

**T.C
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**KARAPAPAKLARIN ANADOLU'YA GÖÇÜ
(1877-1914)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Mustafa TANRIVERDİ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Mustafa TURAN

Ankara 2009

ONAY

Mustafa TANRIVERDİ tarafından hazırlanan “Karapapakların Anadolu’ya Göçü (1877-1914)” başlıklı bu çalışma, 09.12.2009 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı/Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı’nda yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU

Üye (Danışman)

Prof. Dr. Mustafa TURAN

Üye

Yrd. Doç. Dr. Şennur ŞENEL

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin önemli gailelerle uğraştığı 19. Yüzyılın son çeyreğinde devletin çekilmek zorunda kaldığı coğrafyalardan Anadolu'ya doğru yoğun göçler yaşanmıştır. Özellikle 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi) sırasında ve sonrasında gerek Balkanlarda ve gerek Kafkaslarda yaşanan büyük acılarla birlikte büyük göçler vuku bulmuştur.

Kafkaslardan Anadolu'ya göç eden gruplar arasında Karapapaklar da yer aldı. Her ne kadar Karapapak göçleri 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında yoğunluk kazanmış ise de Karapapakların 19. Yüzyılın başlarından itibaren muhtelif zamanlarda Anadolu'ya göç ettikleri görülmektedir.

Karapapakların Kafkaslardan göçe zorlanmalarının temel sebebi Rusya'nın bölgede hâkimiyet kurmak istemesidir. Bu politikayı gerçekleştirmek isteyen Rusya, Kafkaslarda Ermenilerin iskânına çalışmıştır. Rusya'nın bu politikası bölgede Karapapakların Ermeni mezalimine maruz kalmalarına yol açmıştır.

Arka arkaya gelen göç dalgaları neticesinde Osmanlı Devleti'nin gerekli tedbirleri alması ve muhacirlerin yaralarının sarılması kolay olmamıştır.

Osmanlı Devleti'nin iskân politikasının geniş imkânlarla sahip olmadığı, idari, siyasi ve ekonomik açmazları sebebiyle planlı bir iskânı gerçekleştiremediği görülmektedir. Söz konusu göçlerin devleti ekonomik ve sosyal açıdan ciddi sıkıntılara soktuğu da belirtilmelidir. Her şeye rağmen Osmanlı Devleti elindeki imkânlar ölçüsünde Karapapak muhacirlerinin iskânlarını sağlamaya ve ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır.

Karapapakların Anadolu'ya göçünü konu alan yüksek lisans ve doktora çalışması bulunmamaktadır. Fahrettin Kırzioğlu çalışmalarında Karapapaklar ile ilgili önemli bilgiler sunmakla birlikte yaptığı çalışmaların

muhtevası farklı olduğundan Karapapak göçleri üzerinde durmamaktadır. Salih Yılmaz'ın *“Türkiye’de ve Kafkasya’da Yaşayan Karapapak (Terekeme) Türkleri”* adlı çalışmasında Karapapakların menşei, yaşadıkları coğrafya, gelenek ve göreneklerine dair bilgiler sunmakla birlikte Karapapak göçleri üzerinde durmamıştır. Gürcistan Karapapaklarından Fahri Valehoğlu ise *“Qarapapaqlar və Onların XIX. Əsr Hərb Tarixi”* adlı eserinde Karapapakların Anadolu’da Kars bölgesine gerçekleştirdikleri ilk göçlerle ilgili bilgiler vermekle birlikte teze konu olan dönemi incelememiştir. Bu bağlamda Karapapakların 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrası Anadolu’ya göç hareketlerinin şimdiye kadar incelenmemiş olması tezin hazırlanmasındaki esas amaçtır.

Çalışmada ana kaynak olarak; Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile ATASE Arşivi’nde konuyla alakalı tespit ettiğimiz belgeler kullanıldı. Arşiv kaynaklarının dışında Karapapaklar ve Kafkasya’dan göçlerle ilgili telif eserlerden faydalanıldı. Dönemin gazetelerinden de göçe ilişkin bilgiler kullanılmaya çalışıldı.

Çalışmanın birinci bölümünde Karapapak göçlerinin nedenleri, ikinci bölümünde göç esnasında yaşanan zorluklar ile Osmanlı Devleti’nin muhacirlere sahip çıkma gayretleri, üçüncü bölümünde ise Karapapakların iskânı ve iskân sırasında yaşanan sıkıntılar elde ettiğimiz arşiv belgeleri ışığında ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Çalışmada maddi ve manevi yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Mustafa TURAN’a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca katkılarından ve yardımlarından dolayı Doç. Dr. Selçuk URAL, Doç. Dr. Jülide Akyüz ORAT, Doç. Dr. Tufan GÜNDÜZ ve Arş. Gör. Nasrullah UZMAN’a teşekkür ederim.

Mustafa TANRIVERDİ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	v
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

KARAPAPAKLARIN KAFKASYA'DAN ANADOLU'YA GÖÇÜNE YOL AÇAN ETKENLER

A) RUSYA'NIN KAFKAS POLİTİKASI VE GÖÇLER.....	13
B) 1877-1878 OSMANLI-RUS HARBİ	27
1) Harbin Doğu Cephesindeki Gelişimi.....	33
2) Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları	37
C) 1877-1878 OSMANLI-RUS HARBİ'NDEN SONRA KAFKASYA'NIN SİYASİ, SOSYAL VE EKONOMİK YAPISI	42
1) Kafkasya'da Rus Hâkimiyeti	42
2) Kafkasya'da Ermenilerin İskânı.....	44
3) Karapapakların Durumu	48

II. BÖLÜM

KARAPAPAKLARIN ANADOLU'YA GÖÇÜ

A) GÖÇ GÜZERGÂHI	52
B) GÖÇ ESNASINDA YAŞANAN ZORLUKLAR	54
1) Ulaşım Zorluğu	57
2) İaşe ve İbate Meselesi	58
3) Ermeni Mezalimi	60
C) GÖÇ KARŞISINDA RUSYA'NIN TUTUMU	63
D) GÖÇ KARŞISINDA OSMANLI DEVLETİ'NİN TUTUMU	67
E) GÖÇ KARŞISINDA BATILI DEVLETLERİN TUTUMU.....	71

III. BÖLÜM

KARAPAPAKLARIN ANADOLU'DA İSKÂNİ MESELESİ

A) OSMANLI DEVLETİ'NİN MUHACİRLERİN İSKÂNINA YÖNELİK

ÇALIŞMALARI.....	74
1) Osmanlı Devleti'nin İskân Politikası	74
2) Muhacir Komisyonları ve Çalışmaları	79
a) İdare-i Umumiye-i Muhâcîrin Komisyonu.....	80
b) Muhâcîrin Komisyon-ı Âlisi.....	81
c) İâne-i Muhâcîrin Encümeni (Muhâcîrine Mu'avenet Cem'iyeti)..	82
d) Muhâcîrin İâne Komisyonu	83
e) Milletlerarası Muhacirlere Yardım Komitesi	83
f) Sermaye-i Şefkat-i Osmaniye (Turkish Compassionate Fund)....	84
B) MUHACİRLERİN İSKÂNİ.....	84
1) İskân Yerleri	84
2) İskân Sonrası Yaşanan Sıkıntılar.....	92
SONUÇ	97
KAYNAKÇA	101
EKLER	109
ÖZET	126
ABSTRACT.....	127

KISALTMALAR

a.g.e: Adı geçen eser

a.g.m: Adı geçen makale

A.AMD: Sadaret Amedî Kalemi Evrakı

A.MKT: Sadaret Mektubî Kalemi

ATASE Arşivi: Genel Kurmay Başkanlığı Askeri Tarih Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

C.: Cilt

DTCFD: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi

DH. MKT: Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi

İ.MSM: İrâde Mesâil-i Mühimme

İ.HR: İrâde Hâriciye

ORH: Osmanlı-Rus Harbi Kataloğu

Y.PRK. ASK: Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat

Y.PRK. BŞK: Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı

ZB: Zabtiye Nezareti

GİRİŞ

Ele aldığımız dönem, esas itibariyle 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi)'nden sonraki dönem ise de gerek Rusya'nın Kafkasya siyasetini ortaya koymak gerekse Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'da yaşayan insanına sahip çıkmasının tarihi temellerini daha iyi izah etmek için Karapapakların menşei ve kimlikleri hakkında kısaca bilgi vermek doğru olacaktır. Bu bağlamda Karapapakların yaşadıkları coğrafya üzerinde de durmakta fayda vardır.

Karapapaklar hakkında elde ettiğimiz arşiv belgelerinin Karapapakların menşei hakkında yeni bilgiler içermesi de dikkate değerdir. Kaldı ki, Kafkasya'dan yoğun göçlerin yaşandığı bu dönemde Rusya'nın ve Osmanlı Devleti'nin politikalarında Karapapakların da etkin bir yer işgal ettiği görülmektedir. Bu itibarla her iki devlet arasındaki çekişmede tarihi haklılık ve gerekçelerin anlaşılması açısından Karapapakların kimlikleri üzerinde durmak gereği vardır.

A) KARAPAPAK/TEREKEME TÜRKLERİNİN KÖKENİ

Papak kelimesi, Azeri Türkçesinde kuzu veya koyun derisinden yapılan serpuşa denmektedir. Börk de bu anlamda kullanılmaktadır. Rusça'da ise kalpak/papak, şapka demektir ¹.

Karapapak Türkleri aynı zamanda Terekeme Türkleri diye de anılmaktadır. Karapapak adının ortaya çıkışı 1503'de Şah İsmail'in Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın torunu Elvend İbn Yusuf'u yenmesiyle birlikte Şiiliği resmi ideoloji olarak kabul ettiği döneme rastlamaktadır. Bir görüşe göre; Karapapaklar, Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar'ın on iki imama atfen müridlerine giydirdiği on iki dilimli "Taç" adlı kıvılcı kavuğa karşı çıkarak Dağıstan'da yerleşik "Karabörklü" adıyla anılan Kıpçak/Kuman-

¹ Salih Yılmaz, *Türkiye'de ve Kafkasya'da Yaşayan Karapapak (Terekeme) Türkleri Tarihi ve Kültürü*, Ankara 2007, s. 2.

Komuk boyu gibi sünniliklerini belirtmek üzere “karapapak” giymeye başlamışlar ve “Resm-i Sünni” adlı vergiyi vermişlerdir².

Karapapakların diğer bir adı olan Terekeme teriminin kökeni konusunda farklı görüşler vardır. Bilim adamlarının büyük çoğunluğu bu terimin Türkmen sözcüğünün Arapçadaki çoğulu olan Terakime’den geldiğini belirtmektedirler. Terakime kelimesini telaffuzda zorlanan bölge ahalisi bazı harfleri yutmak suretiyle bunu Terekeme şeklinde telaffuz etmişlerdir³.

Karapapak ve Terekeme adlarıyla bilinen Türkler aynı grup olup yaşadıkları bölgede her iki adla da anılmaktadırlar. 18. yüzyılın ikinci yarısında Kuzeydoğu ve Güney Kafkasya’ya seyahat gerçekleştiren akademisyen Hildenştedt buradaki Türkmenlerin diğer adının Terekeme olduğunu yazmaktadır⁴.

Karapapakların kökeni konusunda araştırmacılar çeşitli görüşlere yer vermektedirler. Bu konuda Türk, Rus, İran, Safevi kaynakları farklı bilgiler içermektedir⁵.

Rus kaynaklarında Karapapaklar Kazak kökenli gösterilmektedir. Rusça “Tiflisskiye Vedomosti” gazetesinin 14 Ağustos 1830 tarihli nüshasında; Karapapakların 1078’de Gürcü Kralı II. Georgi devrinde Cigun çayını geçerek şimdiki Kazak bölgesine yerleşen ve oradan komşu eyaletlere dağılan Kazaklar tayfasına mensup olduğu iddiasına yer verilmiştir. Kazakların Kazak bölgesine 11. yüzyılda göç ettiklerini Rus tarihçisi İvan Şopen de tekrarlamaktadır. Şopen, Kazakları Kıpçakların bir kolu olarak nitelendirmektedir⁶.

² M. Fahrettin Kırzioğlu, “Dede Korkut Oğuznameleri” Işığında Karapapaklar Borçalı-Kazak Uruğu’nun Kür-Aras Boylarındaki 1800 Yılına Bir Bakış, Türk Ocağı Erzurum Şubesi Yayınları, Erzurum 1972, s. 11; İsmail Türkoğlu, “Karapapak”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi C. XXIV, İstanbul 2001, s. 470; Jean Paul Roux, Türklerin Tarihi: Pasifik’ten Akdeniz’e 2000 Yıl, İstanbul 2007, s. 343.

³ Yılmaz, Türkiye’de ve Kafkasya’da..., s. 8.

⁴ Fəxr Valehoğlu, Qarapapaqlar və Onların XIX. Əsr Hərb Tarihi, Bakü 2005, s. 10.

⁵ Ensar Aslan, Çıldırli Âşık Şenlik, Ankara 2007, s. 15.

⁶ Şarki Türk lehçesinde Gesak, Kaşak genelde atlı manasında kullanılır. Goçak ve Gaçak da aynı köktendir. Araştırmacılar Karapapak-Kazak tayfalarının Sırderya’nın aşağı akarı ve Balkaş gölüne dayanan Tuna Çayı’nın eteğine dek uzanan Kıpçak Bozkırı (Deşt-i Kıpçak) unsurlarından biri olup merkezi Asya’da hayat süren Kıpçak menşeli Karakalpaklar, Kazaklar, Ukrayna, Rusya ve

Öne sürülen bu iddiaların doğruluğu tartışma konusudur. Çünkü Kazakların tarih sahnesine çıkmaları bu kadar erken bir tarihe rastlamamaktadır. Kazaklar esasen Özbeklerden ayrılan bir Türk boyudur. Özbekler 1428'den beri Hanları olan Ebu'l Hayr Han (1412-1468) zamanında kendi aralarında bir takım çekişmeler yaşamışlar ve Özbeklerin bir kısmı, Ebu'l-Hayr Han'ı tasvip etmediklerinden camiadan ayrılarak kuzeye göç etmişlerdir. Bunlar zamanla Kazak adını almışlardır⁷.

Fahrettin Kırzioğlu ise Kazakları Hazarlarla ilişkilendirir. Ona göre; Gence ve Tiflis arasındaki Ağstafa Çayı boyuna "Kazakh" adını verdiren Kazaklar, 626'dan önce Kür boyuna yayılan Hazarlar'ın kalıntılarıdır. Bugün Kars ili, Revan ve Tiflis'den başka, Kuzey Azerbaycan'ın Kazakh, Gence, Cavanşir, Cebrail, Kuba, Gökçay, Lengeran ve Ağdaş bölgelerinde de kalabalık Kazak Terekemeleri yaşamaktadır⁸.

Bazı kaynaklar ve araştırmalar Kıpçaklardan Karabörklü aşiretini Karapapaklar ile bir arada mütalaa etmektedirler⁹. Safevi kaynaklarında "Karabörk" denilerek Lezgi ve Şirvanlılardan ayrı gösterilen kavim; Azeri ağzıyla konuşan ve "Dağıstan-Terekeme"si denilen Karapapaklardır. Bunların bir kısmı daha sonra Kars ve çevresine göç ederek burayı vatan tutmuşlardır¹⁰.

Faruk Sümer'e göre Karapapak/Terekeme Türkleri Karabağ Türkmenlerindendir. Karabağ'da yaşayan ve otuz iki oymaktan meydana gelen bu topluluk "Otuz İki" diye de adlandırılmaktaydı. *Otuz İki*'den, *Mukaddem*, *Cevanşir*, *Ahmedlu*, *Gökçelü*, *Karakoyunlu*, *Ozan* gibi ancak

Kazakistan arazilerinde yaşayan Kazaklarla etnik bağlılığını dile getirmektedirler. Valehoğlu, **a.g.e.**, s. 8-9.

⁷ Baymirza Hayit, **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi**, Ankara 2004, s. 7-8; Faruk Sümer; "Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü" adlı kitabında Kazakların "Otuz İki" diye adlandırılan Karapapak oymaklarına dâhil olup olmadığı hususunda bir şey söylemiyor. Faruk Sümer, **Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkmenlerinin Rolü**, Ankara 1992, s. 200.

⁸ M. Fahrettin Kırzioğlu, **Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi (1451-1590)**, Ankara 1998, s. 361.

⁹ Seyran Gayıbov, "Abbaskulu Ağa Bakıhanov'un "Gülüstan-ı İrem" Eserinde Kırım Tatarları ve Giraylar", **Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 1, Sayı: 4, Yaz 2008, s. 224.

¹⁰ Kırzioğlu, **Osmanlıların Kafkas...**, s. 311; Mirza Bala, "Karapapak", **İslam Ansiklopedisi**, MEB Yayını, C.VI, İstanbul 1955, s. 330.

birkaç oymak adı bilinmektedir. Sümer'e göre Osmanlı tahrir defterlerinin incelenmesi neticesinde bu topluluğa mensup diğer birçok obanın da adları ve yurtlarını öğrenmek mümkün olacaktır¹¹.

Bu görüşler ortak bir noktada buluşmadığından Karapapak/Terekeme Türklerinin kökeninin tam olarak nereden geldiği belirlenememektedir. Bunun belirlenmesi için Karapapakların bu bölgeye nereden geldiklerinin tespiti gereklidir. Geldikleri coğrafyanın demografik yapısı incelendiğinde hangi kökene mensup olduklarının tespiti kolaylaşacaktır.

Osmanlı belgeleri Karapapaklar hakkında bilinmeyen pek çok konuyu aydınlatması bakımından önemlidir. Erzurum Valisi tarafından 1848'de İstanbul'a gönderilen tahriratta Karapapakların Kafkasya'ya nasıl ve nereden gittikleri hakkında ayrıntılı bilgiler yer almaktadır¹². Osmanlı-İran sınır görüşmeleri sırasında Erzurum Valisi tarafından merkeze gönderilen bu tahrirat, Karapapaklar hakkında Erzurum makamlarında görüşülen konunun Enveri Efendi¹³'den sual edilerek anlatılmasından ibarettir. Tahrirata göre; Karapapaklu taifesi asıl olarak Bozok'taki Ayrımlu aşiretindendir¹⁴. Ata ve dedeleri Bozok tarafından Güney Kafkasya topraklarına göç etmişlerdir. Gümrü ve Revan Sancakları Osmanlı Devleti'nde iken¹⁵ bir kısmı oralarda bir

¹¹ Faruk Sümer, **a.g.e.**, s. 198.

¹² **BOA** (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), İ.MSM (İrade Mesail-i Mühimme), 82/2347-11.

¹³ İstanbul'da doğan Enveri Efendi Divan-ı Hümâyûn kaleminden çıktıktan sonra bazı vezirlerin Divan kâtibi görevini yapmıştı. 1830'da Küçükkale Tezkerecisi ve Hacegan olmuştu. 1831'de Amedi hülefasından olup, 1837'de Hariciye Kâtibi, aynı yılın sonlarında Hariciye Mektupçusu, 1839'da ikinci defa Hariciye Mektupçuluğu görevine getirilmişti. Aynı yılın sonunda Ticaret Müsteşarlığı görevine getirilen Enveri Efendi Erzurum'a murahhas olarak gönderilmişti. Daha sonra Ticaret Nezareti vekili de olan Enveri Efendi 1848'de vefat etmiştir. İbrahim Aykun, "Osmanlı-İran İlişkilerinden Diplomatik Bir Kesit", **Osmanlı**, C.I, Ankara 2000, s. 701.

¹⁴ Ayrımlu Aşireti Ayrımlular diye de adlandırılmaktadır. Fahrettin Kırzioğlu, "Sürmeli Çukuru'nda Tuzluca Ayrımluları", **Türk Dili**, Sayı 155, Ağustos 1964, s. 827.

¹⁵ Bazı Belgelerde Revan Acemlerde iken ifadesi geçmektedir. (**BOA**, İ.MSM, 82/2347-11) "Acem" kelimesinden ülke olarak İran kastedilmektedir. Acem kelimesi bu manayla İslâmiyet öncesi Arap şairleri tarafından da kullanılmış ve İranlılar ekseriye Farsî diye anılmıştır. Araplarca, Acem kelimesi İslâmiyet döneminde ilk fetihler sırasında hususi olarak İranlılar için kullanılmış ve 9. yüzyıldan itibaren etnik ve coğrafi olarak Arap olmayan toplum ve coğrafyayı ifade etmeye başlamıştır. Daha sonraları Arapçada Acem ismi tercihen İranlılar için kullanılmaya başlanmıştır. Buna paralel bir şekilde coğrafi olarak Acem tabiri de İran'a delalet etmeye başlamıştır. Günümüzde Acem tabiri İran'ı ifade etmektedir. Osmanlılarda, Azerbaycan ve Azerbaycan Türkleri için sadece İran'ın egemenliğini ifade etmek amacıyla Acem denildiği bilinmektedir. Bkz. Ali Arslan, "Osmanlılar'da Coğrafi Terim Olarak "Acem" Kelimesinin Manası ve Osmanlı-Türkistan

kısmı da Şüregel Kazası'nda iskân edilmiştir¹⁶. Aynı tahriratta Bozok'tan göç eden Ayrımlu/Karapapakların Tiflis'in güneyinde Bozçalı/Borçalı taifesiyile karışmış olduğu da ifade edilmektedir¹⁷.

Enveri Efendi'nin hazırladığı tahriratta Karapapakların Bozok taraflarından Kafkasya'ya hangi tarihte geldikleri tam olarak belirtilmediği gibi Kafkasya'ya kendi istekleriyle mi yoksa Osmanlı Devleti'nin iskân politikası çerçevesinde mi gönderildikleri de belirtilmemektedir. Sadece Karapapakların evvelce bu bölgeden geldikleri ifadesi yer almaktadır. Ancak bazı çalışmalardan hareketle Ayrımluların Anadolu'dan ne zaman gittikleri tahmin edilebilir.

1856'dan sonra 4 yıl "Osmanlı-İran Tahdid-i Hudud Komisyonu"nda murahhas olarak çalışan Kimyager Şakir Paşa ile Mehmed Hurşid Paşa basılan layihalarında Beyazıt ile Kağızman'a komşu bulunan Sürmelü/Kulp çevresindeki "Ayrımlu" adlı taifenin vaktiyle Anadolu'dan İran'a göçtüklerine değinmektedirler. Rus arşivlerinde de benzer kayıtlar yer almaktadır. Mehmed Hasan Velili Baharlu, 1921'de Rusça ve Türkçe çevirisi Bakü'de basılan "Azerbaycan" kitabında Ayrum, Şamlı, Beğdilli, İnallı, Tekeli, Karamanlı, Ahmedli, Aydınli, İmirli, Yüregir gibi adlarla andığı Ayrımlular hakkında şu bilgileri vermektedir:

"Ayrımlular veya en doğrusu olan El-Rumiler (Rumlu / Sivas ve Amasya'dan göçenlerin ili), Rum/Anadolu'dan gelenler demektir. Onlar, Anadolu Selçuklu Devleti'nin son bulmasından sonra Azerbaycan'a muhaceret ederek 14. yüzyılın başlarında Gence ve Karabağ nahiyelerine

Bağlantısındaki Önemi (XV-XVIII. Yüzyıllar)", **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)**, Sayı 8, Ankara 1997, s. 83.

¹⁶ BOA, İ.MSM, 82/2347-9. (taife-i merkumenin bir miktarı ayrımlu taifesinden olarak aba ve ecdadları ile Bozok taraflarından gelip Gümrü ve Revan sancakları Devleti Aliye'de iken bir takımı oralarda bir takımı dahi mezkûr Şüregül Kazası'nda karar etmiş ve ekserisi dahi Bozçalı taifesinden olup Tiflis ve Gürcistan taraflarından kırk elli sene mukaddem kaza-ı mezkurede bi'l-vürud tavattun eylemiş ve küsur kalanları Revan sancağını Rusyalı aldıkta terk-i vatan ve kaza-ı mezkure gelüp iskân etmiş ve muahheren Rusyalunun buraları istilasında sair ahali misillu şuraya ve buraya perişan ve bazıları müsaferet tarikiyle İran ülkelerinde biraz vakit keşt ü gûzar ederek ekserisi derhal ve bazıları iki üç mah nihayet bir sene sonra ülke-yi mezburdan kaza-ı mezbura avdetleri el-haletü hazihi ikamet etmekte...)

¹⁷ BOA, İ.MSM, 82/2347-9.

yerleştiler. 16. yūzyılın sonlarında Ayrumlar, iki hisseye bōlündüler. İlk grup İran Azerbaycanı'na gōçūp burada I. Şah Abbas'dan Şahseven ünvanını kazandılar. İkinci gurup ise Gence ve Karabağ'da kalıp Ayrum, Sahatlı, Aksaklı veya Çolaklı gibi ailelere (oymaklara) ayrıldılar”¹⁸.

Ancak araştırmalarda, Ayrımlu/Ayrumlu diye anılan taifenin Karapapak olduğu belirtilmemiştir. Karapapakların aslının Ayrımlu/Ayrumlu taifesinden geldiği bilgisi Enveri Efendi'nin hazırladığı tahriratta sık sık geçmektedir. Tahrirat hazırlanırken tafsilatlı bir araştırma yapılması da bilginin doğruluğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Karapapaklar hakkında böyle bir tahriratın hazırlanmasının esas nedeni Osmanlı ve İran arasındaki tabiiyet tartişmalarıyla ilgilidir. Tabiiyet tartişmaları Osmanlı-İran sınırı tespit edildiği İstanbul Protokolü'nün 17 Ekim 1913'te imza edilmesiyle son bulmuştur. Ancak bu tarihe kadar iki devlet arasında sınır anlaşmazlıkları önemli bir gündem maddesi olarak yerini korumuştur. Anlaşmazlıkların son bulması amacıyla hudutların tespiti bitene kadar sınırlara görevli tayin edilmesi, aşiretlerin kontrol altına alınması ve yaylak ve kışlakların tespiti için bir mukavele yapılmıştır. Mukavele gereğince Osmanlı Devleti adına Kaymakam (Yarbay) Abdullah Bey, İran adına ise Mahmut Paşa sınırda görevlendirildiler¹⁹.

Osmanlı-İran sınırında yaşayan aşiretlerin varlığı sınır tartişmalarının uzun sürmesinde etkili olmuştur. Bunlardan biri de kuşkusuz Karapapaklardı. İranlılar Karapapakları kendi tebaası olduğunu ileri sürerken buna karşılık Osmanlı Devleti de Karapapakların Bozok'tan Kafkasya'ya gō etmelerini gerekçe göstererek Osmanlı tabiiyetinde olduklarını iddia etmiştir. Konunun açıklığa kavuşması ve tabiiyet tartişmalarına son verilmesi için tafsilatlı bir araştırma yapılmış ve konuyla ilgili bir tahrirat hazırlanmıştır. Yapılan

¹⁸ Kırzioğlu, “Sürmeli...”, 827-828.

¹⁹ Aykun, **a.g.m.**, s. 700.

araştırma Karapapakların, Gümrü, Tiflis ve Revan’a Osmanlı topraklarından gittiği ve Osmanlı tabiiyetinden oldukları iddiasını kuvvetlendirmiştir²⁰.

Araştırma sonrası hazırlanan raporda Karapapak/Ayrımlı aşiretlerinin iddia olunduğu gibi İran tarafına alınmasının kabul edilemez olduğu belirtildi. Eğer böyle bir durum gerçekleşse dahi bu Edirne Muahdesi’ne uygun düşmeyecekti. Nitekim Edirne Antlaşması’nda Osmanlı Devleti ile Rusya tebaası haklarında yer alan madde gereğince Karapapaklar Şüregel Kazası’nda ikamet ettiklerine binaen Karapapaklar hakkında İran Devleti’nin herhangi bir iddiada bulunamayacağı anlaşıyordu. Bu husus söz konusu raporda açıkça ifade edilmiştir²¹.

Karapapak tabiri zaman zaman Karakalpak tabiriyle bir arada kullanılmıştır. Türkistan’da yaşayan Karakalpaklar ile Türkiye ve Kafkasya’da yaşayan Karapapaklar arasında benzerlikler bulunmasına rağmen Türkistan’da yaşayan Karakalpaklar Kıpçak kökenlidir. Karapapaklar ise Oğuzlardan gelmektedir²².

B) KARAPAPAKLARIN YAŞADIKLARI COĞRAFYA

Karapapak Türklerinin coğrafyası mevcut bilgiler ışığında Türkiye, İran ve Kafkasya dâhilindedir²³. Karapapakların bir kısmının Rusya içlerine sürgün edilmelerinden dolayı bu coğrafyaya Rusya’yı da eklemek gereklidir.

²⁰ BOA, İ.MSM, 82/2347-11. (Karapapaklunun aslı Ayrımlı aşireti olup eskiden devlet-i aliyeye merbut ve tabi oldukları halde bir aralık Revan acemlerde iken oraya muhaceret etmişler iken Rusyalı oraları aldıkta aşiret-i merkumenin birazı İran içine çekilip bir takımı dahi arazi-yi memalik-i Osmaniye avdet etmiş olmalarıyla her ne kadar İran murahhası tarafından diğer olunan Karapapaklu aşiretinin münazi kayd olan aşair sırasına konulması iddia olunmuş ise de ber vech-i muharrer aşiret-i merkumenin asıl Memalik-i Osmaniyeden olduğundan...)

²¹ BOA, İ.MSM, 82/2347-3.

²² Yılmaz, **Türkiye’de ve Kafkasya’da...**, s. 34.

²³ Yaşar Kalafat, “Gürcistan’da Türk Halk İnançları/Borçalı Bölgesi”, **Milli Folklor**, Mart 1998, s. 199.

1) Azerbaycan

Azerbaycan’da yaşayan Karapapaklar esasen Aras nehri havzasında yer alan Kazak ve Ağstafa’da yerleşmişlerdir. 1926 Sovyet nüfus sayımında ayrı grup olarak (6.316) kişi kaydedilmelerine rağmen sonraları Azeri Türkleriyle birlikte zikredilmişlerdir²⁴.

Azerbaycan topraklarında yaşayan Karapapaklar; *Kazaklar, Kızıl Kazaklar, Yiğarçı Kazaklar, Kazaklı, Kazakbegli, Şeyhlü (Koyunlu Şeyhlü, Molla Şeyhlü, Umutlu Şeyhlü adıyla üç obadan oluşurlar), Kazak-Rehimle ve Salahlu* oymaklarından müteşekkildir²⁵.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin başına Stalin’in gelmesiyle birlikte Gürcistan, Ermenistan ve çevresinde yaşayan Ahıska Türkleri Sibiryâ, Semerkant ve Taşkent bölgelerine sürüldüler. Ahıskalılarla birlikte Karapapakların bir kısmı Özbekistan’ın Fergana bölgesine sürgün edilmişlerdir. Buradaki Karapapakların zamanla Özbekleştikleri düşünülmektedir. Bir kısım Karapapaklar ise sürgünden kurtulmak amacıyla Kür/Kura nehri boylarına, Bakü ve Gence çevresine yerleşmişlerdir. Günümüzde bu Karapapaklar kendilerini Azeri olarak adlandırmaktadırlar. Azerbaycan’da yaşayan Karapapakların nüfusunun yaklaşık 80.000 olduğu sanılmaktadır²⁶.

2) Gürcistan

Ahıska, Kars, Revan ve Gence yörelerindeki Türkler, eskiden beri Gürcistan’ı iki ana kısma ayırırlar. Merkezi Tiflis olan doğu kesimine “Sağ-Gürcistan” veya “Terekeme Gürcistanı” denmektedir. Avrupalı seyyahların “Georgie Turque” (Türk-Gürcistanı) dedikleri bölge burasıdır. Merkezi Kutayıs olan batı kesimine de “Sol Gürcistan” veya “Asıl Gürcistan” adı verilmektedir. Tiflis Vilayeti’ne bugün dahi “Terekeme Gürcistan”ı denilmesinin nedeni

²⁴ Türkoğlu, **a.g.m.**, s. 470; Valehoğlu, **a.g.e.**, s. 7; Azerbaycan’da Karapapakların yaşadıkları yerlerin adları için bkz. Ek 4.

²⁵ Yılmaz, **Türkiye’de ve Kafkasya’da...**, s. 44.

²⁶ Yılmaz, **Türkiye’de ve Kafkasya’da ...**, s. 44-45.

koyuncu ve yilkıcı “Karapapak-Terekemeler” in kalabalık ve güçlü bir kitle oluşturmalarından kaynaklanmaktadır²⁷.

Gürcistan’da Karapapakların yoğun olarak yaşadıkları bölge Borçalı’dır. Türk taifeleri milattan önceki dönemlerden itibaren Borçalı’ya yerleşmeye başlamıştır. 16-18. yüzyıllarda Oğuz Türklerinin bölgeye gelmesiyle birlikte Gürcistan’daki Türk nüfusu artmıştır. 1895 yılında Borçalı Kazası’nın nüfusu 89.076, 1926 yılında ise 86.537 (50.979 Türk, 14.969 Ermeni, 7.949 Gürcü) idi. Kaza, 1929 yılında lağvedilerek, üç bölgeye ayrıldı: Borçalı, Lüksemburg (Bolnisi), Başkeçid (Dmanisi). Borçalı’nın adı, 1950 yılında Marnauli olarak değiştirilmiştir. Borçalı topraklarında köylerin ekserisinde Karapapak Türkleri yaşamaktadır²⁸. Buraların dışında Kardaban (Karayazı) bölgesi de ciddi sayıda Karapapak barındırmaktadır²⁹.

Gürcistan’da yaşayan Karapapaklar tarihin belli dönemlerinde yer değiştirmişlerdir. En eski tahrir defterlerinden biri olan Trabzon Sancağı (h. 921/ m.1516) dirlik defterinden Harşit boyundaki köylerin çoğunun eskiden beri Türkmen boy ve oymaklarının yurdu olduğu bilgisine ulaşılmaktadır. Bu oymaklar arasında Karabörk ve Boşçalı isimlerine rastlanmaktadır. Bu köyler Tiflis tarafından gelen Karapapak ve Bozçalı taifelerinin adlarını verdiği yer isimleridir³⁰.

3) Ermenistan

Ermenistan, Türklerin yoğun halde yaşadıkları ve yaşanan gelişmeler neticesinde terketmek zorunda kaldıkları bölgedir. Karapapaklar yoğun olarak *Ağbaba*, *Loru (Dağ Borçalı)*, *Gernibasar*, *Zengibasar* ve diğer mahallerde yaşamışlardır. Ağbaba Mahalının Amasya bölgesindeki 27 yerleşimin 22’sinde Karapapaklar yaşamaktaydı³¹.

²⁷ M. Fahrettin Kırzioğlu, **Dede Korkut...**, s. 1.

²⁸ Recep Albayrak, **Toponim Teknikleri ve Kafkasya-Borçalı Yer Adları**, Ankara 2004, s. 20.

²⁹ Valehoğlu, **a.g.e.**, s. 5. Gürcistan’da Karapapakların yaşadıkları yerlerin adları için bkz. Ek 2.

³⁰ M. Fahrettin Kırzioğlu, **Osmanlıların Kafkas...**, s. 41.

³¹ Ermenistan’da Karapapakların yaşadıkları yerlerin adları için bkz. Ek 3; Valehoğlu, **a.g.e.**, s. 65.

Revan'ın 1728 yılını içeren, "İcmal Defteri"nde yer alan köy, kışlak ve mezra adları Türk kimliğine işaret etmektedir. Çölmekçi, Yelkovan, Hacı İlyas, Yukarı ve Aşağı Göykent, Köhne Deliler, Mehemmet kent, Karğalık, Ehi Tepesi, Keçili gibi köy adları buna örnek gösterilebilir.

4) İran

İran, Karapapakların yaşadıkları coğrafyalardan biridir. İran'a Karapapakların göçü 1828 Türkmençay Antlaşması'ndan sonra gerçekleşmiştir. Revan'ın Rusya'ya bırakılması Karapapak göçünü tetiklemiştir³².

Revan'da yaşayan Karapaplardan bir kısmı 1828'de Revan'ın Gökçay çevresinden göç ederek İran'a geçmiştir. Azerbaycan genel valisi Abbas Mirza zamanında Tiyul sisteminden³³ faydalanılarak 800 Karapapak ailesi Sulduz bölgesine yerleştirildi. Bunun karşılığında Karapapaklar da 400 atlı askeri kuvvetleriyle birlikte Abbas Mirza'nın emrine girmiştir³⁴. İran'a gelenler *Tarkavün, Saral, Araplı, Can-Ahmedli, Çaharlı ve Ulaçlı* oymaklarına mensuptu. Ağırıklı kitle *Tarkavün*'dür. Karapapakların Sulduz'a gelmesine öncelik eden ve aşireti kuran Mehdi Han'dır³⁵.

1908-1912 yıllarında Türk hâkimiyetine geçen Sulduz bölgesi I. Dünya Savaşı sırasında Türk ve Ruslar arasında el değiştirdikten sonra 1919'da

³² Türkmençay antlaşması'na göre Ruslar, bütün Kuzey Azerbaycan'ı Kür ve Aras nehirleri arasındaki yerleri, Revan ve Nahçıvan dâhil, Mugan Ovası'nın büyük bir kısmını ele geçirmişlerdi. Bunu fırsat bilen Ruslar, Ermeni kilisesinin yardımıyla Güney Azerbaycan'dan kırk bin Ermeni'yi göç ettirerek, Revan Hanlığı toprakları üzerinde, İran ve Türkiye sınırları boyunca uzanan tampon bir Ermenistan oluşturmaya çalışmışlardı. Böylece Çar I. Nikola, Türkmençay Antlaşması ile ele geçirdiği bölgeleri, "Ermeni İli" olarak ilan etmiş, 3, 5 ay gibi kısa bir süre içinde Azerbaycan'dan da Rusya topraklarına 8000'den fazla aileyi göç ettirmişti. Nurcan Toksoy, **Revan'da Son Günler Türk Yönetiminden Ermeni Yönetimine**, Ankara 2007, s. 27.

³³ "Tiyul" adı verilen tımarlar Hassa kuvvetlerinin dışında boy beylerinin veya eyalet valilerinin maiyetinde Tiyullu Eyalet askerleri adıyla anılan gruptur. Bunların büyük bir kısmı da aşiret mensuplarından oluşan atlı birliklerdi. Fars eyaleti Tiyullu askerlerin merkezi konumundaydı. Osmanlıların "Tımarlı sipahilerine" benzeyen bu askerler kendileri için ayrılmış muayyen arazi parçalarının gelirleriyle hayatlarını idame ettirirlerdi. Savaş zamanlarında komutanların emrinde teçhizatlarıyla birlikte savaşa katılırlardı. İlhan Erdem, "Akkoyunlu Ordusunu Oluşturan İnsan Unsuru", **DTCFD**, C.XV, Sayı 26, 1991'den Ayrı basım, Ankara 1992, s. 89.

³⁴ Ahmet Caferoğlu-Talip Yücel, "Güney Azerbaycan ve İran'da Türkler", **Türk Dünyası El Kitabı**, Ankara 1976. s. 1118.

³⁵ Türkoğlu, **a.g.m.**, s. 470.

Rusların çekilmesinin ardından İran hâkimiyetine geçmiştir. Bölgede Karapapak nüfusu yaklaşık 50.000 olarak tahmin edilmektedir ve yoğun olarak Uşî'nin doğusunda yaşamaktadırlar. Halen aşiret hayatını devam ettirmeleri hasebiyle Anadolu'daki Karapapaklardan farklılık arz ederler³⁶.

5) Türkiye

Karapapakların Türkiye'ye yerleşmeleri 19. yüzyılın ilk yıllarına rastlamaktadır. Tiflis'in 1801'de Rusya'nın eline geçmesiyle birlikte Karapapaklar Anadolu'ya göçe başlamışlardır. Gürcistan'da yaşayan Karapapakların pek çoğu Türkiye'ye göç ederek öncelikle Kars ve Iğdır çevresine yerleşmişlerdir³⁷.

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'ne kadar Türkiye'de yoğun olarak buralarda yaşayan Karapapaklar harbi takip eden yıllarda içlerlere doğru göç ederek Sivas, Ağrı, Amasya, Erzurum, Muş, Tokat ve Yozgat'a yerleşmişlerdir.

Ardahan'a bağlı Çıldır ile Çıldır'ın köylerinin hemen hemen tamamında Karapapaklar meskûndur. Çıldır'dan sonra Karapapakların yoğun olarak bulundukları ilçe Arpaçay'dır. İlçe merkezinin yarısı Karapapaklardan oluşmaktadır. İlçeye bağlı Taşbaşı, Kırac, Tomarlı, Koçköyü, Kardeşetepe, Polatköyü, Karakale, Gönülalan, Akmazdam, Bardaklı, Burçalı, Aslanoğlu, Carcioğlu ve Dağköyü Karapapak köyleridir. Kars'ın Akyaka İlçesine bağlı Karapapak köyleri ise; Karahan, Boyuntaş, Süngüderesi, Cebeci, Sulakbahçe ve Yerlikavak'tır. Ortagedikler, Duraklı, Ayakgedikler, Kuyucuk ile Başgedikler önemli miktarda Karapapak barındırmaktadır. Yine Kars'ın Susuz ilçe nüfusunun çoğu Karapapak'tır. Susuz'un Yolboyu, İncesu, Çamçavuş köylerinin tamamı, Porsuklu ve Kiziroğlu köylerinin yarısı Karapapak'tır. Kars merkezde hatırı sayılır miktarda Karapapak yaşamaktadır. Merkeze bağlı

³⁶ Mehmet Kaya, "İran Türkleri", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı 180 (Mayıs, Haziran), İstanbul 2009, s. 141; Türkoğlu, **a.g.m.**, s. 470.

³⁷ Kırzioğlu, "Sürmeli...", s. 826; Ünal Kalaycı, "Posof Fıkralarında Gürcistan", **Karadeniz Araştırmaları Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi**, Sayı 19, Güz 2008, s. 156-157.

Mağaracık, Dikme, Azat, Kümbetli, Maksutçuk, Merkez kale, Tekneli, Bozkale, Akbaba, Aydınalan, Mezra, Kocabahçe, Yolağan ve Melikköyü'nün büyük kısmı Karapapak'tır³⁸. Selim ilçesi ve köylerinde de Karapapaklar yerleşmişlerdir. İlçeye bağlı Benliahmet, Bayburt, Bölükbaş, Darboğaz, Eskigeçit, Kamışlı, Ortakale, Gürbüzler, Koşapınar, Yenice, Bezirgangeçit, Yolgeçmez köylerinde Karapapaklar yoğun olarak yaşamaktadırlar³⁹.

Karapapakların yaşadıkları coğrafyanın bu derece geniş olmasının temel sebebi yaşanan göç hareketleridir. Göç hareketleri ise Karapapakların yaşadıkları coğrafyanın Rusya açısından stratejik bir önem taşımasından kaynaklanmaktaydı. Bu nedenle Karapapaklar üzerinde Osmanlı Devleti'nin tesirini de göz önünde bulunduran Rusya, 19. yüzyılın başlarından itibaren bölgede ciddi bir göç politikası uygulayacaktır. Rusya bu politikası doğrultusunda Kafkasya'da yaşayan Müslüman halkları her fırsatta göçe zorlamış, esasen bunda da başarılı olmuştur. Bu göç politikaları neticesinde diğer Kafkas halkları gibi Karapapaklar da Anadolu ve İran topraklarına göç etmek zorunda bırakılmışlardır. Göç edenlerin boşalttıkları mahallere yerleştirilen Ermeniler ise gelecekte kurulması planlanan Ermeni Devleti'nin nüfus ihtiyacını karşılamış olacaktı. Böylece Müslüman ve Türk nüfustan arındırılan Kafkasya'da Osmanlı Devleti'nin Rusya'yı tedirgin edecek herhangi bir müdahalesi de önlenmiş olacaktı.

³⁸ Aslan, **a.g.e.**, s. 17.

³⁹ Yılmaz, **Türkiye'de ve Kafkasya'da...**, s. 51.

I. BÖLÜM

KARAPAPAKLARIN KAFKASYA'DAN ANADOLU'YA GÖÇÜNE YOL AÇAN ETKENLER

A) RUSYA'NIN KAFKAS POLİTİKASI VE GÖÇLER

Kafkasya'yı Rusya açısından önemli kılan unsur kıtanın jeopolitik konumunda aranabilir. Bölge; Hazar ve Azak Denizi arasında Asya ve Avrupa kıtaları için adeta bir karaboğazı mahiyetini aldığından yüzyıllar boyunca sayısız halkların akınına uğramıştır. Nitekim üç eski kıta arasına giren Akdeniz, Marmara ve Karadeniz'den müteşekkil bir su koridorunun hâkim bir mevkisinde bulunan Kafkasya, büyük imparatorlukların daima ilgisini çekmiştir⁴⁰.

Rusya'nın Kafkasya'daki amacı Hazarı bir iç deniz haline getirmek ve bölgeye tam anlamıyla hâkim olmaktır. Bu anlamda Kafkasya, Rusya açısından güneye doğru yol almak ve Orta Asya'da hâkim olmak için yeni bir dayanak noktası idi. Rusya'nın güneye doğru inme planı, onu iki Müslüman devlete rakip hale getirecekti. Karadeniz, Balkanlar ve Kuzey Kafkasya'da Osmanlı Devleti ile Güney Kafkasya'da İran'la uzun soluklu bir mücadeleye girişecekti⁴¹.

19. Yüzyılın başına kadar Balkanlar'da ve Karadeniz'in kuzeyinde ciddi kazançlar elde eden Rusya, 1801 yılında Gürcistan'ın himayesini üstlenerek Güney Kafkasya'nın işgali noktasında önemli bir köprübaşı elde etti. İran ile yapılan mücadelelerin ardından imzalanan Gülistan ve

⁴⁰ Cemal Gökçe, **Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti**, İstanbul 1979, s. 10.

⁴¹ Rus-İran mücadelesinde İngiltere ve Fransa, Kafkasya'nın önemini dikkate alarak İran'a hâkim olan Gacarlar Hanedanı'nı Rusya'ya karşı desteklemiş ve silahlandırmışlardır. İradə Məmmədova, **Lənkəran Hanlığı Birinci Rusiya-İran Muhabirəsi Dövründə**, Bakı 2007, s. 19.

Türkmençay Antlaşmaları Rusya'ya Azerbaycan hanlıklarını topraklarına katma imkanı verdi⁴².

Rusya'nın Kafkasya'ya yönelik politikasında Ermenilerin önemli roller oynadıklarını görmekteyiz. Ermeni tüccarlar, 17. yüzyılda Osmanlı Devleti, İran ve Rusya'nın arasında ve Avrupa devletleriyle yapılan ticareti yönlendiriyorlardı. Söz konusu ticaretin Kafkasya bağlantısını ellerinde bulunduran Kafkasya Ermenileri, 17. yüzyıl ortalarında Rusya'yla temasa geçtiler. 1659'da Moskova'ya gelerek Çarıyla görüşen Karabağlı Ermeni tüccarların kendilerine kolaylık sağlanmasını talep etmeleri üzerine bazı imtiyazlar elde ettiler.

Karabağlı Ermeniler, Ermeni cemaatinin sadakatini arz ettikleri Çar I. Petro'ya, Ermenistan ve Gürcistan'ın Safevi hâkimiyetinden kurtarılmasını öngören bir plan sundular ve söz konusu plan, Çar'ın Kafkasya'ya yönelmesini sağladı⁴³.

İktisadi ve sosyal ilişkiler zamanla artarak devam etmiş ve I. Petro Kafkasya'nın istilasını noktasında Ermenilerle işbirliğini kaçınılmaz görmüştür. Çar, Ermenilerden ileri gelen birkaç aileyi Rusya'ya davet etmiş ve bu yaklaşma halefleri tarafından da sürdürülmüştür. Bu dönem Rusya'ya götürülen Ermeni ailelerinden biri de daha sonra büyük üne kavuşacak olan Lazarevler ailesi idi. Lazarevler'in Rusya'ya yerleşmesi sonraları iki halk arasındaki ilişkileri derinleştirecekti⁴⁴.

Rusya, din faktörünü de kullanarak bütün Ermeniler üzerinde nüfuz sahibi oldu. Nitekim daha sonra yaşanan gelişmeler bunu doğrulayacaktı. Söz konusu yaklaşma zamanla siyasi zemine kayarak özellikle Osmanlı-Rus mücadelesinde Rus-Ermeni ittifakı etkin bir hale geldi⁴⁵.

⁴² Selçuk Ural, "Türk Basınında Kafkasya (1917-1918 Yılları Arasında Kafkasya'da Yaşanan Gelişmeler)", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Mayıs-Haziran 2009, s. 150.

⁴³ Bilge, **a.g.e.**, s. 168-169

⁴⁴ Bilal Dedeyev, "19. Yüzyıl Ermeni Milliyetçiliğinin Yapılanmasında Rusya'nın Rolü", **Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler**, C. I, Erciyes Üniversitesi Yayını, Ocak 2009, s. 339.

⁴⁵ Dedeyev, **a.g.m.**, s. 339.

Rusya'nın Kafkasya'da etkili olmasında bir diğer etken Hristiyan Ortodoks olan Gürcüler olmuştur. Gürcülerin Rusya'ya karşı dini ve kültürel yakınlık duyması nedeniyle Gürcistan bölgesi uzun yıllar Rusya hâkimiyetinde kalmıştır⁴⁶.

1856'dan 1862'ye kadar Kafkasya genel valisi olan Prens Aleksandr İvanoviç Baryatinskii'ye göre; Rusya, bölge halkının elit kesimi ile ilişkilerini iyi tutmalı, onların ayrıcalıklarını yeniden sağlamalıdır. Ayrıca Rusya Kafkasya'da Ortadoksluğu yaymalı ve Müslüman din adamlarının toplum içindeki etkisini azaltmalıdır. Buna bağlı olarak teslim alınan Şamil ve adamları Osmanlı Devleti'ne sürgün edilerek tekrar bölge halkı üzerinde etkinlik kurmaları önlenmelidir⁴⁷.

Esasen Baryatinskii'nin burada belirttiği hususlar genel hatlarıyla Rusya'nın Kafkas politikasını ortaya koymaktadır. Rusya'nın uygulamak istediği bu politikalar bölgede yaşamakta olan Türkler açısından sıkıntılı sonuçlar doğurdu. Rusya idaresi altında yaşayan Türk ahali adeta uyutuldu. Halkın eğitim hizmetlerine önem verilmedi. Ahali dini hayatın asgari gerekleri seviyesinde bir eğitim alıyor ve kitap, gazete gibi iletişim araçlarından mahrum bırakılıyordu⁴⁸.

Rusya, Kafkasya'da iskân faaliyetlerine büyük önem vermiştir. 1856 tarihli Paris Antlaşması'nı takip eden on yıl içinde Kafkas halklarının direnişini kırmak için bu politika önemli olmuştur. Rusya, Çeçenistan ve Dağıstan'da gayet yumuşak bir yönetim sergilerken, 1861'de serfliğin kaldırılmasına bağlı olarak Rus köylülerine yeni tarım alanları açmak üzere geniş ve münbit Çerkes topraklarına göz dikti. Rus göçmenleri yerleştirildikleri yerlerde yeni çatışmaları, çatışmalar ise yeni istilaları gündeme getirdi⁴⁹.

⁴⁶ Mustafa Aydın, **Üç Büyük Gücün Çatışma Alanı Kafkaslar**, İstanbul 2005, s. 27-28.

⁴⁷ Acar, **a.g.e.**, s. 211-212.

⁴⁸ Yunus Zeyrek, **Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri**, Ankara 2001, s. 29.

⁴⁹ W.E.D. Allen-Paul Muratoff, **1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi**, Ankara 1966, s. 103; Kezban Acar, **Başlangıçtan 1917 Bolşevik Devrimine Kadar Rusya Tarihi**, Ankara 2004, s. 202-203.

Rusya'nın Kafkasya'ya olan ilgisi II. Aleksandr (1855-1881) döneminde artarak devam etti. Bu dönemde Rusya, Kafkasya politikasını etkilediğini düşündüğü Müridizm hareketini⁵⁰ engellemeye çalıştı. Direnişi örgütleyen bu hareket, Şeyh Şamil'in 1859'da Rusya'ya teslim olmasından sonra giderek önemini kaybetti. Bu noktadan sonra Rus Hükümeti askeri harekâtlar ve Kafkas halklarını sürgün yoluyla bölgeden göndermek gibi teşebbüslerde bulundu. Örneğin, baskılar sonucu 1860'larda Rusya'dan Osmanlı Devleti'ne binlerce kişi göç etti. Sadece 1864'te göç eden insan sayısı 257.068 idi⁵¹.

Yaşanan büyük göç dalgaları Rus politikasının başarıya ulaştığını göstermesi açısından önemlidir. Çerkezler başta olmak üzere Kafkasya'da yaşayan müslüman unsurlardan 1.000.000'a yakını Osmanlı Devleti sınırlarına göç etmiştir⁵².

Tanin Gazetesi'nde 21 Mayıs 1918 tarihinde yayınlanan "Şimali Kafkasya Ahalisi Kimdir?" adlı makalede Rusya'nın Kafkasya politikası, Kafkasya'da yaşayan halklar ve onların Türkiye'ye göçleri üzerinde geniş bilgiler vermektedir⁵³.

"Kafkasya, tarihinin muhtelif devirlerinde daima bir takım muhaceretlere maruz kalmıştı. Birçok kavimler bu memleketin pek arızalı, pek karışık dağları arasında kendilerine emin bir yer bulmuşlar ve orada birbirlerine pek az karışarak lisanlarını, anane ve adetlerini tamamiyle muhafaza etmişlerdi. Umum Kafkasya ahalisinin muhtelif lisan ve ırkın bir arada bu kadar tenevvi görülmemiştir. Bu tenevvi Cenubî Kafkasya'da daha

⁵⁰ "Ruslar, 1828-29'larda İran ve Türkiye'yi mağlup ettikten sonra Kafkasların mühim bir kısmını hâkimiyetleri altına almışlardı. Fakat Kafkaslardaki Ermeni asıllı Rus kumandanı General Yermolov'un Müslüman ahâliyi tamamiyle sindirmek ve Rus idâresini sağlamlaştırmak için yürüttüğü zalimane idâre büyük huzursuzluk yaratmış ve neticede halk, Ruslara harşı mücadele için "Müridizm"denilen muazzam bir direnişe girişmişti. Müslüman ahâlinin yıllar yılı yürüttüğü bu "Müridlik" harekâtı Şeyh Şamil'in ortaya çıkışı ile tam bir istiklâl mücadelesi hâline dönüşmüş ve bilhassa 1840'lardan itibaren Rus kuvvetlerine büyük kayıplar verdimeye başlamıştır". Mehmet Saray, **Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)**, Ankara 1994, s. 59-60.

⁵¹ Acar, **a.g.e. s. 211.**

⁵² **Atı**, 7 Mart 1334/1918. Nr. 66.

⁵³ **Tanin**, 21 Mayıs 1334/1918, Nr. 3392.

basit bir şekilde olduğu halde Şimalî Kafkasya kendi başına Kafkas ırkının en mühim ve en muhtelif aksamını ihtiva eder.”

“Şimali Kafkasya’nın son istatistiklere göre umum nüfusunu teşkil eden 6.598.000 kişinin ecnas-ı muhtelifeye ne miktarda ayrıldığı hakkında kati ve emniyet-bahş rakamlar bulunamamıştır. 1914’de neşredilen Rus istatistikleri şimalî, cenubî ve umumî Kafkasya’da 1.894.720 Türk ve 1.092.000 Kafkasyalı Müslüman gösteriyordu. Bu rakamların hakikaten pek devn olduğuna hiç şüphe yoktur. Şimalî Kafkasya’daki Türk ve Müslüman kardeşlerimizin miktar-ı hakikiyesini bilemiyor isek de memlekette ekseriyetin bu unsurlara aidiyetini bütün dünyaca malumdur. En tarafgirane yapılmış ve memleketin sahib-i hakikisi olanların işgal ettikleri sahalar kasden küçültülmüş olan etnoğrafi haritalarında bile yok nazarda Şimalî Kafkasya’da ahzar-ı ekseriyet edenlerin Türkler ve Kafkasyalılar olduğu nazara çarpar. Yerli ahali Rus süngüleri altında inlerken getirilmiş olan Slav muhacirler ancak Kuban eyaletinde ve memleketin şimal hudutlarına yakın yerlerde nazar-ı dikkati celb edebilecek bir kalabalık gösterebilir.”

“Şimalî Kafkasya ahali-i asliyesi başlıca dört kısma ayrılabilirler: Türkler, Dağıstanlılar, Çerkezler, Abazalar. Bir asır evvel Çerkezler Garbî Kafkasya’yı şimaldeki bozkırlara kadar işgal ediyorlardı. Hatta Kuma Nehri’nin şimalinde bile meraları vardı. 1859’da Çerkezlerin nüfusu yarım milyondan fazla tahmin ediliyordu. Ruslar Kafkaslara el attıkları vakit bu taraflarda karşılarında mühim bir mani gördüler: Çerkezler. Rusların ileri harekâtına karşı fedakârane, cesurâne, senelerce uğraşan Kafkaslılar nihayet muhacerete mecbur oldular. Ruslar Tar, Ceyş vadilerinde yaşayan Çerkezleri ovalara inmeğe ve orada Rus askerinin süngüsü altında miskin bir hayat geçirmeye davet etmişler ve bunun için cebr ve tazyik göstermişlerdi. Mertlik ve şecaat ile senelerle uğraştığı bir düşmana zelilâne baş eğmeği kabul edemeyen Çerkezler takım takım Türkiye’ye hicret ettiler. Fakat bu hicret pek feci olmuştur. Ruslar bir ay içinde Çerkezlere vadileri boşaltmalarını ma’velerini terk etmelerini teklif etmişlerdir. Bu suretle Çerkezlerin hemen beşte üçü Rus askerlerinin süngüleri önünde

vatanlarından uzaklaştırılmıştı. 1864 senesinin ilk ayında Kafkasya'nın Karadeniz limanlarından Rus zabıtalарının nezareti altında Trabzon'a, Samsun'a, Sinop'a geçmek üzere gemilere bindirilen Çerkezlerin adedi 260.000'i bulmuştu. Bundan başka bir kısmı da Ruslara görünmeden yelken kayıklara binerek kafkasya sahillerinden uzaklaşmışlardı. Bu suretle 1858'den 1864'e kadar 398.000 Çerkez dağlarından ayrılmıştır. Fakat bunlar yollarda, limanlarda sefaletten, açlıktan pek çok telefât vermişlerdir.”

“Abazalar büyük muhaceretten evvel Garbî Kafkasya'nın bütün cenubî cephesini işgal ediyor ve hatta bazı tarafta bu dağların sivri tepelerinden şimale aşarak Çerkezlerin memleketine geçmiş bulunuyorlardı. Lehçeleri Çerkezceye yaklaşıp ise de iki kavim arasında çehre ve ahlak itibarıyla mühim farklar vardır. Abazalar Çerkezlerden daha kısa boylu, ciltlerinin rengi daha esmer, saçları daha siyah, çehreleri ve bakışları daha serttir. Mahir ve cesur gemici idiler. Uzun yelken kayıklarla Kırım, Balkan ve Anadolu sahiline kadar uzaklaşıyorlardı.”

“Rusların daima ilerleyen ve ahali-i asliyeyi büyük bir sel içinde boğmak isteyen muhaceret dalgalarına Çerkezler ve Abazalar içtimaî bir mukavemet gösterememişlerdi. Hâlbuki bu havalide Elburz'un garbında yerleşmiş olan Karaçay Türkleri Rus istilasına karşı daha metin bir kitle halinde kalmışlar ve faaliyetlerini, ticaretteki maharetleri ve bu taraftaki muhtelif kavimler arasında tercümanlık meslekleriyle pek lüzumlu bir unsur olmuşlardır.”

“Ruslar Garbî Kafkasya'yı Ruslaştırmak için çok uğraştılar. Yerli ahaliyi bin türlü musibet ve felaketlere sevk ettikten sonra buraya doğru cebri ve askerî bir muhaceret cereyanı hazırladılar ve Beyaz Rusları, Ukraynalıları ve Kazakları adeta mürettip alaylar halinde ileri sürdüler. Garbî Kafkas dağlarının eteklerinde aşağı Kuban ovaları ile Taman Yarımadası sakinlerini ırken kati suretle tayin ve tespit etmek müşkildir. Buraları muhtelif kavimlerin istilasına uğramış ve her istiladan bir parça tortu kalmıştır. Üçüncü asırda Türkler gelmişler ve buradan Kırım'a geçmişlerdir. 18. Asırda Rusya'dan

kaçarak Kırım Hanlığı'na iltica eden bazı Kazaklar da bu havalide yerleşmişlerdir. Daha sonraları Kırım'dan geçen Nogay Türklerine 1793'te İkinci Katerina'nın aşağı Dinyeper'den kaldırıp buraya gönderdiği Kazaklar da karışmıştı.”

“Daha şarkta Elburz ile Kazbek tepeleri arasında Kafkasların büyük şimal cephesini miktarları 32.000 kadar tahmin edilen Kabardaylar işgal eder. Bu havalinin vaziyet-i coğrafyası hariçten gelen hücumlara karşı uzun mukavemete imkân verecek şekilde olmadığından Ruslar buralara daha kolaylıkla sokulmuşlardı. On dokuzuncu asrın başında 40.000'den ziyade Kabarday Ruslardan kaçarak Kuban Vadisi'ndeki Türklere iltica etmişlerdi. Türkler mültecileri himaye etmişler, onlara toprak vermişler, bu suretle iki kavim burada birbirleriyle ihtilât emişler. Bugün Beyaz Kabardaylar denilen kavim bunların ahfadıdır. Asıl Kabarday memleketinde dağınık Türk köyleri olduğu gibi Alman muhacirleri tarafından tesis edilmiş çiftlikler de vardır.”

“Kuma ve Terek havzaları Nogay Türklerinin meskenidir. Nogaylar Bahr-i Hazar kenarlarında ve tuzlu göllere kadar bütün bozkırlarda dolaşırlar. Ejderhan havalisinde Kalmuklardan kalma bir kısmı da Stavropol'e kadar bu havalie geçer. Bedevi olan bu kavimler gece çadırlarda yaşar ve sık sık mera değiştirirler. 100.000 kadar tahmin edilen Nogay Türkleri son zamanlarda nehir kenarlarında ziraata ve köy tesisine de başlamışlardır.”

“Şimalî Kafkasya'nın kısm-ı şarkıyyesindeki dağlık parça, Kabardaylar memleketinden Bahr-i Hazar sahiline yakın yerlere kadar Çeçenler ve Lezgilerin memleketidir, Dağıstanlı ismini de taşıyan bu kavimler 700.000'den fazladır. Dağıstanlılar menşe, adet ve ahlak, lisan ve lehçe itibarıyla birbirinden ayrı birçok kabilelere ayrılırlar. Çeçenler Dağıstan'ın en garbî kısmını işgal ederler. Tepelere kadar da iner. Çeçenler Rus istilasına karşı pek kahramane harp etmişlerdi: Davut Beyler, Umur Hanlar, Gazi Mollalar, Şeyh Şamiller yetiştirmiş olan bu kavim vatanlarına, hürriyet ve serbestliklerine olan çılgınca merbutiyetleriyle mümtazdır. Çeçenlerin şarkında Şarkî Kafkasya vadilerinde yaşayan kavimler Lezgi nâmı altında

toplanır ise de bunlarda birçok kabilelere ayrılır. Bu havalide Azerbaycan Türkçesi lisan-ı umumi olmuştur. Lezgiler pek mahir çiftçilerdir. Dağların yamaçlarından setlerle tutturulan bahçelere büyük bir dikkatle bakarlar ve külliyyatlı hububat, sebze ve meyve yetiştirirler.”

“Memleketin geri kalan kısmında ve cenuba doğru bütün Bahr-ı Hazar sahilinde Türkler sakindir. Şimalde Nogay Türklerinin işgal ettiği sahadan cenupta Derbend’e kadar olan yerler Kalmuk Türkleriyle meskûndur. Miktarları 80.000’i bulan Kamuklar cenubî vadilerde ilerlemişler ve orada diğer ahali arasına sokularak ticareti ele geçirmişlerdir. Daha cenupta diğer Türk kavimleri Kuba ovalarını işgal ederler. Şimalî Kafkasya’nın bu parçasında hangi ırka mensup olursa olsun herkes Türkçe konuşur. Kuba ile Derbend arasında miktarları cüzi olan bazı İranilere; Taciklere de tesadüf edilmiştir.”

9 Mayıs 1924’de Cumhuriyet gazetesi’nde yayınlanan “Kafkasya’dan Türklerin İhracı” başlıklı haber, 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi’nden sonra Karapapakların yaşadıkları Gürcistan ve Azerbaycan’da nasıl bir nüfus değişimi yaşandığını ve yaşanmaya devam ettiğini gözler önüne sermektedir⁵⁴.

“Dünki gazetemizde Ankara’dan gelerek intisar eden siyasi haberler, Bolşeviklerin Kafkasyada bulunan Türkleri ihraç etmekte olduklarını ve Kafkasya’ya gidecek yeni şehbenderlerimizin pasaportlarını vize etmediklerini bildirmekte idiler. Hiç bilemediğimiz bu haberin bizi hayrete sevk ettiğini söylerken (yenigün) refikimizin dahi bu hususda göstermiş olduğu hayreti çok haklı bulduğumuzu söylemeye lüzum görürüz. Türklerin Kafkasya’dan ihraç edilmeleri hadisesi birbirleri için iyi ve fena günlerin dostları olduklarını söyleyen iki komşu devlet arasında hakikaten çok nahoş bir hadisedir. Bunun için bu hadiseyi biraz etraflıca gözden geçirmek istedik. Acaba Kafkasya’da Türk olarak kimler vardır ki ihrac ediliyorlar. Maalesef şunu kayd etmeğe mecburuz ki Rusya’nın Kafkasya’ya avdeti zamanından itibaren Kafkasya’da

⁵⁴ Cumhuriyet, 9 Mayıs 1340/1924, Nr: 3

Türklerin vaziyetleri tedrici surette fenalaşmak neticesi olarak, bugün gerek Gürcistan'da, gerek Azerbaycan'da bulunan Türklerin miktarı pek ziyade azalmıştır. Çünkü Türkler bilhassa son iki sene zarfında Kafkasya'da daimi takibat ve iz'acat altında yaşamışlar ve pek çoğu bu tazyikattan bizar olarak, hatta bir çok işlerinde azim zararlara uğramak suretiyle memleketi terke mecbur olmuşlardır. O kadar ki şimdi ihraçlarından bahs edilen Türkler için tabirini kullanmak doğru olur ve bunlarda Kafkasya'ya en ziyade bağlı bulunan kesimlerdir.

Yaşanan ciddi göç hareketleri içerisinde Karapapaklar önemli yer tutmaktadır. Esasen 19. yüzyılın başlarından itibaren başlayan Karapapak göçlerinin üzerinde durulması önemli bir husustur. Küçük gruplar halinde gerçekleşen bu ilk Karapapak göçlerinin daha sonra kitlesel bir boyut kazanmaya başladığı da görülmektedir.

19. yüzyılın başlarında Rusların Güney Kafkasya'yı istilasını başlattığında Borçalı'da yaşayan Karapapaklar buna boyun eğmeyerek Rus yönetimini reddettiler. O dönemde bir Rus general, raporunda: *"Gazahlılar, Borçalılar ve genellikle Türkler bize inanmıyorlar, açıkça bize karşı çıkıyorlar, Gence Hanı da onlara katılıyor"* diye belirtmektedir. Yine o yılları anlatan kaynaklarda bölge ahalisinin Rus hâkimiyetinde yaşamak istemediği açıkça anlaşılmaktadır. Bu kayıtlardan: *"Evvelce Gazah ve Borçalı yöreleri Rusya devletinden yüz çevirdiler ve o devletin boyunduruğuna girmek istemediler", "Bu zaman Gazah ve Borçalı yöreleri Rusların itaatinden çıkıp, onlardan yüz çevirmişlerdi"*⁵⁵ bilgilerine ulaşılmaktadır.

Rusya'nın 1801 yılında Tiflis'e yerleşmesi Karapapakların Anadolu'ya göçünü başlatan olay oldu. Yapılan bu ilk göçlerde Karapapaklar Çıldır ve Arpaçay köylerinde iskân edildi⁵⁶.

1804'de Pembek yöresinden Nağı Bey, Rahim bey ve Said Bey,

⁵⁵ Şürettin Memmedli, Gülnara Goca-Memmedova, "Gürcistan Türklerinin Kars'a ve Türkiye'nin Diğer Bölgelerine Göç Hareketleri", **II. Uluslararası Kafkasya Tarih Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Erzurum 2009, s. 142.

⁵⁶ Kırzioğlu, "Sürmeli...", s. 826.

Kars'ta görevli Mehmed Paşa'ya müracaat ederek Mağazberd ile BaşŞüregel arasında yerleşme isteklerini bildirdi⁵⁷.

Aynı yıllarda Borçalı, Kazak ve Şemseddil bölgelerindeki Karapapaklardan bir kısmı Ahıska bölgesine göç etti. Emirhesen Karapapakları veya Terekemeleri diye adlandırılan bu grup bölgede göçebe yaşam tarzlarını terk ederek yerleşik hayata geçti⁵⁸.

1809'da Abbas Mirza tarafından Ahıska'ya gönderilen Şehzade Aleksandr Mirza, Karapapaklar'la görüşüp onları İran tebaalığını kabul etmeye çağırdı. Daha sonra yaşanan gelişmeler Karapapakların İran'a tepki duymalarına sebep oldu. Feteli Han'ın oğlu Karapapakların yaşadıkları yerleri tahrip etti. Bu olay bölgede yaşayan Karapapakların Revan'a göçüne sebep oldu⁵⁹.

Osmanlı Devleti Karapapakların göç etmelerine temkinli yaklaşırsa da Karapapakların Osmanlı tebaasından olmaları göçlerini kolaylaştıran en önemli unsur oldu. Hatta Osmanlı Devleti Karapapakların Anadolu'ya göçünü teşvik etmek için girişimlerde bulundu. Erzurum Paşası Yusuf Paşa, Ali Paşa'yı Kara Bey ve kardeşi Çahal Bey gibi Karapapaklarla görüşmesi ve onları Osmanlı tarafına geçmeleri konusunda ikna etmesi için görevlendirdi. Ali Paşa'nın ilk faaliyeti Kara Bey'i Kars'ta görevlendirmek oldu. Kara Bey'in kumanda ettiği Karapapaklar Çahal Bey'in himayesine geçtikten sonra Revan Hanlığı'na göç ettiler. Yusuf Paşa Karapapakların Osmanlı hâkimiyetinde Rusya'ya karşı silahlı güç oluşturmalarının önemli olduğunu biliyordu. Bu maksatla evvela Borçalılı Molla Veli, sonra da 1800 yılında Kazak mahallinin Hanlıklar kentinden Kars'a göç etmiş olan Abdülezim vasıtasıyla Borçalı ve Kazaklı Karapapaklarına haber gönderip onları Ruslar aleyhine isyana davet etti. Bundan başka Yusuf Paşa, Revanlı Hüseyingulu Hanı Karapapakları isyana teşvik etmesi için birleşip ortak kuvvetlerle Rusların nezaretindeki Pembek'e ve Göyçe taraftan Dilcan deresini geçerek Kazak'a hücum etmeye

⁵⁷ Valehoğlu, a.g.e., s. 86.

⁵⁸ Valehoğlu, a.g.e., s. 112.

⁵⁹ Valehoğlu, a.g.e., s. 92.

çağırdı. Bu durumun netice vermesiyle birlikte artık Türk askerleri Gümrü yakınlarında idiler. Böylelikle Rusların Türk sınırlarından çıkarılması sağlanmış olacaktı⁶⁰.

Osmanlı Devleti'nin Karapapakların göçünü teşvik etmesi ve iskânları hususunda yardımcı olması Karapapakların Anadolu'ya göçünü hızlandırdı. İran, Dağıstan ve Gürcistan'dan önemli miktarda göç gerçekleşti. Göç eden Karapapaklar Kars, Çıldır ve civardaki diğer kazalarda iskân edildiler.

Geldikleri dönemde onlara ilişkin vergi ve güvenlik meseleleri sebebiyle Karapapakların geriye dönmeleri söz konusu oldu. Bu durumun düzeltilmesi ve onlara daha iyi davranılması için, 1828 yılında Kars ve Çıldır eyaletleri ile buralara bağlı kazalara hüküm gönderildi. Hükümde; Dağıstan ve Gürcistan taraflarından daha evvel göç ederek Kars, Çıldır ve civardaki yerlerde iskân kılınmış olan "Karapapak tabir olunur sünniyül-mezheb Ehl-i İslam" muhacirlerinden olan bu topluluk türlü sıkıntılarla karşı karşıya kaldığından onlara her türlü yardımın yapılması hususu yer almaktadır⁶¹.

19. yüzyılın ilk yıllarında Tiflis ve Gürcistan taraflarından Anadolu'ya göçler devam etti. Yapılan bu göçler neticesinde Kars Sancağı'nın Şüregel Kazası iskân bölgesi olarak seçildi⁶². Karapapaklar 1848 yılına kadar kazanın hemen her yerinde yerleştiler ve askerliğe esas olan nüfus defterlerine geçirildiler. Karapapaklar bu tarihten sonra burada Osmanlı Devleti açısından önemli bir güç unsuru oldular⁶³.

1826-28 Rus-İran Harbi sonrası imzalanan Türkmençay Antlaşması gereğince Revan'ın Rusya'ya bırakılması, Revan Karapapaklarının mecburi göçe tabi tutulmalarına sebep oldu. Miktarı bilinmemekle birlikte

⁶⁰Valehoğlu, a.g.e., s. 89.

⁶¹Selahattin Tozlu, "Karapapaklar Hakkında Bazı Notlar -1- ", **Karadeniz Araştırmaları, Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi**, Sayı 7, Güz 2005, s. 90.

⁶²BOA, İ.MSM, 82/2347-9. "Karapapak ve Ayrımlu taifeleri Rusya devleti Revanı istila eylediği zaman zıkr olunan Şüregel Kazası'na gelmiş ve bunun üzerine birkaç sene mürurundan sonra ikiyüz kırk dört tarihinde yani seferde devleti müşarün-ileyh Kars taraflarını istila eyledikte bunlar dahi sair ahali misüllü şuraya buraya ve bazıları dahi memalik-i İraniye münferid ve perakende olarak gitmiş ve birkaç ay zarfında cümlesi tekrar Revana azimet eylemiş ve bunlar Revanda bir müddetcik ikametden sonra yine Şüregul Kazası'na gelerek orada tavattun ve temekkün etmiş olmağla..."

⁶³Tozlu, "Karapapaklar Hakkında Bazı Notlar -1...", s. 94.

Karapapakların bir kısmı İran içlerine ve bir kısmı Osmanlı Devleti'ne göç etti. Osmanlı Devleti'ne göç eden Karapapakların ekserisi Kars Sancağı dâhilinde Şüregel Kazası'nda iskân edildi. Göç edenler Revan'daki Karapapakların bir kısmı idi⁶⁴.

General Paskeviç'in Kont Nesselrod'a verdiği 27 Haziran 1827 tarihli bilgilerden anlaşıldığı üzere yılın ilk yarısında Revan Hanlığı'nı 4.500 Karapapak terk etti. 800 aile Aras'ın beri tarafına yerleşti. Bunlardan başka 100 aile ve Ayrımlardan 300 aile Kars'a, Uluhanlı taifesinden 600 aile Beyazıt'a göç etti. 1827 yılının sonlarında Revan Hanlığı'nı, 5.100'ü İran'a ve 3.600'ü Türkiye'ye gitmek üzere 8.700 aile terk etti. Türklerden boşalan yerlere 10.708 Ermeni ailesi iskân edildi. Bunların 6.315'i İran'dan, 4.393'ü ise Türkiye'den göç etti⁶⁵.

Rusya, Karapapakların Revan'ı boşaltması ile yakından ilgilendi. Çünkü Karapapakları kontrol altında tutmayı planlamaktaydı. Karapapakların Ruslar aleyhine faaliyetlerde bulunması bunun temel sebebiydi. Rus Başkumandan İ. Paskeviç'in, Kont Nesselroda gönderdiği resmi mektubunda şu ifadeler yer almaktadır: *“Revan Vilayeti'nden 100 Karapapak ailesi Türkiye'ye göç etti. Karapapaklardan 800 aile Aras'ın öte tarafına geçerek Nağı Han ve İsmail Ağa'nın rehberliği altında onların en önemli at binicilerinden Hasan Han'a hizmet etmektedirler.”* ⁶⁶Paskeviç'in bu ifadeleri Karapapakların bu dönemdeki göç hareketlerinin takip altında olduğunu göstermektedir. Bu takibin Rusya açısından stratejik önemi bulunmaktadır.

Paskeviç'in ordusunda Revan yürüyüşüne katılan meşhur Rus diplomatı ve yazıcısı Aleksandr Sergeyeviç Qriboyedov (1795-1829) Karapapakların göçleri ile ilgili bilgiler vermektedir⁶⁷.

Bölgenin Rus hâkimiyetine geçmesi ve Karapapakların Anadolu'ya göçü demografik yapıda değişikliklere neden oldu. 1828'den önce Revan'ın

⁶⁴ BOA, A.AMD 4/99.

⁶⁵ İrade Memmedova, “İrevan Bir Türk Hanlığıdır (Demografik Araştırma)”, **II. Uluslar arası Kafkasya Tarih Sempozyumu Bildileri Kitabı**, Erzurum 2009, s. 132.

⁶⁶ Valehoğlu, **a.g.e.**, s. 103.

⁶⁷ Aleksandr Sergeyeviç Qriboyedov'un yol kayıtları için bkz. Valehoğlu, **a.g.e.**, s. 103.

nüfusunun %80'i Müslüman Türk iken bu tarihten sonra bölgeye gönderilen Ermeniler demografik yapının Türkler aleyhine işlemesine neden oldu. Türklerin göçe zorlandığı Revan, Ahılkelek ve Ahıska bölgelerine gönderilen Ermeniler, kurulması planlanan Ermeni devletinin nüfus ihtiyacını karşılamış olacaktı⁶⁸.

Revan Karapapaklarının bir kısmı da İran'a göç etti. İran'a gidişler münferit veya perakende olarak yapıldı. İran'a gidenler misafir olarak gitmekteydi. Bu sebeple Karapapakların bu bölgede kalışları daimi olmadı. Göçebe hayat yaşamaları bu durumun böyle sonuçlanmasında etkili oldu. Burada bir müddet kalan Karapapakların ekserisi üç ay veya bir sene sonra İran'dan dönüş yaparak Şüregel Kazası'na yerleştiler.

Osmanlı Devleti'ne dönüş yapan Karapapakların ekserisinin Şüregel Kazası'na yerleşmeleri kazada Karapapakların etkin hale gelmesini sağladı. Şüregel Kazası'nda iskân edilen Karapapaklar zaman zaman farklı coğrafyalara göç ettiler. Bölgede meskûn Karapapaklardan bir kısmı İran tarafına gitmek arzusunda oldu. Bu durum Osmanlı ve İran'ı bazı önlemler almaya itti⁶⁹.

Revan'da yaşayan Karapapakların bir kısmının İran'a ve bir kısmının Osmanlı Devleti'ne göç etmesi iki devlet arasında vatandaşlık ve mezhep tartışmalarının doğmasına yol açtı. Bu durum iki devletin Karapapaklarla daha yakından ilgilenmesine sebep oldu. Bu husus Erzurum Valisi'nin 1848'de tuttuğu rapordan anlaşılmaktadır⁷⁰. Tutulan raporda Osmanlı Devleti Karapapakların kendi tebaasından olduğunu ispatlamış oldu⁷¹.

⁶⁸ Toksoy, **a.g.e.**, s. 30.

⁶⁹ **BOA**, İ.MSM, 82/2347-9. ("İran'dan memurin gelerek taife-i merkumeyi o tarafa götürmek hususları münderic olmasıyla taife-i merkume bakalım nasıl olur efkârına sayarak ekin etmekten sarf-ı nazar etmekte oldukları bi't-tahkik istihbar olunmuş ..."); ("Karapapakların sınırın öte tarafına geçmemesi hususunda Erzurum Valisi ve hudut memurları da dikkatli davranmaları hususunda uyarılmıştır. Osmanlı Devleti, Karapapakların bir kısmının Şii olması hasebiyle İran'a meyil edebileceklerini de göz önüne alarak, İran tarafına geçmemeleri için gerekli tedbirlerin alınmasının gerekli olduğunu vurguladı"). **BOA**, İ.MSM, 82/2347-11.

⁷⁰ **BOA**, İ.MSM 82/2347.

⁷¹ **BOA**, A.AMD 4/99; Karapapakların Sünni mezhebinden oldukları bilgisine Osmanlı kayıtlarında rastlanmaktadır. Karapapaklarla ilgili bir Osmanlı hükmü bu duruma açıklık getirmesi açısından önemlidir. Hükümde geçen "Karapapak tabir olunur Sünniyül-mezhebe Ehl-i İslâm" ifadesi

Karapapakların 19. yüzyılın ilk yarısında başlayan göçleri yüzyılın ortalarına ve hatta 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar devam etmiştir. Şüregel Kazası'ndaki Karapapakların çoğu 1850'lerde Gürcistan, Borçalı ve Revan taraflarından göç ettiler. Yüzyılın ortalarında göç ettikleri yerlerden birisi de Akbaba bölgesiydi. Akbaba, 200 seneden fazladır 54 köylük mamur bir kaza iken harabe haline geldiğinden Kars sancağı mutasarrıfı Takıyettin Paşa'nın bir hizmeti olarak buranın tekrar şenlendirilmesi Kars Sancağı'nın kadim hanedanından Hatunoğulları adıyla bilinen aileye mensup Mahmut Bey'e havale edildi. Mahmut Bey 1858 tarihinde çalışmalarına başlayıp aralıksız devam ettirdi. Akbaba Kazası'nda 22 köy imar edildi ve buraya 966 nüfus olarak 503 hane yerleştirildi. Bu haneler Rusya ile Ardahan, Çıldır, Zaruşad ve Şüregel kazalarından göç eden Karapapak denilen Terekeme taifelerindendi⁷².

Karapapaklardan bir kısmı 1862 Temmuzunda 380 hane ile İran'a (Urmiye Gölü güneyindeki Sulduz bölgesine yerleşmek üzere) gitti. Bu göç İran'ın Şii propagandasının üstün gelmesi neticesinde gerçekleşti. Ancak daha sonra Kars Mutasarrıfı Emin Fehim Paşa marifetiyle, İran'dan hoşlanmayan bu Şii Karapapaklardan 150 hanesi Kars'a döndü⁷³.

Karapapakların Kafkasya'dan Anadolu topraklarına göçü 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'nin başlangıcına kadar aralıksız devam etti. Bu göçler kitlesel olmaktan ziyade ferdi göçlerdi. Bununla birlikte Osmanlı Devleti, iltica etmek isteyen Karapapakların taleplerini titiz bir incelemeye tabi tutma gereği duymuştur⁷⁴.

Karapapakların ekserisinin Sünni mezhebine tabi olduğunu göstermektedir. Tozlu, "Karapapaklar Hakkında Bazı Notlar-I...", s. 90.

⁷² Selahattin Tozlu, "Karapapaklar Hakkında Bazı Notlar -II-", **Karadeniz Araştırmaları, Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi**, Sayı 9 Bahar 2006, s. 95.

⁷³ Müştak Hatifi Karahanoğlu- Fahrettin Kırzioğlu, **Karahanoğlu Aile Tarihçesi ve Karahanoğlu M. Muhtar'ın Şiirleri-Kitaplığı**, Erzurum 1986, s. 191-192.

⁷⁴ Mesela 19 Nisan 1851 tarihli bir belgede Karapapak taifesinden Mehmed Ağa maiyetinde bulunan 240 hanenin Osmanlı Devleti'ne iltica edeceğinden söz edilmektedir. Erzurum Valisi'nin tahriratında belirtilen Mehmed Ağa'nın maiyetindekilerle birlikte Osmanlı Devleti'ne iltica talebi üzerine Karapapakların, Rusya tarafına bazı tasallutlarda bulunduklarının göz önünde bulundurulması ve bunların Osmanlı tabiiyetinde olup olmadıkları; İran veya Rusya tebasından olmaları halinde kabullerinin ileride büyük sıkıntıya yol açacağından bu aşiretin tabiiyet ve gerçek durumlarının tahkik edilerek bildirilmesi istenmiştir. Bkz. **BOA**, İ.HR. 76/3697.

B) 1877-1878 OSMANLI-RUS HARBI

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi, 1875'den itibaren başlayan Balkan karışıklıklarının, Avrupa diplomasisinin de işe karışmasıyla meydana getirdiği gelişmelerin bir sonucudur. Sorunun temelinde Rusya'nın Panslavizm hareketini yayılcı bir politika haline getirilmesi yatmaktaydı⁷⁵.

“Panslavizm” deyimi özellikle 1870'lerden itibaren Batı Avrupa siyasal çevrelerinde kullanılmaya başlanmış olup, bununla Rusya'nın önderliği altında bütün Slav kavimlerinin siyasal dayanışması kastedilmiştir. Rusya'nın bu doğrultuda Bosna, Hersek, Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan'da ayaklanmalara önyak olması 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nin çıkmasına neden olmuştur⁷⁶.

1871'de Alman birliğinin kurulması, Panslavizm hareketini daha da hızlandırdı. Çünkü Alman birliği Slav birliği davası için büyük bir tehlike kabul edilmiştir. Alman birliğine, Slav birliği ile cevap verilmeliydi. Bu gelişme Rusya'da aydınları, yazarları ve askerleri Panslavizm'i düşünceden fiiliyata geçirmeye sevk etti. Bu konuda, Nikolay Yakovleviç Danilevskiy'in 1869'da kurulmuş bulunan Zarya (Şafak) adlı dergide kaleme aldığı on makale ve 1871'de yayınladığı “*Rusya ve Avrupa*” adlı kitabı büyük yankı uyandırdı. Panslavizm'in anayasası haline gelen bu kitaba göre; merkezi İstanbul olacak şekilde “Büyük Slav İttifakı” veya “Rus-Slav Birliği” yedi devletten meydana gelecek ve böylece Rus-Slav birliği, Adriyatik Denizi'nden Büyük Okyanus'a, Kuzey Buz Denizi'nden Ege Denizi'ne kadar uzanan alanı içine alacaktı⁷⁷.

Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyetin ilanı Rusya'nın emellerine set çekmekte başarılı olamadı. Hedeflerini gerçekleştirmek adına askeri atılımlar gerçekleştirdi. Rus ordusu hem nitelik hem de nicelik itibarıyla Türk

⁷⁵ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, İstanbul 2006, s. 489.

⁷⁶ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, Ankara 1983, s. 14; Esin Dayı, **Elviye-i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma**, Erzurum 1997, s. 2-3.

⁷⁷ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, İstanbul 2006, s. 491-492.

ordusundan üstün bir hale getirildi⁷⁸. Ruslar, yaptıkları reformlar sayesinde muhtemel bir harbi kazanacaklarına inanıyorlardı⁷⁹. Hüseyin Raci Efendi'ye göre muhtemel bir savaşta, Rusya Kırım'da Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa ve İtalya'ya karşı kaybetmiş olduğu askeri şanını ve milli onurunu onaracak ve 1856 Paris Muahedesi'nin düğümlerini çözecekti⁸⁰. Çünkü Paris Barış Antlaşması Rusya için bir utanç belgesiydi. Anlaşma şartları arasında en aşağılayıcısı ise Rus donanmasını Karadeniz'den uzaklaştıran maddeydi⁸¹.

Harbin yaklaşmakta olduğunu gören Osmanlı Hükümeti, Ruslara karşı Müslüman halkların dikkatini çekmeye ve ortak mücadeleye davet etmeye başladı. Nitekim bu amaçla 1877'de Afganistan'a olağanüstü elçi gönderdi. Böylece, bütün Müslüman devletlerin en büyüğü ve bütün Müslümanların öncüsü olarak Asya'daki Müslümanlar arasında daimi yardım ve birliğin gerçekleşmesi için çalışmalara girişti. Osmanlı Devleti'nin Türk-İslam dünyasına yönelik faaliyetleri Rusya'nın Asya'daki etkinliğini durdurmaya yönelikti. Böylece Osmanlı-Rus rekabeti Orta Asya'ya kadar yayılmış oldu. 1877 yılına gelindiğinde Rusya, ezeli rakibini yenerek hem Asya'da hem de Avrupa'daki gücünü kırmak üzere harekete geçecekti.

5 Mayıs 1875'te yaşananlar Rusya'ya hedeflerini gerçekleştirme fırsatı sundu. Bir Türk genci ile evlenmek için Müslüman olan bir Bulgar kızının, zorla tutuklanarak Amerika Konsolosluğu'na götürülmesi üzerine Selanik'te meydana gelen olaylar Fransız ve Alman konsoloslarının öldürülmesiyle sonuçlandı. Bunu takiben Avusturya-Macaristan, Rusya ve Alman Başvekilleri bir araya gelerek Rus Başvekili Gorçakof tarafından hazırlanan

⁷⁸ Sultan Abdülaziz devrinde (1861-1876) Avrupalı devletlere karşı dengeleri korumaya yönelik barışçı bir politika takip edilmiş ve bu devir; Karadağ, Girit, Tunus, Yemen ve bazı bölgelerdeki iç isyanlar dışında, dış siyaset açısından barış devri olarak Osmanlı tarihindeki yerini almıştır. Mevcut barış ortamı, Sultan Abdülaziz'in özellikle askeri modernizasyon olmak üzere ıslahatlara daha fazla mesai sarf edebilmesini sağlamıştır. Uğur Ünal, **Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1861-1876)**, Ankara 2008, s. 21.

⁷⁹ Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C. II, İstanbul 2006, s. 228.

⁸⁰ Hüseyin Raci Efendi, **Zağra Müftüsünün Hatıraları Tarihçe-i Vak'a-i Zağra**, İstanbul 2007, s. 69.

⁸¹ A. B. Şirokorad, **Rusların Gözünden 240 Yıl Kırın Kırana Osmanlı-Rus Savaşları Kırım-Balkanlar-93 Harbi ve Sarıkamış**, İstanbul 2009, s. 410.

Berlin Muhtırasını kabul ettiler (13 Mayıs 1876). İngiltere Rusya'nın amacına vakıf olduğundan muhtırayı olumlu karşılamamakla birlikte muhtemel bir savaşı engellemek için muhtıraya katılmak zorunda kaldı. Berlin Muhtırası olarak bilinen yedi maddelik bir teklif Babıâli'ye sunuldu:

1. Asayiş ve güvenliğin tehlikede olduğu yerlere büyük devletlerce (Düvel-i Muazzama) savaş gemileri gönderilmesi,
2. İki ay süre ile silah bırakımı (terk-i teslihat),
3. Gerekli işlemin yapılması için, Babıâli ile ayaklanan asiler arasında müzakere yapılması,
4. Ayaklanma nedeniyle meydana gelen maddi zararın ödenmesi,
5. Yerel ıslahat için müzakereler yapılmak üzere yerli bir Hristiyan'ın başkanlığında bir karma komisyon kurulması,
6. Osmanlı askerlerinin geçici olarak geri çekilmesi ve Hristiyanların silah taşınması,
7. Yabancı konsolosların, ilin ahvalini gözetim altında bulundurması⁸²..

Osmanlı Devleti, bir yandan Avrupa devletlerinin iç işlerine müdahaleleriyle uğraşırken diğer yandan Sırp ve Karadağlıların taleplerine karşı mücadele etmekteydi.

1 Temmuz 1876'da Prens Milan, Sırp halkına hitaben yayınladığı bir beyannamede Bosna-Hersek Hristiyanlarını Türk zulmünden kurtarmak için silahlarını onların silahlarıyla birleştireceğini söyleyerek Osmanlı Devleti'ne harp ilan etti. Ertesi gün Karadağ harp ilan etti. Rusya isyancılara ve Sırp Hükümetine askeri ve mali yardımda bulundu. 4.000 Rus gönüllüsü Sırbistan'a gönderildi ve bunlar arasında yüzlerce Rus subayı vardı. Sırbistan'a nazaran kendini galip sayan Karadağ, kesin barıştan önce Babıâli'den mümkün olan tavizleri koparmak gayesiyle İstanbul'a temsilciler gönderdi. Babıâli 10 Nisan 1877'de Karadağ hükümetinin isteklerini reddetti. Balkanlardaki bunalım Osmanlı Devleti ve Rusya arasındaki siyasi ilişkilerin kesileceğine işaret ediyordu. İstanbul Konferansı'nda Londra Protokolü'nün

⁸² Yusuf Alpmansü, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda İlginç Bir Devre", *Askeri Tarih Bülteni*, Sayı 17, Yıl 9, Ankara 1984, s. 48-49.

reddedilmesi ortamın daha da gerilmesine neden oldu⁸³. Rusya'ya göre; Osmanlı Devleti Londra Protokolü'nü reddetmekle Balkanlar'da barış ve güvenliğin korunmasını istemiyordu. Bu nedenle Rusya, Balkanlar'daki çıkarlarını korumak ve Hristiyan toplulukların güvenliğini sağlamak üzere harekete geçmekte kendini serbest addetti⁸⁴. 23 Nisan 1877'de Osmanlı Hariciye Nezareti'ne verilen notada ikili ilişkilerin kesildiği bildirildi. Böylece 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi başlamış oldu⁸⁵.

İstanbul Konferansı esnasında harp ihtimalinin kuvvetlenmesi üzerine II. Abdülhamit, ordunun durumunu incelemek için özel bir meclis toplamış ve paşaların ordu hakkında sağlam bilgiye sahip bulunmadıklarını hayretle görmüştü. Sadrazam Mithat Paşa mevcudu 650.000 gösterdiği halde Mahmut ve Redif Paşalar 700.000 olarak göstermişlerdi. Hâlbuki daha önce Muhtar Paşa, 300.000 askere sahip olduklarını Saray'a bildirmişti. Nihayet harp ilan edilince Serasker Redif Paşa kuvvetlerin listesini tanzim edebildi. Buna göre; bütün kuvvetlerin mevcudu 490.000 idi. Bunların 309.800'ü Balkanlar'da, 101.000'i Doğu Anadolu'da geri kalanlar ise muhtelif taraflarda bulunuyordu. Balkanlar'daki kuvvetlerin 186.500'ü Bulgaristan ve Trakya'da, 107.500'ü Bosna-Hersek ve Karadağ'da, 15.800'ü de Yanya havalisinde bulunuyordu. Anadolu'nun doğusundaki kuvvetlerin 70.900'ü Kars, Ardahan ve Beyazıt taraflarında, 20.800'ü de Batum cihetinde idi⁸⁶.

Ali Nizami Paşa tarafından verilen layiha'da; Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne harp ilan etmesi üzerine gerek Anadolu ve gerek Rumeli tarafı hudut boylarında nizamiye askerleri ve redif ve yardımcı kuvvetlerle birlikte askeri malzemelerin sevkine başlandığı belirtilmektedir. Rusya ile yapılan daha önceki harplerde Osmanlı Devleti bu kuvvetin yarısına bile malik olmadığı halde Rus askeri Tuna'yı güç ile yalnız bir mahalden geçebilmiş ve Balkan'ı aşmamış idi. Bu defa kara ve denizde Tuna'yı geçmek için Rusya 40-50.000 askerini gözden çıkarmıştı. Tuna'ya iki yerden saldırarak Tırnova

⁸³ Fehmi Nuza, "1293 (1877/78) Osmanlı Rus Seferi II", *Türk Kültürü*, Sayı 180, Yıl XV, Ankara 1977, s. 733.

⁸⁴ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, İstanbul 2000, s. 339.

⁸⁵ Armaoğlu, a.g.e., s. 516.

⁸⁶ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, s. 44.

yolunu açmış ve burada Osmanlı Devleti'nin yeterince kuvveti bulunmadığından dolayı Tırnova'yı istiladan sonra İstanbul'u tehdit edecek bir noktaya gelmiştir. Bu durum Tuna'yı geçmiş olan düşmanın böyle süratle ilerlemesine mani olacak bir tedbire teşebbüs edilmediğinden kaynaklanmıştır⁸⁷.

Osmanlı hükümeti, Avrupa devletlerine başvurarak 1856 Paris Antlaşması gereğince aracılık yapmalarını talep ettiyse de bu istek kabul görmedi. Bu arada Rus hükümeti siyasi atağa geçerek Avrupa devletleri nezdinde Osmanlı devletini reformlara yanaşmamak ve harbe sebebiyet vermekle suçladı. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Derby ise Rus muhtırasına 2 Mayıs 1877'de verdiği cevapta, Rusya'nın hareketini onaylamayarak harp durumunu protesto etti⁸⁸.

Osmanlı hükümeti, 24 Mart 1877 tarihli harp planında ordunun yıpranmaması için her cephede savunmada kalınmasına, Tuna'da kara ve deniz kuvvetlerinin işbirliğiyle düşmanın nehri geçmesine engel olunmasına ve donanmanın Karadeniz'de faaliyette bulunmasına karar vermiştir⁸⁹.

Plan dâhilinde Edirne'de 40.000 kişilik bir ihtiyat ordusu kurulacak ve Edirne halkının yardımı ile tahkim edilecekti. Rumeli Tuna Ordusu'na Serdar Abdülkerim Paşa, Anadolu Ordusu'na Ahmet Muhtar Paşa komuta edecekti. Süleyman Paşa Komutasındaki Hersek Ordusu, Karadağ'a karşı taarruz halinde bulunacaktı. 961 tabur piyade, 25 alay süvari ve 129 bataryadan kurulu Osmanlı ordusunun Rumeli'de kullanılacak miktarı şöyle idi:

⁸⁷ Cevdet Paşa, **Tezakir**, Yay. Prof. Cavit Baysun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 176-177.

⁸⁸ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 517.

⁸⁹ **1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi**, Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri, Deniz Harekatı, C. III, Gnkur. Basımevi, Ankara 1980, s. 23.

	Piyade Taburu	Süvari Alayı	Batarya
Tuna boyunda	170	5	5
Sofya ve İslimiye'de	20	2	4
İşkodra'da	28		7
Hersek'te	50		4
Niş'te	50	1	11
Yeni Pazar'da	27		2
İstanbul'da	31	1	10
Toplam	376	9	43

Buna ek olarak Balkanlar'a karşı 40.000 kişilik bir ihtiyat kuvvetin teşkili planlanmıştı⁹⁰.

Rusların sefer planı, Rumeli harekât alanında, Tuna nehrini aşarak Balkan yarımadasına girmek ve Türk ordusunu mağlup ederek İstanbul'u almak temelinde idi. Rus genelkurmayı en fazla üç ay içerisinde bu planı gerçekleştireceğini hesaplamıştı⁹¹. Planın deniz kısmında da, önemli limanların ve Tuna'daki bazı yerlerin mayınlanması, torpido istimbotlarıyla Türk donanmasına taarruz edilmesi ve yardımcı kruvazörlerle ticaret harbi yapılarak Türk deniz nakliyatının baltalanmasının ele alınmış olduğu, harp süresince gelişen olaylardan anlaşılmaktadır⁹².

Rus ordusunun Balkanlara ve Kafkas cephesine sevk ettiği kuvvetler zamanla değişmiştir. Genel olarak Balkanlar'da Rus kuvvetleri 250.000,

⁹⁰ Alpmansü, **a.g.m.**, s. 54.

⁹¹ Yuluğ Tekin Kurat, "1877-78 Osmanlı-Rus Harbinin Sebepleri", **Belleten**, C. XXVI, Sayı 103 (Temmuz 1962)' den ayrı basım, Ankara 1962, s. 567.

⁹² **1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi**, Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri, Deniz Harekatı, C. III, Gnkur. Basımevi, Ankara 1980, s. 23-24.

Kafkasya’da ise 160.000 kadardı. Harbin başlamasının ardından Roman ve Sırp kuvvetleri de Rus ordusuna destek vereceklerdi. Bu sebeple Osmanlı kuvvetleri sayı ve silah yönünden kendilerine kıyasla üstün kuvvetlerle savaşmak zorunda kalmışlardır⁹³.

1) Harbin Doğu Cephesindeki Gelişimi

Rusya’nın Karadeniz’in kontrolünü elde etmeden Kars ve Erzurum hattında ilerlemesi ve Doğu Anadolu’da hâkimiyet kurması oldukça zordu. 1828-29 da Paskevich’in seferinden edinilen tecrübe, Sivas’a ve Anadolu içlerine doğru girilecek bir harekâta Trabzon ve Giresun’da ileri üsler bulundurulması gerektiğini ve denizden gelecek yardımın olmaması neticesinde Rus Ordusunun Trabzon istikametinde ilerlemesinin güç olduğunu gösterdi. Karadeniz’de kontrol sağlanmadan, Batum’a karşı girilecek harekâtın başarıya ulaşması imkânsızdı. 1853-56 Kırım Harbi’nde olduğu gibi, 1877’de de Türkler Batum’da, Rusların Kafkasya’dan Anadolu’ya yapacakları ulaştırma hareketlerini kanat taarruzu ile önleyebilecek şekilde kalmışlardı⁹⁴.

Osmanlı Kuvvetleri, Kars, Ardahan, Erzurum ve Batum’un tahkimli mevkielelerinden faydalanmak suretiyle Rus taarruzunu durdurmaya çalışacaktı. Osmanlı kumandanlarına göre Doğu Cephesi, Balkanlar’a göre ikinci derecede önemli bir cephe olacak ve burada çok sayıda düşman kuvvetlerinin durdurulmasına çalışılacaktı. Bu plana göre “Şark ordusu” adı verilen Osmanlı kuvvetleri, Kars, Ardahan ve Erzurum üçgeni içinde tabya edilmişti⁹⁵.

Rus harekât alanı ise başlıca dört istikamette toplanmıştı; birincisi Kütayis’den Karadeniz kıyısıyla Batum’a; ikincisi Ahıska ve Ahılkelek’den Ardahan’a, Üçüncüsü Aleksandropol (Gümrü)’den Kars’a, Dördüncüsü de Erivan’dan Doğu Beyazıt’a uzanıyordu. Batum’dan Ardahan, Kars ve

⁹³ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, s. 44.

⁹⁴ Allen, Muratoff, *a.g.e.*, s. 101.

⁹⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, Ankara 2007, s. 52-53.

Erzurum'a yapılacak askeri harekât için elverişli yollar bulunmadığından Batum'da Derviş Paşa komutasında müstakil bir birlik oluşturuldu.

Bu alanın stratejik savunmasıyla görevlendirilen kuvvete Anadolu Şark Ordusu dendi ve komutanlığına da Gazi Ahmet Muhtar Paşa getirildi. Bu harekât alanında muharebenin başlangıcındaki düşman harekâtı için nihai hedefler Erzurum ve Van; orta hedefler Ardahan, Kars ve Doğu Beyazıt noktaları idi⁹⁶. General Melikof kuvvetleri Kars, General Hugossof kuvvetleri Doğu Beyazıt, General Oklobijo kuvvetleri de Ardahan üzerine yürüdüler⁹⁷.

General Melikof, gözetleme için Kars önünde bir birlik bıraktıktan sonra geri kalan kuvvetleriyle Ardahan üzerine yürüdü ve daha önce buraya gönderilmiş olan Rus birlikleri ile irtibat kurarak Ardahan'ı kuşattı. 17 Mayıs 1877'de pek çok esir aldıkları gibi yiyecek, cephane ve 80 kadar top ele geçirdiler. Ardahan'ın alınmasının Rusya açısından stratejik ehemmiyeti vardı. Özellikle Kars, Erzurum, Batum, Ahıska ve Ahılkelek'e giden yolların bağlantısını sağladığından buranın alınması Ruslar'ın askeri harekâtına oldukça kolaylık sağlayacaktı⁹⁸. Hugossof komutasında 12 tabur piyade, dört alay süvari ve 32 toptan oluşan bir birlik Doğu Beyazıt üzerine yürüdü. Bu harekâta karşı koyacak Faik Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetine Van ordusu adı verilmişti. Bu kuvvet 11.400 kadar askerden ibaretti. Bu kuvvetten ancak 2 tabur piyade, 2 bölük süvari ile bir batarya topu Doğu Beyazıt'ta alıkonulmuş ve gerisi de Van cihetinde toplanmıştı. Rus birliğinin Doğu Beyazıt üzerine yürümesi üzerine bu kuvvet geri çekilince Ruslar, 20 Nisan'da baskınla bu şehri almışlar ve Eleşkirt üzerine yürümüşlerdi. Ruslar Ardahan'ı zapt eyleyip Doğu Beyazıt cihetinden ilerlemeye muvaffak olunca Kars üzerindeki baskılarını arttırıp bu yolla Erzurum'u tehdit etmeye başlamışlardı⁹⁹.

⁹⁶ Gazi Mareşal Ahmet Muhtar Paşa, *Sergüzeşt-i Hayatımın Cild-i Sanisi 1294 (1878) Anadolu'da Rus Muharebesi*, İstanbul 1970, s. 14.

⁹⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, s. 53.

⁹⁸ ATASE Arşivi ORH (Genel Kurmay Başkanlığı Askeri Tarih Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi Osmanlı-Rus Harbi Kataloğu), Kutu: 90, Gömlek: 149, Belge: 149-12.

⁹⁹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, s. 53-54.

28 Nisan 1877'de Dördüncü Ordu Müşiriyeti'nden alınan malumatta; düşmanın Gümrü civarında ve Kars suyunun (Kars Çayı'nın) ortasında olabileceği, düşman miktarı tam olarak bilinmemekle birlikte tahminen 25.000 ile 30.000 arasında olabileceği belirtilmiştir¹⁰⁰. Buna karşılık Türk Başkomutanı, kalede 25.000 asker bırakmış ve Erzurum yolunu savunmak için Soğanlı dağları gerisinde Zivin mevkiinde kuvvetlerini toplamıştı. Haziran içinde Rus Başkomutanlığı bir yandan Kars'ı kuşatmaya ve öte yandan da Ahmet Muhtar Paşa kuvvetlerini etkisiz hale getirip Kars ve Doğu Beyazıt yönünde ilerlemesini önlemek için General Hayman komutasında, Soğanlı dağa bir askeri birlik sevk etti. Kars müdafileri gittikçe darlaşan kuşatma çemberini yarmak için çıkış hareketleri yapıp Rus öncülerini üzerine bazı muvaffakiyetler kazandılar ise de Ruslar, kuşatmayı kaldırmak bir yana kaleyi şiddetli top ateşine tuttular¹⁰¹.

Erzurum Valisi İsmail Paşa'nın 29 Nisan 1877 tarihli telgrafında; Rusya'nın Kars üzerine gelen fırkasının tahminen 4000 veya 5000 süvari, 6-7 tabur piyade ve 18 kıta toptan oluşan bir kol ile Hafız Paşa Tabyası açığından geçerek Çivilikaya mevkiine geldiğinden, diğer bir kolun ise Zaruşad üzerine yürüdüğünden ve bu ikinci kolun daha fazla askere sahip olduğundan bahsedilmektedir. Bu harekâta karşılık Kars'ın Kanlı Tabya istikametinden Çerkes ahalisinin süvari olarak ve ardından piyade ve topçu çıkarılarak avcı muharebesi yapıldığı bilgisi yer almaktadır¹⁰².

Ancak, Osmanlı Ordusu, bütün kuvvetleriyle Rusları bir muharebeye zorladıysa da kesin bir netice elde edemedi. Ahmet Muhtar Paşa, Kars civarında stratejik önemi haiz bazı taarruz hareketleri yapmakla yetindi. Ahmet Muhtar Paşa'nın Gedikler ve Yahniler'de iki zafer kazanması Rusların ana kuvvetlerini zedelemeye yetmedi. Zaten Ruslar, bu esnada Rusya'dan büyük takviye birlikleri ve bilhassa çok sayıda top getirmişlerdi. Osmanlı kuvvetleri ise gittikçe erimekte idi. 4 Kasım'da Ruslar, Deveboynu'nda Ahmet Muhtar Paşa kuvvetlerine taarruz ettiler. 40'dan fazla topun devamlı ateşi ile

¹⁰⁰ ATASE Arşivi, ORH, K. 1, G. 2, B. 2-1.

¹⁰¹ Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, s. 55.

¹⁰² ATASE Arşivi, ORH, K: 1, G: 8, B: 8-1.

Osmanlı ordusunu ilk önce merkezde ve daha sonra kanatlarda bozguna uğrattılar ve Erzurum üzerine attılar. 9 Kasım gecesi Ruslar Aziziye tabyasına hücum ederek zapt ettiler. Fakat Erzurum'un kahraman halkı şehrin müdafaasına bizzat direndiler. Nene Hatun gibi Kahraman bir Türk kadınının teşvik ve tahriki ile askeri kuvvetlerin de yardımı ile Aziziye tabyasından düşmanı atmaya muvaffak oldular¹⁰³.

Ruslar, Erzurum ile Kars arasındaki yola hâkim olmanın avantajından faydalanarak Kars etrafında ikinci defa kurmaya muvaffak oldukları kuşatma çemberini darlaştırdılar ve kaleyi devamlı bir top ateşine tabi tuttular. Kahramanca bir savunmadan sonra 19 Kasım 1877'de Kars, Rusların eline geçti. Kars'ın düşüşü 1877 seferini tamamladı. Balkan cephesinde henüz Plevne düşmemişti; Kafkas ordusu, kati başarılar elde ederek, Grand Duke Nicholas'ın ordularını Tuna'da uzakta tutmuştu. Yalnız iki engel kalmıştı: Erzurum ve Batum¹⁰⁴. Kars'ın düşmesi üzerine Ruslar, bütün kuvvetleriyle Erzurum'u muhasara etmek imkânını elde etmiş oldular¹⁰⁵.

10 Aralık 1877'de Ruslar, Erzurum cephesine üç tümen yığmışlardı: Bunlar, 39 ve 40. Kafkas Bombacı Tümenleri ile 150. Taman Alayı, Üçüncü Kafkas Piyade Tümeni ve kuvvetli bir süvariden ibaretti. Batum'a karşı harekât kasım sonunda başlamıştı. Harekât planı teorik olarak mantığa uygundu ve mevcut Rus kuvvetleri, Türk kuvvetlerinden daha kuvvetli idiler¹⁰⁶.

Ruslar kuvvet olarak üstün olmalarına rağmen Türk Ordusu önemli işler başardı. Doğu Cephesinde, 8 Şubat 1877 tarihinde Anadolu Harp Orduları Başkomutanlığına atanan Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın¹⁰⁷ Ruslara karşı kazandığı zaferler oldukça önemlidir. Gazi Ahmet Muhtar Paşa Rusları Kafkaslara kadar geriletmeyi başardı ancak; gerekli yardımlar sağlanamadığından 1877 yılı sonlarında Rusların Erzurum'a kadar

¹⁰³ Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, s. 55-56.

¹⁰⁴ Allen-Muratoff, **a.g.e.**, s. 195.

¹⁰⁵ Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, s. 57.

¹⁰⁶ Allen-Muratoff, **a.g.e.**, s. 195-196.

¹⁰⁷ Muhtar Paşa, **a.g.e.**, s. 4.

gelmelerine engel olamadı¹⁰⁸ ve Ruslar, 8 Şubat 1878'de şehri işgal ettiler¹⁰⁹.

2) Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları

Rusya'nın, Osmanlı Devleti'ne harp açması üzerine büyük devletler tarafsızlıklarını ilan etmişlerdi. Yalnız İngiltere, Rusya'nın harp sebeplerini haklı görmediğini ve Rusya'nın tek başına Balkanlar'daki Hristiyanların durumunu ıslah etmek için silaha sarılmasını Paris Antlaşması'nın hükümlerine aykırı bularak teessüflerini bildirmişti¹¹⁰.

Harbin, Balkanlar'da Plevne'nin, doğuda Kars'ın sükûtuna kadar süren devresinde, Osmanlı orduları pasif bir savunma sisteminde gösterilmesi mümkün olan mukavemeti göstererek Rusların seri ve kesin bir zafer kazanmalarına engel olmuşlardı. Ancak Plevne'nin müdafaası sırasında İstanbul'da şerefli bir barış yapmanın şartlarının incelenmesi işine başlandı. Sultan II. Abdülhamit'in emri üzerine bu hususta, eski Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa bir layiha hazırlayarak devletin itibar ve hukukunun muhafazası ve yabancıların devlet işlerine ve bilhassa Hristiyan tebaa hakkında müdahale etmemeleri esasına dayanan bir barışın kabul edilmesinin doğru olacağını bildirdi. Büyük devletlerin araya girmek konusunda isteksiz davranması üzerine Sultan II. Abdülhamit, doğrudan doğruya Çar'a bir telgraf çekerek mütarekeye talip oldu. Çar, Başkomutan Grandük Nikola'ya müracaat edilmesini tavsiye etti. Muzaffer Başkomutan mütareke için barış şartlarının önceden görüşülüp kabul edilmesini şart koştu ve Osmanlı murahhaslarını bu kayıtlı Kızanlık'a davet etti. Neticede 31 Ocak 1878'de mütareke imzalandı¹¹¹.

Mütarekeden sonra Rus Başkomutanlığı barış antlaşmasının tanzim ve imzalanması yeri olarak Ayastefanos'u seçmişti. Ayastefanos İstanbul'un

¹⁰⁸ Uçarol, **a.g.e.**, s. 341.

¹⁰⁹ Allen-Muratoff, **a.g.e.**, s. 196.

¹¹⁰ Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, s. 57.

¹¹¹ Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, s. 58.

kapısı demekti. Rusya bu yerde muahedeyi Osmanlılara imzalatmakla hem Balkan Slavlarına hem de Avrupa büyük devletlerine kudret ve kuvvetinin bir örneğini göstermek istiyordu. Bundan başka Osmanlı hükümetinin muhtemel itirazlarına veya mukavemetlerine de imkân bırakmayacaktı¹¹².

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında barış antlaşması, 3 Mart 1878'de Ayastefanos'da (Yeşilköy) imzalandı. Barışın temel ilkeleri zaten Edirne'de kabul edilmişti. 29 maddeden meydana gelen Ayastefanos Antlaşması'nın muhacerete yol açan başlıca hükümleri şu şekilde idi:

1. Karadağ, Sırbistan ve Romanya, bağımsız devletler oluyorlar ve toprakları genişletiliyordu. (Madde 2,3 ve 5)
2. Osmanlı Devleti'ne vergi bağı ile bağlı büyük bir Bulgaristan Prensiği ortaya çıkıyordu. (Madde 6)
3. Bosna ve Hersek'te İstanbul konferansının hazırladığı ıslahat yapılacaktı. (Madde 14)
4. Ermenistan'da "mahalli menfaatlerin gerektirdiği ıslahat" yapılacak ve Ermeniler, Kürtlerle Çerkeslere karşı korunacaktı. (Madde 16)

Osmanlı Devleti Rusya'ya 1 milyar 410 milyon ruble savaş tazminatı ödeyecekti. (Madde 19). Fakat Rus Çarı, "Devleti Aliye'nin müşkülat-ı maliyesini piş-i nazar-ı dikkate alarak", yani Osmanlı Devleti'nin mali sıkıntısını göz önünde bulundurarak, bu tazminatın 1 milyar 110 milyonundan vazgeçiyor, fakat buna karşılık Batum, Kars, Ardahan, Eleşkirt ve Beyazıt Rusya'ya bırakılıyordu¹¹³.

Antlaşmanın 21. Maddesi ise Rusya'ya terk edilen topraklarda kalan ahali ile ilgiliydi. Buna göre bu bölgelerde kalan ahali istedikleri takdirde başka mahallere geçebilecekti. Geçmek isteyenlere üç sene mühlet verilerek bu üç senenin bitiminde emlaklarını satmış olanlar eğer göç etmemişler ise Rusya tabiiyetinden sayılacaklardı¹¹⁴.

¹¹² Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, s. 64.

¹¹³ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 521-522.

¹¹⁴ **Muahadat Mecmuası**, C. IV, Ankara 2008, s. 197-198.

Antlaşmaya konulan bu madde, Rusya Devleti'ne geçen topraklardaki Müslüman ahalinin göç etmesine sebep olmuştur. Rusya bu madde ile ele geçirdiği topraklarda kendi hâkimiyetini kurmak amacını gerçekleştirmek istemiştir.

Antlaşma maddelerinden anlaşılacağı gibi, antlaşma Osmanlı-Rus ilişkilerinde bir dönüm noktasıdır. Romanya, Sırbistan, Karadağ tamamen Osmanlı hâkimiyetinden çıkmıştır. Büyük Bulgaristan Prensiği Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki topraklarını ikiye ayırmıştır. Ayrıca, burada iki yıl süre ile bulunacaktır. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin Girit, Tesalya ve Arnavutluk'ta yapacağı reformlar için Rusya ile görüşmeleri sürdüreceğini taahhüt etmesi, Rusların içişlerine müdahalesine kapı açmıştır. Bu antlaşmayla Osmanlı Devleti parçalanmakta, bir Tuna ve Balkan devleti olmaktan uzaklaşmaktaydı¹¹⁵.

Ayastefanos Antlaşması'nın "Mukaddemat-ı Sulhiye" yani bir "Ön Barış" niteliği taşıması ve Plevne'den sonra Rusların Edirne istikametine yönelmeleri karşısında, özellikle İngiltere ve Avusturya'nın başkaldırmaları ve barışın ancak bir Avrupa konferansında düzenlenebileceği konusundaki itirazları ve Rusya'nın da buna razı olması, Ayastefanos'u bir "geçici barış antlaşması" bir "Mukaddemat-ı Sulhiye" niteliğine sokmuştur. Kalıcı bir barış antlaşması İngiltere ve Avusturya'ya göre 1856 Paris Antlaşması'nı imzalayan devletler tarafından ele alınmalı idi. Bunun da sebebi antlaşmanın, hem doğuda ve hem de Balkanlar'da Rusya'ya büyük bir üstünlük sağlamış olmasıydı. Hem İngiltere ve hem de Avusturya için birinci sorun ortaya bir "Büyük Bulgaristan"ın çıkarılmış olmasıydı¹¹⁶.

İngiltere, antlaşma sonrası yoğun bir diplomasi faaliyeti gösterdi. Ayastefanos Antlaşması'nın diğer devletler tarafından kabul edilmedikçe geçerli olmayacağını, toplanacak konferansta yeniden gözden geçirilmesini istiyordu. Kongre öncesi İngiltere'nin şartı antlaşmanın "Avrupa çıkarlarına"

¹¹⁵ Yelda Demirağ, "Ayastefanos'tan Berlin Kongresine Giden Süreç: Batı'nın Osmanlı'ya Yönelik Politikası", **Fahir Armaoğlu'na Armağan**, Ankara 2008, s.134.

¹¹⁶ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 523.

dokunan tüm maddelerinin görüşülmesiydi. Bu konuda neyin Avrupa çıkarlarını kapsadığı konusu İngiltere ve Rusya arasında tartışma konusu olmuş II. Alexander anlaşmanın tek bir kelimesinin bile değiştirilemeyeceğini söylemişse de İngiltere ve Avusturya'ya karşı çıkmanın Rusya'yı yeni bir savaşın içine sokacağını, henüz savaştan çıkmış olan Rusya'nın iki büyük devlet karşısında dayanamayacağını göz önünde bulundurarak konferansın toplanmasına ve İngilizlerin öne sürdükleri anlaşmanın tüm maddelerinin konferansta ele alınmasına ilişkin görüşü kabul etmek zorunda kalmıştı¹¹⁷.

Bunun üzerine İngiltere ve Rusya arasındaki pürüzler giderildikten sonra artık Berlin Kongresi'nin toplanması için engel kalmıyordu. Berlin Kongresi 13 Haziran 1878'de toplandı ve bir aylık çalışmadan sonra 13 Temmuz 1878'de Berlin Antlaşması'nın imzası ile sona erdi¹¹⁸.

Kongreye; Osmanlı Devleti, Rusya, Avusturya, Macaristan, Fransa, İngiltere ve İtalya katıldı. Osmanlı Devleti'ni temsilen Nafia Nazırı Aleksandr Karatodori Paşa, Müşir Mehmed Ali Paşa, Berlin Büyükelçisi Sadullah Bey katıldı. Kongre başkanlığını Almanya İmparatoru ve Prusya Kralı tarafından Prusya Heyet-i Vükelası reisi ve Almanya Baş Vekili Prens Otto Von Bismarck yürüttü¹¹⁹.

Kongre, Bismarck'ın başkan olarak yaptığı bir konuşmayla çalışmalarına başladı. Alman Başbakanı ve baş delegesine göre; kongrenin toplanma nedeni, "Büyük Devletler tarafından daha önce 1856 Paris Antlaşması ve 1871 Londra Sözleşmesi'yle sağlanmış olan, ancak Ayastefanos Antlaşması ile bozulan Avrupa dengesini yeniden düzenlemek ve Avrupa'nın son derece muhtaç olduğu barışı yeniden temin etmektir" Bu da; daha kongrenin çalışmalara başladığı ilk andan itibaren amacın, Osmanlı Devleti'nin Ayastefanos Antlaşması ile uğradığı kayıpları gidermek veya

¹¹⁷ Demirağ, **a.g.m.**, s. 136.

¹¹⁸ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 525.

¹¹⁹ **Muahadat Mecmuası**, C. V, Ankara 2008, s. 111.

hafifletmek değil, Avrupa devletleri arasındaki çıkar çatışmalarını uyuşturmak ve bu konuda bir anlaşmaya varmak olduğunu göstermiştir¹²⁰.

Berlin Antlaşması'nın Türk-Müslüman unsurun göçüne sebebiyet veren başlıca hükümleri şu şekilde özetlenebilir:

1. Bulgaristan, Ayastefanos'da olduğu gibi, Osmanlı Devleti'ne vergi bağı ile bağlı özerk bir prenslik oluyordu. Bir Hristiyan hükümeti ve milis askeri olacaktı. Bulgaristan'da Osmanlı askeri bulunmayacaktı.
2. Doğu Rumeli, özerk bir "eyalet" olacak, Hristiyan bir valisi bulunacak ve siyasal ve askeri bakımdan Osmanlı egemenliği altında kalacaktır. Doğu Rumeli Valisi, Osmanlı Devleti tarafından, devletlerin onayı ile atanacaktır. İç veya dış tehlike durumunda Vali, Osmanlı askerinin yardımını isteyebilecektir. Osmanlı Devleti'nin diğer devletlerle imzaladığı bütün anlaşma ve antlaşmalar Doğu Rumeli'de yürürlükte olacaktır.
3. Bosna-Hersek, geçici olarak Avusturya'nın işgal ve idaresine bırakılıyordu. Avusturya ayrıca Yenipazar sancağında da asker bulundurmak hakkını elde ediyordu ki, bu suretle Sırbistan ile Karadağ'ın arasına girmiş oluyordu.
4. Karadağ bağımsız bir devlet oluyordu. Antivari limanını alıyor, Dulcigno'yu Osmanlı Devleti'ne iade ediyordu.
5. Sırbistan bağımsız oluyordu. Sırbistan Niş ve Pirot'u alıyor, buna karşılık Metroviçe'yi Osmanlı Devleti'ne iade ediyordu.
6. Romanya'nın da bağımsızlığı kabul ediliyordu. Ayastefanos'ta olduğu gibi, Romanya, Besarabya'yı Rusya'ya veriyor, buna karşılık Dobruca'yı alıyordu. Tuna Komisyonu, eskisi gibi faaliyet ve görevine devam edecekti.

¹²⁰ Uçarol, a.g.e., s. 354-355.

7. Osmanlı Devleti Kars, Ardahan ve Batum'u Rusya'ya terk ediyordu. Batum serbest liman olacaktı. Rusya da Eleşkirt ve Beyazıt'ı Osmanlı Devleti'ne iade ediyordu. Kotur şehri ve topraklarını da Osmanlı Devleti İran'a terk ediyordu.
8. Ermeniler (Mad. 61) Osmanlı Devleti, Ermeniler için, mahalli ihtiyaçların gerektirdiği ıslahatı yapmayı ve Ermenilerin, Kürtlere ve Çerkezlere karşı güvenliğini sağlamayı taahhüt ediyordu. Bu hüküm, sonradan, özellikle İngiltere tarafından istismar edilecek ve İngiltere'nin 1878 den itibaren Osmanlı Devleti'ne karşı izlemeye başladığı parçalama ve Osmanlı toprakları üzerinde kendisine bağlı devletler kurma politikasının bir vasıtası olacaktı¹²¹.

Osmanlı Devleti Berlin Antlaşması ile bir dönün noktasına girmiş bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin devrettiği topraklarla birlikte yaklaşık 4,5 milyon insanı kaybettiği tahmin ediliyordu. Böylece Hristiyan nüfusun çoğunluğu Osmanlı denetiminden çıkmış, topraklarının esası Küçük Asya ve Ortadoğu'dakilerden oluşan Osmanlı Devleti, ağırlıklı olarak Müslüman bir ülke haline gelmişti.

C) 1877-1878 OSMANLI-RUS HARBİ'NDEN SONRA KAFKASYA'NIN SİYASİ, SOSYAL VE EKONOMİK YAPISI

1) Kafkasya'da Rus Hâkimiyeti

Rusya'nın 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrası Kafkasya'da hâkimiyetini pekiştirmesi bölgede yeni bir idari yapının oluşmasına neden oldu. Zakafkasya Genel Valiliği Çarlık niyabeti olması sebebiyle bu göreve ekseri Çar hanedanı üyelerinden biri veya eski Rusya hanedanlarından birine mensup bir yüksek rütbeli komutan atanırdı. Genel valilik birçok Guberniyalar

¹²¹ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 526-527. Anlaşma Metni için bkz : **Muahedat Mecmuası**, C. V, Ankara 2008, s. 110-141.

(Vilayet) ve Oblastlar'dan (2. derece bölge) meydana gelmekte idi. Guberniyalar; Tiflis, Kutay, Yelizavetpol, Bakü, Erivan, Çernomorsk, Stavropol idi. Batum ve Artvin sancakları Tiflis Guberniyasına bağlı iken, Kars sancağı genişletilmiş, Kuban, Terek ve Dağıstan gibi doğrudan genel valiliğe bağlı bir oblast haline getirilmişti. Kars Osmanlı yönetiminde iken; Merkez Kars, Şüregel, Zaruşad, Kağızman kazalarından meydana geliyordu ve Erzurum Vilayeti'ne bağlı idi. Çarlık yönetimine geçtiğinde ise komşu Oltu ve Ardahan kazaları Kars'a bağlandı. Böylece Kars Oblastı; Kars, Kağızman, Ardahan, Oltu olmak üzere dört ana okrug (kazadan) meydana gelmektedir¹²².

Rusya'nın Kafkasya'da böylesi bir hâkimiyet kurmasında ki en büyük etken 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrası imzalanan Berlin Antlaşması'dır. Berlin Antlaşması, Türk-Rus hududunun askeri coğrafyasında büyük değişiklikler yapmıştı. Bu değişikliklerden en önemlisi Rusların Batum'u ele geçirmesi idi. Berlin Kongresi süresince, Londra ve St. Petersburg'daki bütün resmi beyanatlara rağmen, Ruslar birkaç sene sonra burasını müstahkem bir deniz üssü haline getirmişlerdi¹²³.

Kars, Ardahan ve Batum'un Ruslar'a savaş tazminatı olarak bırakılması ve Rusya'nın bu bölgelere yerleşmesi Anadolu'nun Rusya'nın saldırılarına açık hale gelmesine sebep oldu. Bu durum büyük devletlerin de dikkatini çekti. İngiltere'de Dışişleri Bakanı Lord Salisbury, Rusya'nın özellikle Kars yaylasına yerleşmiş olmasından büyük endişe duydu. Bu bölgenin oldukça stratejik bir bölge olması bu endişeleri yükseltti. Salisbury bu durum karşısında somut tedbirler almak için harekete geçti. Nitekim Berlin Antlaşması öncesi Kıbrıs'ın geçici bir süre için İngiltere'ye verilmesini istedi. Buna karşılık; Rusya, Osmanlı Devleti'nin Anadolu topraklarından daha başka yerleri ele geçirecek olursa İngiltere Osmanlı Devleti'nin yanında yer almayı taahhüt ediyordu. Osmanlı Devleti, 23 Mayıs 1878'de bir ültimatom şeklinde sunulan bu teklifleri 25 Mayıs'ta kabul cevabını vermiş bulunuyordu.

¹²² İlber Ortaylı, "Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 9, İstanbul 1978, s. 345.

¹²³ Allen, Muratoff, *a.g.e.*, s. 206.

Bu sebeple “Kıbrıs Anlaşması” denen anlaşma 4 Haziran 1878 günü İstanbul’da imzalandı. 2 maddelik olan bu anlaşma esasında bir ittifak anlaşmasıdır. 1. Maddenin 1. Paragrafına göre, Rusya, Batum, Ardahan ve Kars’ı elinde tutmaya devam ettiği gibi, ayrıca başka herhangi bir Osmanlı toprağını da eline geçirmek için teşebbüste bulunursa, İngiltere, “memalik-i mezkureyi silah ile muhafaza ve müdafaa” edecekti¹²⁴.

Ancak, yaşanan gelişmeler Rusya’nın Kafkasya hâkimiyetini zayıflatmak yerine daha da arttırdı. Rusya’nın Kafkasya’daki tarihi, siyasi, askeri ve ekonomik alanda çıkarları vardı ve bu bölgeden kolay kolay vazgeçemezdi. Rusya, bu çıkarları tehdit eden Batı’nın ve Türkiye’nin Kafkasya’daki etkinliğini ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Rusya daha sonra Kafkasya’daki varlığını uluslararası kamuoyuna “bölgedeki etnik milliyetçiliği ve İslamî radikalizmi kontrol etmek ve bölgede istikrarı sağlamak” olarak açıklamıştır¹²⁵.

2) Kafkasya’da Ermenilerin İskânı

Rusya, Kafkasya’yı istilasından sonra Kafkasya’yı uzun süre elde tutma düşüncesini gerçekleştirmek maksadıyla gayrimüslim zümreyi getirip Kafkasya’ya iskân etme yoluna gitti. Bu göç işleminde Ermeniler önemli yer tuttu. Rusların 1823 Karabağ kayıt listelerinde 642 köyün 155’i Ermenilere, 487’si ise Türklere ait olarak gösterilmektedir¹²⁶.

Ermeniler, 1826-28 İran seferinden sonra Rusya’ya tabi oldular. Rus-İran Savaşı sonrası imzalanan Türkmençay Antlaşması’yla, Ermenilerin Rusya’nın ele geçirdiği topraklara göç etmelerine imkân sağlanmaktaydı. Rus kıtaları 9 Mart 1828’de Tebriz’i terk etmeye başlamışlar ve Türkmençayı’na komşu olan çeşitli köylerde yaşayan Ermeniler yola koyulmak için hazırlıklarını bitirmişlerdi. Barış antlaşmasının 15. Maddesine göre, göç

¹²⁴ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 535.

¹²⁵ Giray Saynur Bozkurt, “Gürcistan’daki Etnik Çatışmalar Karşısında Türkiye ve Rusya’nın Tutumu”, **Karadeniz Araştırmaları Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi**, Sayı 19, Güz 2008, s. 2.

¹²⁶ Dedeyev, **a.g.m.**, s. 342.

edecek olanların engellenmemesini teklif etmiş bulunan İran Hükümeti, başlangıçta böyle bir işe kalkışacakların sayısının belki de pek fazla olamayacağı tahmin ettiğinden, yaşanan gelişmelere seyirci kalmış ancak göç hadisesinin kitlesel bir boyut kazanmasıyla birlikte kaygı duymaya başlamıştır¹²⁷.

Rusların Revan yöresindeki Müslümanları savaş esnasında ve sonrasında göçe zorlamasıyla birlikte önü alınamayacak bir nüfus değişimi başladı. George Bournoution, Rus fethinin sonucu olarak Revan'da gerçekleşen nüfus değişimiyle ilgili hesaplamaları yapabilmek için, İran ve Rus kaynaklarını inceleyerek değerlendirmelerde bulunmuştur. Buna göre; Hanlığın Müslüman halkının yaklaşık 26.000 (%30)'i ya ölmüştü ya da göç etmişti. Bournation, ayrıca, 1832 yılına gelindiğinde Erivan'a 45.000 Ermeni'nin yeni göç etmiş bulunduğunu belirtmekte ve şöyle demektedir: Ancak 19. yüzyılın son çeyreğinde, yani 1855-56'daki ve 1877-78'deki Türk-Rus Savaşı'nın sonucunda Anadolu topraklarından daha çok Ermeni Revan'a yerleştirilmişti. Bu tarihten sonra Ermeniler bu bölgede sağlam bir çoğunluk oluşturabilmişlerdir. Böylelikle, Ermeni çoğunluğunu oluşturacak bir kitle, şimdi Ermenistan Cumhuriyeti ülkesi olan yöreye geldi¹²⁸. 19. yüzyılın sonlarında Kafkasya'ya iskân ettirilen Ermenilerin sayısı 1.000.000'a ulaşmaktaydı¹²⁹.

Göçürülmüş Ermeniler Revan eyaletinin 119 köyüne yerleştirildi. Revan eyaletine yerleştirilen Ermeni aileleri toplam 4559 hane 23568 kişi idi. Revan eyaletine göç eden Ermenilerin çoğu buranın en iyi mahalleri olan Şerur, Develi, Gerniçay, Zengi, Aparan, Kırkbulak, Dereçiçek'e yerleştirildi. Sanatla ilgilenenlerin çoğunlukta olduğu 300'ü aşkın Ermeni ailesi Revan'da meskûn Karapapakların mekânlarına yerleştirildi. Selmas ve Hoy

¹²⁷ Kemal Beydilli, **1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler**, Ankara 1988, s. 372.

¹²⁸ Justin McCarthy, **a.g.e.**, İstanbul 1998, s. 31.

¹²⁹ Dedeyev, **a.g.m.**, s. 343.

Hanlıklarından göçürülmüş 200'e yakın Ermeni ailesi de İ. Argutinski'nin talimatı gereğince Sürmeli mahalline gönderildi¹³⁰.

Rusya'nın Kafkasya'da Ermeni iskânını arttırmak istemesinin temel sebebi, Müslümanların nüfus ve siyasal açıdan egemenliği yerine Hristiyanların nüfus ve Rusların siyasal üstünlüğünü sağlamak idi. Rus nüfus politikası; Müslümanların sürülmesi ve Hristiyan halkların yani Kuzey Kafkasya'ya Slavların, Güney Kafkasya'ya ve sonra da Doğu Anadolu'ya Ermenilerin göç ettirilerek yerleştirilmesi temeline dayanmakta idi¹³¹.

Rusya'nın bu nüfus politikası temelde iki sebebe bağlanabilir. Birincisi, Kafkasya'daki etnik yapıyı değiştirerek, buralarda uzun süreli hâkimiyet kurma yoluna gitmiş olmasıdır. Bunun için Kafkasya dışından getirilen Ermeniler bu bölgeye yerleştirilmiş, bu yolla Kafkasya'daki Müslüman halkın kolayca yönetilmesi amaçlanmıştır. Başlangıçta, Kafkasya'daki Rus ordusunda Ermeni subaylarına öncelik tanıma politikası zamanla genişletilmiş, Kafkasya'daki Rus yönetimi bu zümreden olanlara emanet edilmiştir. Lazarevler, Madatov, İvan Korganov, Cemşid Şahnazar, Vasili Bebudov gibiler bunlardandır. İkinci sebep ise, bir dünya devleti olmak için komşu ülkeler aleyhinde orada yaşayan Ermenilerin gücünden istifade etmek düşüncesidir¹³².

Rusya'nın bu yaklaşımına Ermeniler de tepkisiz kalmadı. Çünkü bağımsızlık yolunda tek başlarına başarılı olabileceklerine inanmıyorlardı. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yenilmesi Ermenileri Doğu Anadolu'nun eninde sonunda Rusların eline geçeceği konusunda umutlandırdı. 1879'a gelindiğinde Ermeniler arasında, özellikle genç kuşak, kentliler ve Ermeni papazlar arasında, ulusçu duygular belirgin biçimde gelişmeye başlamıştı. Ulusçu piyesler yazılıyor ve oynanıyordu. Ermeni

¹³⁰Memmedova, "İrevan...", s. 132.

¹³¹McCarthy, **a.g.e.**, s. 29.

¹³²Dedeyev, **a.g.m.**, s. 343.

piskoposlar, bağımsızlıktan söz etmeseler bile ulusal özerklikten ve kendi kimliğini belirtme hakkından yana olduklarını açıklıyorlardı¹³³.

19. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan 1894 Sasun Ayaklanması, 1895 Zeytun Ayaklanması, 1895 Trabzon Olayı, 1896 Van ayaklanması gibi isyanlar Anadolu Ermenileri açısından yeni bir sonuç ortaya koydu. Ermeniler 1894 ve onu takip eden yıllarda Rus sınırına doğru bir göç hareketi başlattı. Göçün Rusya'ya yapılmasının başlıca sebepleri Rusya'nın Hristiyan bir devlet olması ve coğrafya olarak yakınlığıdır. Rusya'da eğitim gören Ermeni komitecilerinin yönlendirmelerinin de etkisi olduğu söylenebilir¹³⁴.

Trans-Kafkasya'da 1886'da bütün bölgenin nüfusu incelendiğinde, toplam nüfus 4.700.000'dür. Bu toplam nüfusun 940.000'i yani %20'si Ermenilerden oluşmakta, 1.200.000'i yani %25'i Gürcülerden oluşmakta ve 2.200.000'i yani %45'i Müslüman Türklerden oluşmaktadır. Daha sonraki grup ise 1.140.000 Tatar (Türkler için kullanılmıştır) olarak gösterilmiştir. Bu dönemde yaklaşık olarak sadece Trans-Kafkasya Ermenilerinin üçte biri Revan Vilayeti'nde yaşamaktaydı. Mevcut olan yedi bölgenin yalnızca üçünde Hristiyanlar çoğunluk oluşturmaktaydılar. Revan bölgesinde yalnızca 44.000 Ermeni bulunmaktaydı. Buna karşılık Müslümanların bu bölgedeki nüfusu 68.000 idi¹³⁵.

Birinci Dünya Harbi'nin sonlarına doğru Ermenistan'ın kuruluşuyla birlikte Ermeni Hükümeti nüfus üstünlüğünü tamamen kontrolleri altına almak maksadıyla Türklere karşı baskı ve yıldırma politikaları takip etti. Bunun sonucunda Zengezur ve civarında yaşayan Türk halkı göç etmek zorunda kalırken köyler çeteler tarafından tahrip edildi. Osmanlı askeri makamları durumun ciddiyetinin farkına vardı ve Türklerin himaye altına alınmaması halinde Ermeniler tarafından yok edileceklerini dünya kamuoyuna duyurdular. Yakup Şevki Paşa, Harbiye Nezareti'ne 25 Aralık 1918'de gönderdiği telgrafında, çaresiz Müslüman Türk halkının gerçek bir himayeye muhtaç

¹³³ McCarthy, **a.g.e.**, s. 127-128.

¹³⁴ Döndü Sena Aslan, "Rusya'ya Göçen Ermeniler Sorunu ve Bu Sorunun Ermeni Milliyetçilik Hareketleri Üzerindeki Etkileri", **Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler**, C. I", Ocak 2009, 496.

¹³⁵ Toksoy, **a.g.e.**, s. 35.

olduğunu, bu yapılmadığı takdirde Ermeniler karşısında mahvolacaklarını bildirdi. Türklerin can ve mallarının korunması için acil olarak tedbir alınmasını ve İtilaf Devletleri'nin de müdahale etmesini istemişti ¹³⁶.

2 Aralık 1920'de imzalanan Gümrü Antlaşması'yla Ermeniler işgal ettikleri Kars ve çevresinden çekildi. Gümrü Antlaşması'nın 11. Maddesi, Ermeni Cumhuriyeti'ne ait arazi dâhilinde yaşayan Müslümanların haklarını korumak ve onların dinlerini özgürce yaşayabilmelerini sağlamak için, toplumsal anlamda örgütlenmelerini, müftülerini seçmelerini ve seçilecek Başmüftünün Türkiye Büyük Millet Meclisi Şeriye Vekâleti tarafından onaylanmasını öngörüyordu¹³⁷. Ancak Ermenilerin saldırısından çekinen ve özellikle Akbaba nahiyesinde yaşayan Karapapakların büyük çoğunluğu Türkiye'ye göç etmişlerdir. 1926'da Rusların tespit ettiğine göre Akbaba nahiyesinde sadece 6.311 Karapapak kalmıştır¹³⁸.

3) Karapapakların Durumu

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi ve neticeleri Karapapakların bu tarihten sonraki hayatlarını etkiledi. Savaş sırasında Rusların en çok çekindikleri kuvvetler Osmanlı-Rusya sınırında yaşayan ve mücadelecî bir ruha sahip olan Karapapaklardı. Daha önce, Karapapakların Osmanlı Devleti yanında yer alarak Osmanlı-Rus Savaşlarında Rusya'ya yaptığı saldırılar Rusya'yı bu konuda dikkatli davranmaya mecbur kılmaktaydı.

Kars ili ve çevresinde yaşayan Karapapaklar harpten evvel ve harp esnasında milis kuvvetler oluşturarak Rusya'ya karşı savaştılar. Örneğin; Rusya, 1200 kadar atlı ile 2 tabur piyadesini Kars'ın Muhlis Paşa Tabyası'na doğru sevk edince, gönderilen bu kuvvetlerin önünü kesmek için Kars'ın köylerinde meskûn Karapapak süvarileri de görevlendirilmişti¹³⁹.

¹³⁶ Toksoy, **a.g.e.**, s. 205.

¹³⁷ İskender Yılmaz, **Gümrü Antlaşması**, Ankara 2001, s. 106.

¹³⁸ Yılmaz, **Türkiye'de ve Kafkasya'da...**, s. 46.

¹³⁹ **ATASE Arşivi**, ORH, K: 33, G: 2, B: 2-1. 02.02.1293.

Kars ile sınır arasında yer alan Şüregel ve Zaruşat kazaları ahalisinden 10 taburdan fazla asker toplanacağı hesap edilmişti. Bu kazalarda ve köylerinde oturan Karapapaklar toplanacak askerler arasındaydı. Bu iki kazadaki Karapapaklar öteden beri İsmail Paşa'nın ailesini büyük tanımışlardır. Bu durum, İsmail Paşa'nın babası Şerif Ağa'nın vaktiyle Şüregel Kazası'na tabi Hacıveli köyünde oturması ve Karapapaklar tarafından sözü geçen birisi olarak tanınmasından kaynaklanmaktadır. İsmail Paşa'nın kardeşi Medet Bey'in oğlu Yusuf Bey, bölgede yaşayan Karapapaklardan 5 tabur asker yazmış ve defterlerini amcasına göndermişti. Ardahan ve Çıldır kazalarında önemli miktarda Karapapak yaşadığından oralardan da toplanabildiği kadar muavene askeri toplamak ve umum Çıldır sancağında bulunan sair kazalardan da muavene askeri toplamak için Ardahanlı Hacı Hüseyin Paşa vazifelendirilmişti¹⁴⁰.

Kars dâhilinde meskûn Karapapaklardan Mihrali Bey, 1877-1878 Osmanlı Rus savaşında Osmanlı ordusunda büyük yararlılıklar gösterdi. Berlin Antlaşması ile Elviye-i Selase (Kars, Ardahan, Batum)'nin savaş tazminatı olarak Rusya'ya bırakılması üzerine Mihrali Bey aşiretiyle beraber Sivas'a göç ederek Kangal Kazası dâhilinde iskân edildi. Mihrali Bey, savaşın başlangıcından beri hiçbir tarafa gitmeyerek alay başında mevcut bulunmuştur. Alaylarından birini 600 mükemmel atlı ile silâh altında hazır bulundurmuştur¹⁴¹.

Karapapakların Osmanlı askerleri olarak Rusya'ya karşı savaşmaları Rusya'nın tepkisini çekti. Yaşadıkları yerlerin Rus işgali altında kalması Karapapakların harp sonrası göç etmek mecburiyetinde kaldıklarını işaret ediyordu. Cami ve mescitlerinde Osmanlı Padişahı adına hutbe okutan Karapapaklar Anadolu'ya göç edecekleri günü beklemekteydi.

Mabeyn-i Hümâyûn Başkitabet-i Celilesi'ne gönderilen, 5 Eylül 1878 tarihli telgraf, Kars'ta yaşanan dramı gözler önüne sermektedir. Telgrafın

¹⁴⁰ Mehmed Arif, **Başımıza Gelenler**, İstanbul 2006, s. 78-79.

¹⁴¹ BOA, Y.PRK. ASK (Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat), 232/23(1). 22 Ağustos 1905 tarihli Dördüncü Ordu-yı Hümâyûnları Müşiriyeti'nden Telgraf.

Kars'ın işgal edilmesinden yaklaşık 10 ay sonra gönderilmesi önemlidir. Çünkü kısa sayılabilecek bu süre içerisinde Rusya şehri yerle bir etmiştir. Kars Ahalisi harbin başlangıcından nihayetine kadar din, devlet, vatan ve millet uğruna her türlü fedakârlıkta bulunmuş, Osmanlı ordusunun ihtiyacını karşılamak maksadıyla ellerinde bulunan yiyecek vesaire şeyleri orduya vermişlerdir. Ancak düşmanın 44 gün süren saldırıları sonucunda binalarının ekserisi harap olmuş ve eşyalarının tamamı yakılmıştır. Saldırıları sonucunda şehirde yaşayan Türk nüfusun çoğu öldürülmüş ve gerek muharebede ve gerek Kars'ın istilasında ahalinin yarısından fazlası perişan olmuştur. Üç gün üç gece bütün mallarının, eşyalarının ve paralarının yağma edilmesi üzerine servet sahibi sayılanlar dahi muhtaç duruma düşmüşlerdir. Rusya'nın şehri ateşe vermesiyle birlikte yangında bütün malları ve eşyalarıyla birlikte 500'den fazla dükkân ve mağaza kullanılamaz hale gelmiştir. Yaşanan bu acılar sonucunda Karapapakların da yer aldığı bir kısım Kars ahalisi emlak ve arazilerini terk etmek suretiyle muhacir olmuş ve ancak Erzurum'a ulaşarak orada geçici olarak iskân edilmişlerdir. Kars'ta kalanların acıları 40 yıl sürecek esaret hayatı boyunca devam etmiştir¹⁴².

Karapapaklardan ne kadarının Kafkasya'da kaldığı ve ne kadarının Anadolu'ya göç ettiğini tespit etmek oldukça güçtür. Kafkasyalı muhacirlerin sayısı hakkında verilen bilgi, Kırım Tatarları hakkında verilen bilgiler gibi çoğunlukla tahmine dayanmaktadır. Tahminlerin değerlendirilmesi, geniş ölçüde, o tahmini yapmış kişinin güvenilirlik derecesine bağlı kalmaktadır. Ancak yapılan sayımlardan ve 1897'de yapılan güvenilir sayılacak İlk Rus nüfus sayımından anlaşıldığı üzere Kafkasya'da göç hadiselerinin oluşturduğu değişim tespit edilebilmektedir. Artık Hristiyanlar, Müslümanların karşısında bire ondan daha yüksek oranda çoğunlukta idiler¹⁴³.

Rus Ordusunda görev yapan ve 1877 yılında General rütbesine sahip Stepan Osepoviç Kişmişov Karapapaklar hakkında şunları yazmaktadır¹⁴⁴ :

¹⁴² BOA, Y.PRK. AZJ, 2/20.

¹⁴³ McCarthy, a.g.e., s. 38.

¹⁴⁴ Valehoğlu, a.g.e., s. 159.

“Asya Türkiye’sinde Karapapaklar diye adlandırılan ve başlarına yerli ahalinin kullandığı şapkadan farklı olarak kara koyun derisinden papak takan Güney Kafkas diyarından muhaceret eden grup bulunmaktadır. Karapapaklar esasen bizim Tatar bölgelerinin halkı idiler. Borçalı-Kazak ve Şemseddilin sakinleri iken şimdi sınırdaki Türk sancaklarına yerleşmektedirler. Bu tarihten önce Kars Vilayeti’ne giden Karapapakların sayısı yaklaşık 900 hane halkı idi.”

Karapapakların Kars civarında ve Kafkasya’daki nüfusları tam olarak bilinmemektedir. Karapapakların Türk olması ve kayıtlara Türk adı altında geçmesi bunun en önemli sebebidir.

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi’nde Anadolu Ordu-yı Hümâyûn Mühimme Başkitabeti’nde bulunan Mehmed Arif Bey “Başımıza Gelenler” adlı eserinde Kars Vilayeti’nde bulunan Karapapakların nüfusunun 2000-2500 hane halkından ibaret olduğunu belirtmektedir¹⁴⁵.

İlber Ortaylı, “Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars” adlı eserinde 1897 Çarlık sayımını esas alarak Kars’ta bulunan Karapapakların sayısının 24.134 olduğunu belirtmektedir¹⁴⁶.

¹⁴⁵ Mehmed Arif, **a.g.e.**, s. 78.

¹⁴⁶ Ortaylı, **a.g.m.**, s. 349.

II. BÖLÜM

KARAPAPAKLARIN ANADOLU'YA GÖÇÜ

1877-78 Osmanlı-Rus Harbi, Anadolu'ya Müslümanların, Kafkasya'ya ise Ermenilerin göçüyle sonuçlanan nüfus değişimine yol açmıştır. Osmanlıların Kafkasya Müslümanlarına, Rusların da Türkiye Ermenilerine verdiği destek toplumların kendi hükümetlerinden ziyade kendi dininden ve milletinden olan devlete duydukları bağlılığı tetiklemiş ve kuvvetlendirmiştir¹⁴⁷.

Karapapakların yaşadığı coğrafyanın savaş sırasında ve sonrasında Rus işgaline maruz kalması onların Anadolu'ya göçünde birinci derecede amil olmuştur¹⁴⁸. Karapapaklar, Osmanlı topraklarına hicret talebini arzuhaller yoluyla yapmışlardır. Talepler münferit olabildiği gibi toplu olarak da yapılabilirdi. Osmanlı kayıtları incelendiğinde Karapapak göçleri daha ziyade küçük gruplar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bazı belgelerde hicret arzusunda bulunan Karapapakların toplu halde isimleri yer almaktaydı¹⁴⁹.

A) GÖÇ GÜZERGÂHI

Kafkasya'dan Anadolu'ya yapılan göçlerde hem kara hem de deniz yolu kullanılmaktaydı. Deniz yoluyla gelenler Kafkasya'nın Karadeniz sahillerinde bulabildikleri sandal, kayık, vapur ve benzeri vasıtalarla Trabzon'a, buradan da kendilerine tahsis edilen deniz vasıtalarıyla Varna, Köstence, Bergos ve Lom gibi Rumeli limanlarına sevk edilerek Osmanlı topraklarında iskân ediliyordu. İstanbul'a gelen Kafkasya muhacirleri kimi

¹⁴⁷ McCarthy, **a.g.e.**, s. 115.

¹⁴⁸ İpek, **İmparatorluktan...**, s. 53.

¹⁴⁹ **BOA**, DH. MKT (Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi), 1624/124, **BOA**, DH. MKT, 1566/104. Belgede geçen isimler için bkz. Ek 5.

zaman karaya çıkarılmadan Muhâcîrin Komisyonunun onayıyla iskân edilecekleri mahallere sevk ediliyorlardı¹⁵⁰.

Denizden gelenlerin Anadolu'daki ilk duraklarından bir diğeri Samsun limanıydı. Samsunda bir müddet iskân ettirilen muhacirler daha sonra bir kısmı İstanbul'a bir kısmı da taşraya gönderiliyordu. İstanbul'a gidenler de bir müddet kaldıktan sonra İstanbul'dan ayrılarak kalıcı iskân bölgelerine gönderiliyordu¹⁵¹.

Sinop limanı Trabzon ve Samsun'a nazaran daha az kullanılmaktaydı. MUHACİRİN Komisyonu'na gönderilen 20 Ocak 1888 tarihli bir yazıda 1500 muhaciri taşıyan Rus vapurunun Sinop limanına geldiğinden bahsedilmektedir¹⁵².

Deniz yolu ile gelenlerin yoğun olarak kullandıkları limanlardan bir diğeri Batum limanı idi. Batum limanına gelen muhacirler burada kendilerini Anadolu'ya götürecek vesaiti beklemekteydiler. Çıldır Sancağı'ndan göç eden Karapapaklardan bir kısmı, Anadolu'ya ulaşmak için Batum'a gitmişlerdir¹⁵³.

Kara yolunun istikameti ise Gümrü-Kars güzergâhı idi. Kars'a gelen muhacirler buradan Erzurum'a doğru yol alıyorlardı. Elviye-i Selase'den hareket eden kabileler iç kesimlere Kars-Erzurum yoluyla sevk ediliyordu. Göçmenler Erzurum'a gelerek burada toplanmakta ve daha sonra gidecekleri yerlerin belirlenmesine bağlı olarak asıl ikametgâhlarına doğru yola çıkarılmaktaydı¹⁵⁴. Ancak muhacirlerin Erzurum'da beklemeleri sıkıntılı sonuçlar ortaya çıkarabiliyordu. 15 Mayıs 1880 tarihinde Babıâli'ye gönderilen yazıda Kars, Çıldır ve Ardahan taraflarından Erzurum Vilayeti'ne göç etmiş olan muhacirlerin henüz iskân olunmamalarından dolayı sefalet

¹⁵⁰ BOA, Y.A.RES, 657/2431. ("Kafkasya'dan Dersaadet'e gelecek Muhâcîrinin evvel emirde karaya çıkarılmayarak aktarma suretiyle ve Muhâcîrin komisyonunun tensibiyle icab eden mahallere sevkleri...")

¹⁵¹ BOA, ZB (Zabtiye Nezareti), 12/114-3.

¹⁵² BOA, DH. MKT, 1555/114.

¹⁵³ BOA, A.MKT. MHM, 342-13.

¹⁵⁴ ATASE Arşivi, ORH, K. 25, G. 44, B.44-1.

içinde oldukları belirtilmektedir¹⁵⁵. Erzurum Vilayeti'nde kalan Karapapakların bir kısmı süvari olarak orduya yazılıyordu.

B) GÖÇ ESNASINDA YAŞANAN ZORLUKLAR

Kuşkusuz göçün en acı tarafı muhacirlerin derinden duydukları hislerdir. Yüzyıllardır yaşadıkları coğrafyadan ayrılmaları yüreklerinde onarılması mümkün olmayan yaralar açmıştır. Bu hislere hiç de yabancı olmayan Karapapakların esaret altında kalmaktansa ata yurtlarını bırakarak Osmanlı topraklarına geçmeleri kolay olmamıştır.

Muhacirlerin yaşadıkları acıyı “Kars’tan Hicret Ederken” başlıklı makalesinde, Tahsin Nihad şöyle anlatmaktadır: “Kadın, erkek, çoluk, çocuk yollara dökülmüşlerdi. Zavallılar, tam tepeyi dönecekleri sırada, yurtlarına yanık yanık bir daha bir daha baktılar. Bu karabahtlı oba şefkate ağlıyor. Bu sabah onun gözyaşlarını getirmiş olan katı bir sis, artık yavaş yavaş açılıyordu oralardan ve şimdi ağlaya ağlaya ayrıldıkları sevgili obalarından eğrile büğrüle geçen büyük çayın kenarında, her sabah olduğu gibi kızlar kilim yıkamıyor. Gittikçe incelen sisi yarararak sivrilen beyaz minarelerden artık Kelime-i Tevhid işitilmiyordu. Bacalarından duman tütmeyen, küçüklü büyüklü yuvaları gözlerine taş ve çamur yığınınından meydana gelmiş bir kara tepecik gibi görünüyor. Karşı sırtlardan inen düşman müfrezeleri bu tepeciğe kartal gibi konmak için takım takım ilerliyordu...”¹⁵⁶

19 Mart 1878’de Vekil-i Daire Ardahan ve Koca Mehmed adıyla Mabeyn-i Hümayûn Ser Kitabeti Celilesi’ne gönderilen yazıda göçmenlerin çaresizlikleri dile getiriliyordu. Buna göre; Ardahan ahalisi Rusya’ya savaş tazminatı olarak verildiğini Rusya Hükümeti’nin neşriyatından öğrenmiş ve bu duruma tepki göstermişti. Ahali Osmanlı Devleti tebaalığını terk etmek niyetinde olmadığından esaret altında yaşamaktan kurtulmak adına her gün

¹⁵⁵ BOA, Y.PRK. BŞK (Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Mabeyn Başkitabeti), 3-5. (“Babıâli’ye Kars ve Çıldır ve Ardahan taraflarından Erzurum vilayetine hicret etmiş olan Muhâcirinin henüz iskân olunmamalarından dolayı duçar-ı sefalet ve perişan olduklarına sair bazı ifadata dair Ardahan muhacirlerinden Mustafa Hüseyin mührüyle verilen”)

¹⁵⁶ Süleyman Erkan, **Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)**, Trabzon 1996, s. 82.

fedakârlığa hazır bulunduklarını ve bunun için gerektiğinde tebaa olarak tazminat ödemeye razı olduklarını bildirmişlerdir. Tazminat ödenemez ise Osmanlı Devleti'nde toplanmak hususunda hicretlerini gerçekleştirmek için ellerinde bulunan emlak ve arazinin satışında kendilerine mani olunmaması istemişlerdir¹⁵⁷.

Belgeden anlaşıldığı gibi göçmenler göç etme taraftarı değillerdi. Yaşadıkları bölgenin işgale uğraması ve savaş tazminatı olarak Rusya'ya bırakılması o insanların ruhlarında derin yaralar açmıştır. Bu nedenledir ki kendilerine imkân sunulması durumunda vatanlarını işgalden kurtarmak uğruna her türlü fedakârlığa hazır bulunduklarını bildirme ihtiyacı duymuşlardır.

Muhacirlerin göç etmek arzusunda olmadıkları Batum Kumandanlığından Merkeze gönderilen 13 Nisan 1878 tarihli telgrafta da belirtilmektedir. Telgrafta geçen ifadeler muhacirlerin nasıl bir acı yaşadıklarını gözler önüne sermektedir. Batum Kumandanlığı, telgrafında; Batum'un ileride Rusya'ya teslimi lazım geleceğinden burada bulunan taburların İstanbul'a yollanması için vapur beklediklerini belirttikten sonra ahalinin durumu hakkında bilgiler vermektedir. Buna göre; ahalinin ekserisi Rusya'nın hâkimiyetinde kalmayacaklarını ima etmişler ve Anadolu'ya göç etmeleri için hiç olmazsa iki ay müddet verilmesini istemişlerdir. Vatanlarının Rusya'ya teslimi ahalinin canını almaktan farksızdı. Batum'un savaş tazminatı olarak Rusya'ya bırakılmasını işittiklerinden buna karşı ne yapılabileceği noktasında görüş bildirmişlerdir. Ahali bu bedelin Sancak tarafından ödenmesini, bu mümkün olmazsa Vilayet tarafından, bu da mümkün olmadığı takdirde Avrupa bankalarının birisinden borç temin edip faizle akçe alınmasını talep etmişlerdir. Batum Kumandanlığı ahalinin bu davranışının en büyük sebebinin Osmanlı Devleti tebaalığından ayrılmak istememesinden kaynaklandığını belirtmiştir. Trabzon Vilayeti'nden alınan

¹⁵⁷ ATASE Arşivi, ORH, K. 90, G. 63, B.63-1, ("Rusya Hükümetinin bugünlerde neşriyatına nazaran bu havali Rusyalı elinde kaldığı tahkiken? bildirilmekte olduğundan ve ahalimiz ise Devleti Aliye tabiyetini terk etmeyüp bu babda her gün fedakarlığa hazır bulunduğumuzdan zulm ü esaretten istihsalimiz emrinde umum-ı teba meyanında tazminat itasına razı ve muheyya bulunduğumuz gibi...")

haberde Çürüksu muhacirlerinin hanelerine geri dönmek üzere iken burasının Rusya'ya terki maddesini gazetelerde gördüklerinden bahsetmekte ve muhacirlerin ne yapacakları konusunda çaresiz olduklarını belirtmektedir¹⁵⁸.

Kars, Ardahan ve Batum'un savaş tazminatı olarak Rusya'ya terk edilmesi harp esnasında vatanlarını savunmak adına canlarını feda etmiş ahalinin acısına acı katmıştır. Belgeden anlaşıldığı gibi ahali tazminat bedeli olarak Rusya'ya bırakılmayı kabul etmemekte ve kendince hal çareleri aramaktadır. Bu hal çareleri arasında kendi aralarında bu bedelin toplanarak ödenmesi gibi Avrupa bankalarından borç para alınmasının önerilmesi de düşündürücüdür.

Karapapakların, Osmanlı topraklarına giriş yaptıktan sonra da göç yollarında bazı sıkıntılar yaşadıklarını görmekteyiz. Erzurum Vilayeti'nin 23 Temmuz 1901 tarihli yazısında; Karapapakların Anadolu'da Sivas dolaylarında gezindikten sonra kendilerine uygun yer bulamadıkları gerekçesiyle Rusya'ya geri dönmek için yola koyulduklarından ve sınırdaki askerler tarafından Beyazıt Sancağı'na iade olunduklarından bahsedilmektedir.

Beyazıt Sancağı'ndan hareket eden Karapapaklar pek çok yer dolaşmışlar daha sonra Amasya'da bir süre konaklamışlardır. Ancak burada da uzun süre kalmak istememişlerdir. Sivas Vilayeti'nden gönderilen bir yazıda Karapapakların bir yerde yerleşmek istememelerinin temel sebebinin Beyazıt'ta kalan akrabalarının yanına gitmek istemelerinden kaynaklandığı belirtilmekteydi¹⁵⁹.

Gösterilen yerleri beğenmeyerek ikamet etmelerinin mümkün olmadığını belirtmeleri üzerine Tokat'a gönderilen Karapapaklara, orada defalarca yer tayin edilerek iskân edilmeleri sağlanmak istenmiş ise de göçmenlerin Beyazıt'a gitme ısrarı artarak devam etmiştir. Bunun üzerine nasihat heyetleri gönderilerek etraflı bir şekilde Osmanlı topraklarında iskân edilmelerinin kendileri açısından hayırlı olacağı anlatılmıştır. Nihayet

¹⁵⁸ ATASE Arşivi, ORH, K: 71, G: 85, B: 85-1.

¹⁵⁹ BOA, A.MKT. MHM. 514/22.

Karapapaklar Koçkiri’de iskân edilmeye razı gelmişlerdir. Ancak göçmenlerin buradaki iskânları kalıcı olmamıştır. Burada bulundukları sürece kendilerine tayin verilmiş ve iskân mahalleri gösterilmiştir. Hatta hane yapımına teşebbüs edilmiştir¹⁶⁰.

1) Ulaşım Zorluğu

Kafkasya’dan Osmanlı Devleti’ne gelen muhacirler kara ve deniz yolunu kullanmışlardır. Kara yolu ile gelenler, 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi neticesinde Rusya’ya terk edilen Kars, Ardahan ve Artvin yolundan gelmişlerdir. Bu muhacirlerin ilk varış yerleri Erzurum merkezi olmuştur. Göçler esnasında karayolunun kullanılması, göçün aylar sürecektir bir sefaleti de beraberinde getirmesine neden olmuştur. Karayolu ile gelenlerin tek avantajı herhangi bir vasıta sınırlamaları olmadığından at, katır, merkep, inek ve koyun gibi bütün hayvanlarını da beraberlerinde getirebilmeleridir¹⁶¹.

19. yüzyıldaki ulaşım imkânları dikkate alınırsa Karapapakların Anadolu’ya göçü zor şartlar altında gerçekleşmiştir. Ancak; Karapapakların at merakı ve çok iyi at binicisi olmaları ulaşım zorluklarını biraz olsun aşmalarında onlara yardımcı olan hususlardan biri olmuştur.

Karapapaklardan at sahibi olanlar atları ile diğerleri ise yaya olarak yola koyulmuşlardır. Her iki göçmen gurubu da hayvanlarını beraberlerinde göç ettikleri yerlere götürebilmişlerdir. Yolculuklar uzun olmakla birlikte Kars sınırını geçtikten sonra toplandıkları Erzurum üzerinde dinlendikten sonra esas ikametgâhlarına gönderilmişlerdir¹⁶².

Güzergâhın Erzurum yolu üzerinde olması göçmenlerin burada kalabalık gruplar oluşturmalarına neden oldu. Erzurum Vilayeti, Erzurum’da

¹⁶⁰ BOA, A.MKT. MHM. 514/22. (“Pek çok yerleri dolaştıkları halde bir tarafta iskân hududunda bulunmadıkları ve tebliği vakaadan evvel civarlarını rey etmek bahanesiyle Beyazıt’ın en civar hududu mahallelerinden savuşdukları izbar kılındığı gibi Sivas Vilayeti celilesinden keşide olunan telgrafnamede dahi geçen sene Amasya’ya gelmiş muhacirin-i merkumenin Beyazıt’ta akrabaları bulunduğundan bahisle oraya gönderilmelerini talep ederek gösterilen yerleri beğenmemeleri ve ikametleri mümkün olmaması üzerine Tokat’a götürülmüş ...”)

¹⁶¹ Erkan, a.g.e., s. 77-78.

¹⁶² Kırzioğlu, Dede Korkut..., s. 20. ATASE Arşivi, ORH, K. 25, G. 44, B.44-1.

biriken göçmenlerin Dersim ve çevresindeki verimli arazilere yerleştirilmesini talep etti. Daha önceden Kars ve çevresinden göç edenlerin dışında 5 Mayıs 1879 tarihi itibarıyla Erzurum'da 15.000 haneyi aşkın göçmen kitlesi mevcuttu. Mayıs 1879 tarihinden itibaren Anadolu cihetinde Rusya'ya terk edilen yerlerden göç etmek arzusunda olan ahalinin her türlü ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla Erzurum'da bir komisyon oluşturuldu. Bu komisyon Üç Sancak'tan daha çok Kars'tan gelen göçmenlerin yerleşmelerini düzenledi. Diğer taraftan, Sadaret 5 Mayıs 1879 tarihli takririyle Erzurum ve Sivas valiliklerinden göçmen iskânına elverişli boş arazilerin tespit edilmesini istedi. Erzurum üzerinden söz konusu yerlere Mart 1880 tarihine kadar 8000 hane göç etti. Daha sonra aynı yollardan göç hareketi peyderpey devam ederek ileriki yıllarda bu sayı 30.000 haneye ulaştı¹⁶³.

2) İaşe ve İbate Meselesi

Göçmenlere yapılan yardımlar arasında yiyecek, giyecek ve yevmiyeler önemli yer tutmaktadır. İskân-ı Muhâcîrin Talimatnamesi gereği İstanbul'a veya ülkenin diğer bölgelerine gelen göçmenlere iskân yerlerine gönderildikten sonra iskânları tam olarak gerçekleşene kadar yevmiye ve tayinat verilecekti. 1880 yılına kadar yevmiye ve tayin verilmeye devam etmiştir. Bu tarihte hükümet kararıyla yevmiye ve tayinatlar da kesintiye gidilmiştir¹⁶⁴. Hükümetin böyle bir kararı almasında 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ekonomik sonuçlarının etkisinin olduğu savunulabilir.

Osmanlı Devleti göçmenlerin iaşelerini karşılamak için harekete geçerken¹⁶⁵ çeşitli sebeplerden dolayı tüm göçmenlere ulaşamamıştır. İskânları gerçekleşmediğinden göç yolculukları devam eden muhacirlere tayinat verilememiştir¹⁶⁶. Herhangi bir çatı altına yerleştirilen muhacirlerin de

¹⁶³ İpek, **İmparatorluktan**, s. 54.; Kemal Çilingiroğlu 'v.d.', **Kars**, İstanbul Yeni Sabah Matbaası, İstanbul 1943, s. 22.

¹⁶⁴ Erkan, **a.g.e.**, s. 172.

¹⁶⁵ **BOA**, A. MKT. MHM 514/22. ("Koçgiri'de bulundukları müddetçe kendilerine tayin verildiği ve iskân mahalleri gösterildiği ve hatta hane yapılmasına bile teşebbüs edilmesiyle...")

¹⁶⁶ **BOA**, DH. MKT 1333/95-1/1.

çoğu defa ellerinde avuçlarında yiyecek bir şeyleri olmadığı için, kendilerine tohumluk olarak bir şeyler verilse bile muhacirler o tohumluğu yiyecek olarak tükettiklerinden geride ekilecek tohum bulamamışlardır¹⁶⁷.

Karapapak muhacirleri iskân edilecekleri yerlere geçmeden önce göç güzergâhı üzerindeki yerleşim birimlerinde barınıyorlardı. Bu barınma yerlerinden en önemlisi Erzurum idi. Erzurum Vilayeti kurmuş olduğu Muhacir Komisyonu ile göçmenlerin barınma ihtiyaçlarını karşılıyordu¹⁶⁸.

26 Mayıs 1902'de Muhâcîrin-i İslamiye Komisyon-ı Âlisi Birinci Azası tarafından Sadaret'e gönderilen yazıda Karapapak muhacirlerinin iâşe ve ibate ihtiyacının karşılanması hususunda yapılacaklara ilişkin bilgiler yer almaktadır. Buna göre Malatya'nın Haraphan mevkiinde iki mahalleden oluşacak olan bir köy kurulması uygun görülmekteydi. Kurulacak olan köyün su ihtiyacının karşılanması için birçok saat mesafede ve Hüsn-i Tarik karyesine ait bulunan Ensor çayının bahar mevsiminde bir kısmının daha sonra tamamının bir hark vasıtasıyla ve gerekli olan kuyularla birlikte muhacirlerin kullanımına sunulması planlanmaktaydı. Ayrıca, ihtiyaç duyulan hanelerin inşasına bir an evvel başlanması için lazım gelen kereste ve diğer malzemeler ile bu işte istihdamı gereken memurların masraflarının ödenmesine ilişkin vilayetin pul tahsisatından 300.000 guruşun harcanması hususunda izin verilmesi için Mamuretülaziz Vilayeti'nden Hazine'ye telgraf gönderilmiştir¹⁶⁹.

Ancak, ödeme hususunda yapılan bazı gecikmeler muhacirlerin sıkıntılı günler yaşamasına yol açmıştır. 26 Haziran 1902 tarihli yazıdan, hane yapılması için gönderilecek olan 350.000 guruşun gecikmesinin göçmenlerin sıkıntı içinde kalmalarına neden olduğu ifade edilmekteydi. Maliye Nezareti'nden göçmenlere hane yapımında kullanılacak olan kereste

¹⁶⁷ Hilmi Uran, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)**, İstanbul 2008, s. 67.

¹⁶⁸ Çilingiroğlu v.d, **a.g.e.**, s. 24.

¹⁶⁹ **BOA**, A.MKT. MHM, 516/9-16. ("Haraphan mevkiinde iki mahalleyi havi bir karye teşkili ve ... istimal için birçok saat mesafede cereyan eden ve Hüsn-i Tarik karyesiyle sair alakadar olarağlara aid bulunan Ensor nam çay suyunun faslı baharda rebi ve badehu tamamı muhacirine aid olmak üzere bir hark vasıtasıyla celb ...")

ve diğer malzemenin masraflarının karşılanması için gereken paranın acilen gönderilmesi istendi¹⁷⁰.

3) Ermeni Mezalimi

Ermeniler, bağımsız bir devlet kurma yolundaki ilk adımlarını Kafkasya'da atmaya başladı. Ermenilerin, bu adımları atmasındaki en büyük yardımcısı şüphesiz Rusya idi.

Çariçe II. Katarina, 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi sırasında General Suvarov'dan bir "*Ermeni İstiklal Projesi*" hazırlamasını istedi. Prens Grigori Potemkin, 19 Mayıs 1783'deki bir mektubunda, Çariçe II. Katarina'ya; "Fırsat bulunca Karabağ'ı hemen Ermenilerin kontrolüne vermek ve böylece Asya'da bir Hristiyan devlet kurmak için gerekenleri yapacağız" diye yazdı. Bu arada Karabağ ve Sunik Ermenilerinin, Rusya'nın kışkırtması ile 1789'da başlattıkları ayaklanma, Karabağ Hanı İbrahim Han ve Gence Katogikosu'nun gayretleri sonucu bastırıldı. Bunu takiben Eçmiyazın Katogikosu Osep Argotyan, 1795'de II. Katarina'ya müracaat ederek "*Rusya ile Müslüman komşuları Osmanlı ve İran arasında duvar olacak Ararat Krallığı'nın kurulmasını*" istedi¹⁷¹.

Ermenilerin Rusya ile ittifak kurarak gerçekleştirmek istedikleri bu planlar zaman içerisinde kendisine uygulama alanı bulmaya başladı. Siyasi faaliyetler ile yetinmeyen Ermeniler 19. yüzyılda yaşanan gelişmeleri kendi lehlerine döndürebilmenin çarelerini aramaya başladılar.

Rusya'nın 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nden galip çıkması Ermenilerin elini güçlendiren gelişme oldu. Harp esnasında Rus ordusunda görevli olan Ermeni subaylar Osmanlı Devleti'ndeki Ermenilerle de temas kurarak Kafkasya'da uygulayacakları eylem planını hazırlamaya başladılar¹⁷².

¹⁷⁰ BOA, A.MKT.MHM, 516/9-12.

¹⁷¹ Toksoy, a.g.e., s. 23.

¹⁷² Halil Kemal Türközü, *Osmanlı ve Sovyet Belgeleriyle Ermeni Mezâlimi*, Ankara 1982, s. 13.

Kafkasya'nın çeşitli bölgelerinde Ermenilerin Türklere karşı başlattıkları şiddet hareketleri Türkler için dayanılmaz bir noktaya varınca, 1896 yılında, Osmanlı Devleti'nin Tahran elçiliği, bölgeye seyyar bir ateşemiliter gönderilmesini devletten yazılı olarak talep etti. 1905'teki Ermeni saldırıları karşısında savunmasız kalan Batum'un Müslüman halkı, canlarını kurtarabilmek için çareyi Osmanlı Devleti'nin Batum Elçiliği'ne sığınmakta buldu. Olayların şiddetini arttırarak devam etmesi ve Rusya'nın olaylar karşısında tepkisiz kalması üzerine Kafkasya'da yaşayan Müslümanlar 1905'te Tiflis'te bir toplantı düzenlediler. Toplantıda bulunanlar, durumu önce bir telgrafla Rusya İmparatoru'na iletmeye ve sonuç alınamadığı takdirde Osmanlı Padişahı ve İran Şahı'na müracaatta bulunmaya karar verdiler¹⁷³.

Kafkasya'da bu gelişmeler yaşanırken Türkiye'de yaşanan gelişmeler de farklı değildi. Rusya'nın 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nden galip çıkması ona Doğu Anadolu'da büyük bir üstünlük sağladı. İşgal edilen yerler ahalisi Ruslardan destek alan Ermenilerin saldırılarına maruz kaldı.

Ermenilerin Müslümanlara karşı eylemleri her gün azıttı ve Ruslar, Müslümanları korumak için hiçbir şey yapmadılar. Ruslar Erzurum'u zaptedince, kentin yönetimini bir Ermeni'ye verdiler. Trabzon'daki İngiliz konsolos, yaz sonuna kadar 6000 Türk ailenin Erzurum'dan kaçtığını ve Ruslar kentte kalırsa, hâlâ kentte bulunan Müslümanların da çoğunun kaçacağını bildirmişti. Büyükelçi Layard da şuna işaret ediyordu: "Ruslar Erzurum'u işgal edince Ermenilerin şimdi sırtlarını dayadıkları bu güçten destek alarak Müslüman ahaliye zarar vermeye, kötü davranmaya, hakaret etmeye başladıkları konusunda hiçbir kuşku bulunmadığına göre, onların bu koruyucuları çekip gidince, Müslümanların, kendilerine yapılmış bulunanların öcünü almaya girişmeleri hiç de doğallık dışı sayılamaz"¹⁷⁴. Layard'ın bu değerlendirmesi Ermeni mezaliminin ne boyutlarda yaşandığını aktarması açısından önemlidir.

¹⁷³ Erkan, **a.g.e.**, s. 44-45.

¹⁷⁴ McCarthy, **a.g.e.**, s. 120.

Kafkasya'dan yoğun olarak Kars iline doğru kaçmakta olan muhacirler göç yollarında Ermeni çetelerinin saldırılarına uğramaktaydılar. Saldırıların en yaygın biçimi soygun şeklinde gerçekleşmekte idi. Muhacirlerin bütün sığırları ve taşınır malları ellerinden alınıyor, açlıktan ölmeye terkediliyorlardı. Sarıkamış'ta muhacirlerin malları talan edildikten sonra kıyımdan geçirilmişlerdi¹⁷⁵.

5 Mayıs 1909'da Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda Karapapakların çektiği sıkıntılar ve kapıldıkları umutsuzluk sebebiyle zor günler geçirdiği anlaşılmaktadır. Yazıda, Karapapakların Osmanlı Devleti tarafından himaye altına alınmaması halinde kendilerini ve hudutlarını savunma kararında oldukları belirtilmiştir¹⁷⁶.

Harbiye Nezareti'ne gönderilen bir başka yazıda, Kars ve Sarıkamış'tan geçen muhacir kabilelerine Ermeni müfrezeleri tarafından saldırıldığı aktarılmaktadır. Karaorgan'da bulunan Ermeni müfrezesi 100 hane muhacirin 90 inek, 6 at ve 200 kile zahire ile mevcut para ve yiyecekleri gasbedilmiş, bundan başka bir ahıra doldurarak kadınları aramışlar ve kıymetli eşyalarını almışlardır¹⁷⁷. Aynı güzergahta Dağıstan'dan Erzurum ve Beyazıt havalisine gelen birçok muhacir Rus askerlerinin silahla müdahalesi neticesinde ölmüş veya yaralanmıştır¹⁷⁸.

Ermeni mezalimi, Karapapakların meskûn oldukları Çıldır, Zaruşad, Ağbaba ve Şüregel civarında yoğun bir hal aldı. Zaruşad'da ahalinin silahlarını toplamak suretiyle taarruz eden Ermeni kuvvetleri, Mamaş, Ağzıaçık, Bendivan, Çatak ve Çamah köylerine baskın yaparak ahalisini Kars'a esir olarak götürdü. Bunların akıbetinin daha sonra ne olduğu tespit

¹⁷⁵ McCarthy, **a.g.e.**, s. 258.

¹⁷⁶ BOA, DH.MKT, 2802/73.

¹⁷⁷ **Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri(1914-1919)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 2001, s. 208.

¹⁷⁸ Erol Kaya, "1877-1878 Harplerinde Ağrı Bölgesinde Göç Hareketleri", **Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt-Sayı: 10-1, Yıl: 2008, s. 207.

edilemedi. Yine Karahan ve Göğercin köylerinde birçok kişi, Keçili ve Şahnalar'da 120 kadın ve çocuk, süngü ve baltalarla vahşice katledilmiştir¹⁷⁹.

Erzurum Valisi'nin Onbeşinci Kolordu Kumandanlığına gönderdiği yazıda, Elviye-i Selase dâhilinde bulunan Ermenilerin bugünlerde Kars havalisindeki Ani, Şüregel ve Ağbaba bölgesinde 33 köyü bastıkları ve ahalinin mallarını yağma etmelerinden dolayı ahalinin perişan bir halde Sürmeli mıntıkasına iltica eylediklerini bildirmektedir¹⁸⁰.

Şüregel, Ağbaba, Zaruşad ve Çıldır mıntılarında 28 köy tahrip edilmiş, 2000 aşkın nüfus katl edilerek, kadınlardan birçoğu Kars'a ve Gümrü'ye götürülmüştür. Bu köylerden kaçan yüzlerce kadın ve çocuk da dağlarda donarak ölmüştür. Erzurum'daki İngiliz temsilcisi Mister Rawlinson'un ifadesiyle Ermeniler tarafından uygulanan mezalim önlenemez hal almaya başlamıştı. Bu durumun doğal sonucu binlerce Muhâcîrin Anadolu içlerine doğru yola koyulmasıdır. Muhacirlerin karşı karşıya kaldıkları bu eziyet Amerika'nın General Harbord Heyeti tarafından dahi görülmüştür. Bilhassa Şüregel, Akbaba, Zaruşad ve Çıldır mıntıklarında yaşayan Karapapaklar daha yoğun acılar yaşamışlardır¹⁸¹.

Ermeni Hükümeti sınırları içinde kalan Karapapaklar her geçen gün türlü sıkıntılara maruz kaldığından onlar açısından bölgeyi terk etmekten başka seçenek kalmadı. Yüzyıllardır vatan tuttıkları bölgede ayrılarak Anadolu'nun içlerine göç etmeye başladılar.

C) GÖÇ KARŞISINDA RUSYA'NIN TUTUMU

Göç hareketinin başlangıcında Rus Hükümeti'nin tavrı net değildi. Bir tavır belirtmekten ziyade göç hareketinin izleyicisi durumunda kaldı. Fakat göç hareketinin gittikçe daha büyük boyutlara ulaştığı görünce mahalli yetkililer aracılığıyla önlem almak durumunda kaldı. Pasaport almanın gerekli

¹⁷⁹ Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri(1919-1921), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 2001, s. 781.

¹⁸⁰ Ermeniler Tarafından ..., s. 785.

¹⁸¹ Ermeniler Tarafından..., s. 779.

kılınması bu önlemlerdendi. Pasaport alma işlemi birtakım formalitelere (yani vergi borcunun olup olmadığı ya da bir suçtan aranıp aranmadığı gibi) bağlanınca hareket yavaşladı. Bu konuda 6 Eylül 1283 tarihli *Novosti* gazetesinde yer alan “*Ez-cümle bazı kerre ahali-i islamiyenin muhacereti teşvik ve bazen de men’ olunduğu...*” ifadesi dikkat çekmektedir. Daha sonraları merkezi hükümet göçlere sınırlama getirerek, ancak halkın onda birinin göç edebileceğine karar verdi. Göçün sadece deniz yoluyla ve belirli limanlardan yapılması gerektiği duyuruldu. Ancak Rusya’nın bu tutumu göç hareketinin azalmasına değil; aksine daha da artmasına yol açtı¹⁸².

Rusya Hükümeti, gelişmeler karşısında tepkisiz kalmadı. Batum üzerinden gelen muhacirlerin gemilerine binmelerine muhalefet etti. Rusya’nın muhacirlerin Osmanlı Devleti’ne geçmelerine müsaade etmemesi birkaç yüz ailenin yola çıkamamasına ve perişan olmalarına yol açtı. Rusya muhacirler üzerinde böyle bir politika takip ederken, Osmanlı Hükümeti bu muhacirlerin sefaletlerine son vermek adına iskân edilecekleri yerleri belirleyerek ona göre gerekli tedbirleri alma yolunu seçti¹⁸³.

Osmanlı Devleti’nin Muhacirlere kapılarını açması ve onları her türlü ihtiyaçlarını karşılama çalışmaları Rusya’nın dikkatini çekmiş ve endişelenmesine sebep olmuştur. Nitekim Rus Hükümeti’nin resmi yayın organı niteliğinde olan “*Novia-Veremia*” gazetesinin 31 Mayıs 1900 tarihli nüshasında yayınlanan bir yazı bunu açıkça ortaya koymaktadır. Gazetede yer alan hükümet açıklamasında, “*Şu son zamanlarda Memâlik-i Şâhâne’de İslâmiyet tevhid ve ahali-i müslimeyi Hristiyanlık aleyhine sevk ve imale için bazı mertebede temayülât mevcut olduğu görülüyor. Şiîler ve Sünnîler beynini telif ve ıslah için tedâbir-i muhtelifeye teşebbüs ounmuştur. Ermenilerin Rusya’ya muhaceretleri sebebiyle elyevm hâlî kalmış olan Vilâyât-ı Şâhâneyi iskân etmek maksadıyla ahali-i İslâmiyeyi hicrete sevk ve imale için Hükümet-i Seniye canibinden icra edilen teşvikat üzerine Maverâ-ı*

¹⁸² Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Ankara 1997, s. 85.

¹⁸³ BOA, DH. MKT, 1387/69.

Kafkasya İslâmları beyninde bir heyecan müşahade olunmaktadır...”¹⁸⁴ ifadeleri dikkat çekmektedir.

Rusya, ellerinde Rus pasaportu olmaksızın geri dönenleri yurtlarına yerleştirmemişti. Bu nedenle Safvet Paşa, muhacir işleri memuru Ohannes Efendi'ye muhacirlerin pasaportsuz olarak yurtlarına gönderilmemeleri hususunda 19 Ağustos 1879 tarihinde talimat vermiştir. Rus makamları türlü bahanelerle ellerinde pasaportlu olanların dönüşünü de kısmen önlemiştir. Özellikle toprak sahibi muhacirlerin dönüşü engellenerek bu topraklara el konulması amaçlanmıştır¹⁸⁵.

Rusya Hükümeti, bir yandan bu politikayı sürdürürken bir yandan da ekonomik nedenlere dayalı olarak hasat zamanının bitmemesini gerekçe göstererek tarımla uğraşan Karapapakların Osmanlı Devleti'ne geçişlerine hemen müsaade etmedi. 15 Ocak 1900 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazıda, Rusya'nın Revan sancağına tabi Kuzugüden köyünün Karapapak sakinlerinden 2000 hane halkı, Osmanlı Devleti'ne hicret arzusunda bulunduğu bildirilmiştir. Karapapakların munasip mahallerde iskân edilmeleri kabul edildiği halde Rusya Hükümeti tarım ürünlerinin ele geçmemesini bahane ederek Karapapakların reislerinden Beyazıt'ta bulunan Mehmet Ali'ye ancak bir yıl sonra göç edebileceklerini bildirdi. Mehmet Ali'de bu durumu Erzurum Vilayeti'ne bildirdi¹⁸⁶.

Rusya, Osmanlı Devleti'ne göç eden Karapapakların Rusya'ya döndükleri takdirde Sibiryaya sürgünle cezalandırılacaklarını bildirdi. Rusya, buna gerekçe olarak Ceza Kanunnamesinin 325. Maddesinde yer alan *“Asker firarileri ve hükümetten ruhsat-ı lazimeyi istihsal itmeksizin terk-i tabiyyet etmiş olanlar hukuk-ı medeniyeden iskat ve müebbeden tard olurlar ve bu gibiler tekrar Rusya'ya avdetlerinde Sibiryaya nefy ve icla olunurlar”* hükmünü gösterdi. Böylelikle Rusya bu madde ile göç eden muhacirlerin

¹⁸⁴ Erkan, a.g.e., s. 52-53.

¹⁸⁵ Nedim İpek, **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri**, Ankara 1999, s. 119.

¹⁸⁶ BOA, A.MKT. MHM, 508/15. (“Rusya'nın Revan Sancağı'na tabi Kuzugüden kurra-ı saireden Karapapak aşiretinden şafi olmayıp iki bin hane halkının Memalik-i Şahane'ye hicret arzusunda bulunduklarından kabulü hicretle munasip mahallerde iskânlarına müsaade şayan buyurulduğu halde Rusya Hükümeti'nden istihsal mazaretiyle bir sene sonra hicret edecekleri ...”)

dönüşünü engellemiş olacaktı. Zaruşad nahiyesinin Kırkpınar karyesinde meskûn Karapapaklardan Halil oğlu Mehmed'in 1913 senesinde Osmanlı Devleti'ne göç ederek Hasankale Kazası'na iskânı ve ardından çeşitli sebeplerden dolayı Rusya sınırına geri dönerek Şüregel Nahiyesi'ne gelmesi üzerine adına inceleme başlatıldı. Bu inceleme neticesinde Kars'ta hapsedilen Halil oğlu Mehmed hakkında Sibiry'a'ya sürgün kararı çıktı. Osmanlı Hükümeti durumun bu şekilde sonuçlanmaması için müdahalede bulunduysa da sonuç getirmedir¹⁸⁷.

Rus Hükümeti bir yandan Kafkasya'daki Türk ve Müslüman nüfusun azalmasını teşvik ederken bir yandan da bu bölgelere hali vakti yerinde Hristiyanların göç etmesi için girişimlerde bulundu. Ekonomik açıdan göçebe Müslümanların yerine toprağa bağlanmış Ermenilerin geçirilmesi, Kafkasya'da Rus politikasına bağlı olarak tarıma dayalı ekonomi için bir gelişme idi. Politik açıdan bakılacak olursa, Kafkasya sınır bölgesine Ermenilerin yerleştirmesinin Ruslar açısından en önemli faydası, oralarda kendisine yakın bir halkın yaşıyor olması ve Osmanlı Devleti'ne karşı bir tampon bölge oluşturulması idi. Bu nedenle Rusya, demografik yapıyı kendi lehine değiştirmek için genellikle resmi açıklama yoluyla değil söylenti yayma yoluyla, Güney Kafkasya'ya gelecek göçmenlere pek çeşitli çıkarlar sağlanacağını vaat ettiler¹⁸⁸.

Osmanlı Devleti'ndeki Rus diplomatların, Hristiyan nüfusu Rusya'da yerleştirmeye teşvik ile görevlendirildiğini görmekteyiz. Rusya hedefine ulaşabilmek uğrunda çabalarını arttırdı. Demografik üstünlük sağlamanın bir yolu diğer bölgelerden Kafkasya'ya nüfus akışını temin etmektir ama diğer bir şekli de buradaki nüfusu ya Rus çoğunluğunun olduğu Volga boylarına, Batı

¹⁸⁷ BOA, MB.HPS.M, 9/39. ("Rusya'nın Zaruşad Nahiyesi'nde Kırkpınar karyesi ahalisinden olduğu halde yedi sene mukaddem Memalik-i Şahane'nin Hasankale Kazası'na ailesiyle ihtiyarı ikamet eylemiş ve Osmanlı tabiiyetine duhul etmiş olan Mehmed bin Halil'in Rusya'da Şüregel Nahiyesi'ne gelmesi üzerine mugayir-i nizam terk-i tabiyet idiği bi't-tevkif Kars'ta ... ifa edilerek Sibiry'a'ya...")

¹⁸⁸ Mesela Ünye bölgesindeki hristiyanlara yapılan duyurulara göre, bu yıl (1879-80) Rusya'ya göç etmiş bulunan aileler, kendilerine tarlalar ve her birine 15 ruble verilmesinin yanı sıra, devletten askerlik yükümlülüğünden bağışık tutulmak ve 7 ile 10 yıl arasında değişen hatta tarım işletmeciliğinde verimlilik elde edemezlerse 20 yılı bulan bir süre boyunca vergiden bağışık olmak vaadini almışlardı. McCarthy, a.g.e., s. 135-136.

Sibiryaya dolaylarına tehcir etmek ya da ülke dışına çıkışı gerçekleştirmekti. Kafkas Müslümanları ikinci yolu seçtiler. Akıbeti belirsiz Sibiryaya yolculuğundan ise Osmanlı Halifesi'nin himayesine girmek her bakımdan tercihe şayan görüldü. Rusların Kafkas mıntıkasında kazandıkları her askeri başarı beraberinde tehciri getiriyordu¹⁸⁹. Bu nedenle Rusya'nın göçler karşısındaki tutumu engellemeye dönük değil teşvik etmeye yönelikti.

D) GÖÇ KARŞISINDA OSMANLI DEVLETİ'NİN TUTUMU

Muhaceret meselesi, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin en önemli gündemlerinden biri idi. Kırım, Kafkaslar ve Balkanlar'dan gelip Anadolu'ya (ve bir dereceye kadar Suriye ve Irak'a) yerleşen Müslüman göçmenlerin toplam sayısı 1908 yılına gelindiğinde yaklaşık 5.000.000 kadardı. Bir resmi Osmanlı tahminine göre 19. yüzyılda, 1877-1896 yılları arasında Osmanlı topraklarındaki göçmenlerin toplam sayısı 1.015.015'tir. Osmanlı Devleti gelen göçmenler hakkında özel göç defterlerinden bilgi toplamıştı, ancak doğrudan akrabalarının yaşamakta olduğu ya da kayıtlara geçmeden yerleştiği köy ve kasabalara giden çok sayıdaki göçmen resmi hesaplamalarda gözden kaçmıştı¹⁹⁰.

Muhaceret hareketinin doğal olarak değiştirdiği demografik yapının mahiyeti Osmanlı istatistiklerinde de tam olarak kaydedilemedi. Tahmin yoluyla elde edilen rakamların çok üstünde muhacir gelmesi devletin iskân siyasetini etkiledi. Geçici ve daimi iskân bölgelerinin oluşturulması bununla açıklanabilir.

Kafkasya'daki Türk-İslam unsurun zorunlu göçe tabi tutulması karşısında Osmanlı Devleti'nin tutumu muhacirlere kapılarını açmak oldu. Göç olaylarının gerçekleştiği dönem devletin sıkıntılarla dolu günler yaşadığı 19. yüzyıla rastlayınca Osmanlı Devleti zor durumda kaldı. Ancak Bab-ı Ali meseleye oldukça dikkatli yaklaştı. Göç ve göçmen meselelerine ilgisiz

¹⁸⁹ Abdullah Saydam, *Kafkasya'da Bağımsızlık Mücadeleleri ve Türkiye*, Trabzon 1993, s. 53.

¹⁹⁰ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu(1830-1914) : Demografik ve Sosyal Özellikleri*, İstanbul 2003, s. 96.

kalındığı bir çağda Babıâli'nin, devletin bütçe imkânlarını zorlayarak kendi tebaasından olmayanları dahi ülkeye kabul etmesi bu konuya karşı duyarlılığını göstermektedir¹⁹¹.

Osmanlı Devleti, büyük bir nüfusun dış düşmanlara karşı güçlü bir savunma için olduğu kadar ekonomik gelişme için de ön koşul olduğuna inanmaya başladı. Devlet ekonomik durgunluğa bir çözüm bulmaya ve öncelikle tarımı canlandırıp gelirleri artırmaya çalıştı. Osmanlı idaresinin 1856 yılından sonra benimsediği nüfus politikası bu ihtiyacı karşılamaya yönelikti. Tanzimat yüksek kurulu, 9 Mart 1857 (5 Cemaziyülâhır 1272) tarihinde göç ve iskânla ilgili sultan tarafından da onaylanan bir kararname yayımladı. Bu kararnameyle, sultana bağlılık yemini ederek onun tebaasından olmaya ve ülke kanunlarına saygı göstermeye hazır olan herkese Osmanlı devletinin kapısının açık olduğu ilan ediliyordu. Ayrıca dini örf ve adetlerinin her türlü ihlale karşı korunacağı ve imparatorluğun her sınıftan tebaası gibi onların da dini bağımsızlıktan yararlanabilecekleri taahhüt ediliyordu. Göçmenler, yerleştikleri yörede ayinlerini yapabilecekleri bir kilise ya da ibadet yeri bulunmadığı takdirde imparatorluk yönetiminden ihtiyaç duydukları ibadet yerlerinin inşası için izin talep edebileceklerdi. Devlet yerleşimcilere, herhangi bir bedel talep etmeksizin hazineye ait ekilebilir en iyi toprakları vereceğine ve bütün vergilerden ve askerlik hizmetinden muaf tutulacaklarına dair söz vermektedir. Rumeli'ye yerleştikleri takdirde altı yıl, Asya'ya yerleştikleri takdirde ise on iki yıl askerlik hizmeti yapmayacaklardı. Göçmenler, kendilerine verilen toprağı 20 yıl boyunca satamayacaklardı ve ülkeden ayrılmaya karar verenler topraklarını devlete geri vermek zorundaydılar. Osmanlı topraklarına yerleşmek isteyen her ailenin, üyelerinin isim ve mesleklerini içeren bir liste hazırlaması ve sahip olduğu sermaye ya da mal varlığını belirtmesi isteniyordu; bu liste, yurtdışındaki elçileri ya da konsolosları aracılığıyla Osmanlı idaresinin onayına sunulacaktı. Göç etmek isteyen bir ailenin en az 60 mecdiye bedelinde bir sermayeye sahip olması şart koşuluyordu.

¹⁹¹ Saydam, **Kırım ve Kafkas...**, s. 95.

İskân kararnamesi, çok sayıda insanın Osmanlı politikasından haberdar olması için başka dillere tercüme edilmiş ve belli başlı Avrupa gazetelerinde yayımlanmıştı. Yurtdışındaki devlet temsilcileri, bu kararnamenin varlığını öğrenir öğrenmez bilgi almak isteyen çok sayıda kişinin başvurusuyla karşılaşmışlar ve işin ayrıntılarıyla kesin talimatlar konusunda hükümete danışmak zorunda kalmışlardı¹⁹².

Osmanlı Devleti, Kafkasya'dan yapılan göçlere kapılarını açmakla birlikte göç olayının kitlesel bir nitelik kazanması karşısında bir takım önlemler almak durumunda kaldı. Bu önlemler, hem göçlerin iyi bir şekilde gerçekleştirilmesi hem de devletin daha sonra karşı karşıya kalabilecekleri sıkıntıları önlemek maksadıyla alındı.

Karapapak muhacirlerinin muhacereti karşısında Osmanlı Devleti ilk önce temkinli yaklaştı. 19 Nisan 1851 tarihinde Erzurum Valisi'nin gönderdiği tahriratta Karapapak taifesinden Hakkâri Eyaleti hududuna yakın İran Memleketinin Havaslı mahallinde bulunan Mehmet Ağa maiyetinde 240 kadar hanenin Osmanlı Devleti'ne iltica edeceği haber verildi ve bu durum hakkında görüş bildirildi. Buna göre Karapapakların Rusya tarafına yaptıkları saldırılar hatırlatılmakta ve İran yahut Rusya tebaasından olmaları halinde ileride bir takım sorunlar yaşanabileceği üzerinde duruldu. Belgede Karapapaklar hakkında geniş bir araştırma yapılması da öngörülerek cevap yazılması istendi¹⁹³.

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'dan gerçekleşecek göç hareketleri karşısında temkinli olmasının sebebi doğu ve batı sınırlarının sürekli tehdit altında olması ve bu tehdit edilen yerlerin işgal edilmesi idi. Bunun sonucunda Osmanlı Devletine sığınmak isteyen muhacirlerin sayısında önemli bir artış görüldü. Devlet bir yandan Rumeli muhacirlerini ve diğer yandan Kafkasya ve Kırım'dan gelen muhacirleri iskân etmek güçlüğüyle karşı karşıya kaldı. Bir takım tedbirler almak elzem görüldü. Nitekim Rusya'nın Revan ahalisinden ve Karapapak kabilesinden 250 hane halkının

¹⁹² Karpat, **a.g.e.**, s. 104.

¹⁹³ **BOA**, İ.HR (İrade Hariciye), 76/3697 (3), 19 Nisan 1851 tarihli tahrirat.

Osmanlı Devleti'ne göç edeceği haberi Beyazıt'a ulaştığında, 23 Mayıs 1893 tarihinde Dâhiliye Nezareti Celilesi'ne gönderilen yazıda Rumeli Muhacirlerinin iskânı bitene kadar Rusya'dan hicret etmek arzusunda bulunanların iskânlarının bir müddet ertelenmesi istendi¹⁹⁴. Osmanlı Devleti'nin bu tutumu Muhaceret karşısında bir iskân politikasının olduğunu göstermektedir. Rumeli Muhacirlerinin sağlıklı bir şekilde iskânları bitmeden Kafkasya'dan gelecek yoğun bir göç dalgası sıkıntılar doğurabilecekti.

Bu sıkıntılara rağmen Osmanlı Devleti Karapapak muhacirlerini sahiplendi. Örneğin türlü aksaklıklar sebebiyle iskânları gerçekleşmediğinden Rusya'ya gitmek zorunda kalan Karapapakları kordonda durduran Osmanlı Askerleri, onları Beyazıt'a iade etti. Osmanlı Devleti tatyib* kulübüyle onları Rusya'ya gitmek fikrinde vazgeçirdi. Mümkün ise hemen orada iskânları değil ise hangi tarafta münasip yer var ise oraya iskânlarının arzuları dâhilinde gerçekleşmesi için Erzurum Vilayeti'ne yazı gönderildi¹⁹⁵.

Osmanlı Devleti'nin muhacirleri iskânında uyguladığı vergi politikası, devletin muhacirlere karşı tutumunun hangi yönde seyrettiğini göstermesi açısından önemlidir. Osmanlı Devleti, muhacirlerden iskân edildikleri andan itibaren iki yıl süre ile vergi talep etmiyordu. Bu sayede muhacirler iskân edildikleri yerlerdeki ekonomik koşullara ayak uyduruyordu¹⁹⁶.

Rus General Stepan Osepoviç Kişmişov'a göre; Osmanlı Devleti Karapapak muhacirlerinin kendi topraklarına göç etmelerini memnuniyetle karşılamaktaydı. Çünkü sınırlarda Rusya'ya karşı düşmanca tavır takınan Karapapakların yer alması Osmanlı Devleti'nin lehine olacaktı. Bu sebeple Karapapaklar için Aleksandropol Kazası sınırında yer alan Ağbaba ve Şüregel sancakları Karapapaklara ayrıldı. Bu sancakların dağlık araziler olması Karapapakların daha rahat hareket etmelerine imkân tanıyacaktı. Karapapakların Kars Vilayeti ile Rusya'nın hâkim olduğu Güney Kafkasya

¹⁹⁴ BOA, DH. MKT, 19/42, 23 Mayıs 1893.

* Hoş etme, edilme, hoşlandırma, gönlünü hoş etme, gönül hoş edilme, iyi davranma. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara 1997, s. 1040.

¹⁹⁵ BOA, A.MKT. MHM 514/22- 4.

¹⁹⁶ BOA, DH. MKT 1383/25.

topraklarını iyi tanımaları stratejik açıdan Osmanlı Devletine yarar sağlamış olacaktı¹⁹⁷.

Osmanlı Devleti'nin Karapapak Muhacirlerini sahiplenmesi ile ilgili birçok neden ileri sürülebileceği gibi esas neden Karapapakların Osmanlı tebaası olmasından kaynaklanmaktaydı. Bu sebeple Osmanlı Devleti Karapapakların Kafkasya'da yaşadıkları acıları görmezden gelmeyerek Anadolu'ya göçlerini makul karşılamıştır.

E) GÖÇ KARŞISINDA BATILI DEVLETLERİN TUTUMU

Göç hareketi ile birlikte Kafkasya'da 19. yüzyılın son çeyreğinde yaşanan acıları Batı dünyası, orada bulunan temsilcileri vasıtasıyla yakından takip etmiş, ancak müdahale etme gereği duymamıştır. Bazı konsolosların taraflı tutumları nedeniyle olayların çarpıtılarak Batı dünyasına bildirildiği de gözden kaçmamalıdır.

Örneğin, Tiflis'deki İngiliz konsolosu Ricketts, Kafkasya'daki durum konusunda doğru yorumlarda bulunmasına rağmen, Osmanlı Devleti'nin coğrafya açısından Kafkasya'ya en yakın kenti olan Erzurum'daki İngiliz konsolosu Zohrab, olabileceği kadar peşin yargılı davranmıştır. Ardahan kıyımının gerçekleştiği sırada Zohrab, herkesin Ruslar geldi diye hoşnutluk içinde bulunduğunu bildiriyordu. Zohrab'ın İstanbul'daki İngiliz konsolosluğuna gönderdiği "Rus ordusu ilerledikçe gerek Müslüman gerek Hristiyan köylüler, hoşnutlukla onları karşılamağa çıkmaktadır" ifadesine karşılık Trabzon'daki Avusturya-Macaristan konsolosu olan Kwiatkowski'nin İngiliz konsolos yardımcısı Billiotti'ye gönderdiği mektupta geçen "Rus birlikleri, kenti aldıkları zaman, kasden, Ardahan hastanesine ateş açmışlardır ve bunun, o zaman orada bulunan Avrupalı hekimlerden tanıklardı vardır"¹⁹⁸ ifadesi batıya gönderilen bilgilerin çarpıklığını göstermektedir.

¹⁹⁷ Valehoğlu, a.g.e., s. 159-160.

¹⁹⁸ McCarthy, a.g.e., s. 118.

Karapapakların 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra göç etmek zorunda kaldıkları coğrafyanın kurulması planlanan bir Ermeni Devleti'nin sınırları dâhilinde kalması Batılı devletlerin muhaceret karşısında sessiz kalmalarının sebebi olarak gösterilebilir. Kafkasya'da yaşayan Türk-Müslüman nüfusun göç hareketi, bölgenin Türk kimliğinden temizlenmesi anlamına geleceğinden öteden beri Şark Meselesi'ni sahiplenen Batılı devletler yaşanan acıları görmezden gelmişlerdir. Aslında Türk kimliğinin oradan temizlenmesi neticesinde kendi menfaatleri doğrultusunda bir yapının oluşacağı umudu içinde olduklarından beklemeyi tercih etmişlerdir¹⁹⁹. Daha sonra devletlerarasında yaşanan gelişmeler bu durumu kanıtlar niteliktedir.

Bu gelişmelerden birisi İngiltere'nin, Almanya'nın siyasi birliğini tamamladıktan sonra kıtanın dışında ve açık denizlerde etkin bir şekilde kendisini göstermesinden endişe duyarak Rusya ile yakınlaşmaya karar vermesidir. İngiltere, Avrupa ve Uzakdoğu faaliyetlerinde kendisine daha başka faydalarının da dokunacağını umduğu Rusya ile 1907'de Petersburg'da İngiliz-Rus Antlaşmasını imzaladı. Bu antlaşma ile Çin'den Osmanlı sınırlarına kadar olan bölgede, iki devletin nüfuz ve çıkar alanları belirlenmiş ve bunlar arasında bir sınır çizilmiştir²⁰⁰.

Rusya ile ilişkilerini düzene koyan İngiltere, Rusya'nın Kafkas politikasının yol açtığı göç hareketleri karşısında tepkisiz kalmayı tercih etti. Bu konuda gösterdiği tek tepki muhaceretin neden yaşandığına değil ancak Osmanlı Devleti'ne göç edenlerin yerleştirildikleri bölgeye ilişkin oldu. Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan kurulması fikrini destekleyen İngiltere, eğer Doğu Anadolu'ya Türk ve Müslüman göçmenler yerleştirilecek olursa, bunlar gelecekteki Ermenistan'a güçlük çıkarabilir ve bölgede zaten

¹⁹⁹ İsmet Binark, **Ermenilerin Türkler'e Yaptıkları Mezâlim ve Soykırımın Arşiv Belgeleri**, Ankara 2001, s. 7.

²⁰⁰ Uçarol, **a.g.e.**, s. 304-305.

Ermenilere oranla ezici bir çoğunluğa sahip Müslüman nüfus daha da artabilir kaygısını taşıdığından buna müdahil olmak istemiştir²⁰¹.

Bir diğer gelişme Fransız-Rus ittifakıdır. Rusya'nın Almanya tarafından reddedilmesi üzerine Bismarck tarafından yalnızlığa itilmiş Fransa, bu durumdan faydalanarak Rusya ile yakınlaşmanın yollarını aramaya başlamıştır. Fransa'nın ısrarlı tutumu sayesinde 1892'de özellikle Almanya-Avusturya blokuna karşı, Fransız-Rus askeri ittifakı oluştu. Böylece Bismarck'ın Almanya için en büyük tehditlerden birisi olarak gördüğü ittifak gerçekleşmiş ve iki cepheli savaş ihtimali artmıştı²⁰². Gerçekleşen Fransız-Rus ittifakı Kafkasya'da yaşanan gelişmelerin Fransa tarafından da görmezden gelinmesinde etkili olmuştur.

Fransa'nın Rusya ile ittifak kurması Almanya'yı endişeye soktu. Fransa ve Rusya ile iki cepheli bir savaşa girmekten endişe duyan Bismarck, 1887 yılında, Rusya'yı kendisine bağlayabilmek için, onun Türk Boğazları'na yerleşme isteğini kabul etti. Osmanlı Devleti üzerinden verilen bu ödüne karşılık, Almanya ile Rusya arasında üç yıl süreli bir anlaşma imzalandı²⁰³.

Bu tarihlerde Osmanlı Devleti ile de çok yakın ilişkiler kurma çabası içerisinde olan Almanya bunu sağlamayı başardı. Osmanlı Devleti 19. Yüzyılın son çeyreğinde Almanya'ya ticari imtiyazlar sağladı. Ülkenin demiryolu ağının inşasında Almanlar tek söz sahibi konumuna yükseldi. Bütün bu gelişmelere rağmen Almanya, Rusya'nın tepkisini çekmemek için Kafkasya'da yaşanan göçlere karşı duyarsız kaldı²⁰⁴.

²⁰¹ Süleyman Erkan, "XIX. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devleti'nin Göçmenleri İskân Politikasına Yabancı Ülkelerin Müdahaleleri, **Osmanlı**, C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 621-622.

²⁰² Soy, **a.g.e.**, s. 51.

²⁰³ Uçarol, **a.g.e.**, s. 296.

²⁰⁴ Soy, **a.g.e.**, s. 81.

III. BÖLÜM

KARAPAPAKLARIN ANADOLU'DA İSKÂNİ MESELESİ

A) OSMANLI DEVLETİ'NİN MUHACİRLERİN İSKÂNINA YÖNELİK ÇALIŞMALARI

1) Osmanlı Devleti'nin İskân Politikası

İskân, kelime anlamı olarak yerleştirme, mesken ve vatan kazandırma anlamlarına gelmektedir. Devletlerin en önemli unsurunun nüfus olduğu kabul edilirse her devletin doğal olarak bir iskân politikasının olması pek tabidir. Osmanlı Devleti kuruluş ve yükselme dönemlerinde dışa dönük bir iskân siyaseti izledi. Fethettiği topraklarda hâkimiyet kurmak maksadıyla Türk nüfusunu o topraklarda iskân etti. Ancak 18. ve özellikle 19. yüzyılda bu durum değişti ve içe dönük bir iskân siyaseti takip edildi. Kaybedilen savaşlar neticesinde elden çıkan topraklarda yaşayan Türk nüfusu daralan sınırlar dâhilinde iskân edildi.

Osmanlı Devleti, 18. yüzyıldan itibaren boş ve harap yerlerin ziraata açılması amacıyla bu yerlerde konar-göçerlerin iskânlarına teşebbüs ettiği gibi, bu sayede hem gelirleri arttırmak, hem de idari aksaklıkların bir sonucu olarak ortaya çıkan şekavet unsurlarını ortadan kaldırmayı denedi. Devletin bu yüzyılda toprak kaybına uğraması, Müslüman-Türk ahali'nin daralan sınırlardan içerilere doğru göç etmelerine yol açtı. Ortaya çıkan bu nüfus hareketleri, devletin ekonomik yapısını ve düzenini bozduğu gibi, asayiş açısından da çeşitli sıkıntıları beraberinde getirdi. Birçok mamur tarla, bağ ve bahçe'nin terk edilmesi, zirai gelirin önemli ölçüde azalmasına yol açtı. Bu durum Osmanlı Devleti'nin sistemli bir iskân politikası izlemesinin gerekliliğini

ortaya koydu. Harap olmuş ve boşalmış sahalara konar-göçerleri veya eski ahalisini yerleştirme teşebbüsünde bulundu²⁰⁵.

19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti sıkıntılı bir yüzyıla girmiş bulunmaktaydı. Bu yüzyılda kaybedilen topraklarda yaşayan Türkler, karşı karşıya kaldıkları baskılar sonucu topraklarını terk ederek Osmanlı Devleti'nin elinde kalan topraklara göç ettiler.

Osmanlı Devleti ani göç hareketleri karşısında hazırlıksız yakalandı. Devlet açısından önemli olan kendi dininden ve milletinden olan göçmenlerin Anadolu topraklarına olan göç taleplerinin geri çevrilmemesi idi. Nitekim Osmanlı Devleti kendi topraklarına yönelen bu göç hareketleri karşısında kapılarını açtı.

İlk yıllarda muhacirlerin kabul ve iskânları hakkında genel bir nizamname (kanun veya tüzük) çıkarılmamış ve büyük çapta göçler meydana geldikçe göçmenlerin sevk olundukları eyaletlere birer hususi talimatname gönderilerek, bunların hangi şartlar dâhilinde iskân olunacakları bildirilmiştir. Bu hususta ilk örneği, 3 Mayıs 1856 tarihinde Silistre Valiliği'ne gönderilen ve Kırım muhacirlerinin hangi esaslar dâhilinde iskân olunacaklarını ihtiva eden talimatname, ileriki yıllarda çıkarılacak olan göç ve göçmen mevzuatının temelini teşkil etti²⁰⁶.

Osmanlı topraklarına gerek deniz, gerek kara ve gerekse demir yolu ile gelmiş olan muhacirler önce geçici iskân bölgelerine daha sonra da sürekli olarak kalacakları yerlere gönderildi. Muhacirlerin iskân ı belli plan dâhilinde gerçekleşti. Kırım ve Kafkaslardan göç edenlerden bazıları Tuna sahilleri, Edirne ve Selanik eyaletleriyle Anadolu'da Bursa, Aydın, Ankara, Kastamonu, Konya, Sivas, Erzurum, Trabzon, Adana, Şam ve Halep vilayetlerine yerleştirildi. Rumeli göçmenleri ise Kosova, İşkodra, Yanya, Selanik, Edirne,

²⁰⁵ Yusuf Halaçoğlu, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, Ankara 2006, s. 43.

²⁰⁶ Mehmet Yılmaz, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Muhaciri İskan Politikası" **Osmanlı**, C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 592.

Aydın, Bursa, Biga, İzmir, Kastamonu, Trabzon, Ankara, Adana, Konya, Sivas, Trablusgarp, Suriye, Filistin gibi bölgelere yerleştirildi²⁰⁷.

Osmanlı Devletinin nüfusu kendisine yeterliydi ancak göçmen kabulü ile ülkenin imarı daha da artacaktı. Memlekette bol miktarda bulunan miri arazi ile sahipleri tarafından terk edilen arazilerin bu yolla şenlendirilmesi mümkün olacaktı. Kafkasya göçmenlerinin, devletin yapacağı yardım neticesinde üretici duruma geçmesiyle birlikte, bunların devlete vereceği vergiler sayesinde hazine büyük ölçüde gelir kaynağına kavuşacaktı²⁰⁸.

Nitekim göçmenlerin, Osmanlı Devleti'ndeki ekonomik etkinliği harekete geçirdiği söylenebilir. Örneğin, Osmanlı devletinin ekonomik tarihine ilişkin mevcut en iyi iki görüşe göre genelde üretim, özellikle de tarımsal üretim 1885-1912 yılları arasında artmıştı. Fiyatlar sabit kalmış, altın rezervleri çoğalmış ve yatırım artmıştı. Öte yandan girişimci bir sınıf ortaya çıkmıştı. 1880 yılında İstanbul'da kurulmuş olan Ticaret Odası'nın kayıtlarında bu kentte olduğu kadar ülkenin diğer yerlerinde de Türk Müslüman bir girişimci topluluğunun ortaya çıktığı ve 1880'den 1890'a kadar sayılarının giderek arttığı ve zenginleştiği görülmektedir²⁰⁹.

Osmanlı Devleti, Göçmenlerin devlete katkısını da göz önünde bulundurarak, onların iskân işlerini yürütmek üzere teşkilatlanmaya gitti. 1859 senesine kadar Şehremaneti tarafından idare olunan Göç ve göçmen işleri bu tarihten sonra kendisine ait özel bir kuruma ihtiyaç duydu. Paris Muahedesinden sonra Bosna-Hersek'de, Bulgaristan ve Makedonya'da Hristiyan tebaanın milli egemenlik için ayaklanmaları sistemli bir şekilde daha süratle gelişti. Kafkasya'da bir milyona yakın Çerkes, Türk ve diğer Müslüman Kafkas ahalisi Ruslarla ölüm kalım savaşına girişmişlerdi. Göçlerin sayısı birdenbire artmaya başladı. Yalnız İstanbul'a gelen göçmenlerin sayısı 10.000'i buluyordu. Bu durum Sadrazam Âli Paşa'nın dikkatinden kaçmadı.

²⁰⁷ Mehmet Esat Sarıcaoglu, "İskan-ı Muhacirin İ'ane Pulları (Osmanlı Devleti'nin Göçmen Harcamalarında Uyguladığı Bir Finansman Yöntemi)", **Osmanlı**, C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 605.

²⁰⁸ Saydam, **Kırım ve Kafkas...**, s. 97

²⁰⁹ Karpat, **a.g.e.**, s. 120.

Meclis-i Vâlâ'da yapılan görüşmelerden sonra kaleme alınan arz tezkeresinde bir müddetten beri İstanbul'a gelmekte olan Çerkes, Nogay göçmenlerinin çoğaldığı ve göçmenlerin gittikçe daha da çoğalacağı anlaşıldığından bu meselenin başlı başına bir dava olduğu anlaşılmış ve Şehremanetinin bu meseleye bakamayacağı kanaatine varılmıştır²¹⁰. Nihayet 1860'da Muhâcîrin Komisyonu kuruldu.

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşıdan sonra bu komisyon biraz daha genişletilerek, "İskân-ı Muhâcîrin Komisyonu" haline getirildi. Daha sonra tüm Vilayetlere bir "İskân-ı Muhâcîrin Müdürlüğü" oluşturuldu ve bu müdürlükler İstanbul'da kurulan "İskân-ı Umumiye Müdürlüğü"ne bağlandı²¹¹.

Osmanlı topraklarına gerek deniz, gerek kara ve gerekse demiryolu ile gelen göçmenler önce geçici iskân bölgelerinde daha sonra da sürekli olarak kalacakları yerlere intikal ettirildi. İskânlarda öncelikle devlete ait boş arazilerle vakıf arazileri tercih edildi²¹².

Rusya, Doğu Anadolu'ya Kafkasya göçmenlerinin ve özellikle de Çerkeslerin iskân edilmelerine karşı çıktı ve bunu da Osmanlı Devleti'ne kabul ettirdi. Doğu Anadolu'ya yapılacak olan iskânlarda müdahil olan bir diğer devlet İngiltere oldu. Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan kurulması fikrini destekleyen İngiltere, eğer Doğu Anadolu'ya Türk ve Müslüman göçmenler yerleştirilecek olursa, bunlar gelecekteki Ermenistan'a güçlük çıkarabilir ve bölgede zaten Ermenilere oranla ezici bir çoğunluğa sahip Müslüman nüfus daha da artabilir kaygısını taşımaktaydı. Ancak İngiltere'nin Osmanlı-Rus Savaşı'nın hemen ertesinde değil, Diyarbakır'a 10.000 göçmen yerleştirildikten sonra bu konuya el atması, bağımsız Ermenistan fikrinin henüz tam olgunlaşmadığını göstermektedir²¹³.

²¹⁰ Ahmet Cevat Eren, **Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri Tanzimat devri, ilk kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler**, İstanbul, 1966, s. 54.

²¹¹ Fikret Babuş, **Osmanlı'dan Günümüze etnik-sosyal politikalar çerçevesinde Göç ve İskan Siyaseti ve Uygulamaları**, İstanbul 2006, s. 61-62; Yusuf Halaçoğlu, "Kolonizasyon ve Şenlendirme", **Osmanlı**, C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 585.

²¹² Sarıcaoğlu, **a.g.m.**, s. 605.

²¹³ Erkan, **a.g.m.**, s. 621-622.

Osmanlı Devleti göçmenleri iskân ederken, onların isteklerini göz ardı etmedi. 16 Kasım 1881 tarihli bir belgede Kafkasya'dan hicretle İstanbul'a gelen Çerkes göçmenlerinin her nereyi vatan tutmak istiyorlarsa oralara yerleştirilmeleri hususu yer almaktadır. Bu göçmenlerden geçici olarak İstanbul'da bulunan 600'den fazla göçmenin barınma ve beslenme masraflarının karşılanması için 20.000 kuruş'un gerekli olduğu Maliye Nezareti'ne bildirilmiştir²¹⁴. Ancak 26 Kasım 1881 tarihli belgede, talep edilen bu paranın henüz gönderilmediği ve İstanbul'a muhaceret devam ettiğinden talebin yerine getirilmesinin gerekliliği vurgulanmaktadır²¹⁵. Bu yazışmalar Osmanlı Devleti'nin iskân politikası çerçevesinde göçmenlerin ihtiyaçlarının karşılanması için dikkatle konuyu takip ettiğini göstermektedir.

İskân mahallerine sevkleri yapılan göçmenlerin her türlü ihtiyaçları devlet tarafından karşılanmıştır. Devlet göçmenlerin yaşeleri için tayinat ödemesi yapmış ve bu ödemenin gerçekleşemediği zamanlarda gereken önlemleri almaya gayret sarf etmiştir. 25 Ocak 1888'de Maliye Nezareti Celilesi'ne gönderilen tahriratta Sivas'ın Çiftlikvıran karyesinde iskân edilmiş olan 14 hane halkına tayinat verilmekte ise de senenin kurak geçmesi sebebiyle yerli ahali dahi tahinlik zahireye muhtaç olduğundan yardım yapılması istenmektedir. Ahalinin ekin ekmesi mümkün olmadığından bahisle hiç olmazsa yazlık yeterli miktar tahinlik zahirenin ödenmesi talep edilmektedir. İhtiyaç olan miktar her hanede 5 kileden 10 kileye kadar değişmektedir²¹⁶.

Osmanlı Hükümeti, 1877'ye kadar göçmenlerin iskân edilmeleri sırasında şehirlerde bulunan arsalara ve büyük şehir civarına göçmen yerleştirilmesine pek müsaade etmemişti. Yalnız yüksek memur ve ilmiye

²¹⁴ BOA, Y. PRK. BŞK, 5/71- 1. ("Kafkasya'dan hicretle Dersaadete gelen ve merhamet-i âliye-i padişahiye iltica etmiş olan Çerkes Muhacirlerinin her nerede tavattun arzusunda bulunurlar ise kabile kabile istedikleri mahallere acilen sevkleri...")

²¹⁵ BOA, Y. PRK. BŞK, 5/71- 2. ("Kafkasya muhacirlerine mesarifat-ı zaruriyelerine sarf olunmak üzere maliyeden yirmi bin guruşun istenildiği ve şimdiye kadar gönderilmediği...")

²¹⁶ BOA, DH. MKT, 1480/61. ("tahinlik zahireye muhtaç olunmasından dolayı muhacirin-i merkumeye muavenet ahali ile ekin ektirilmesi mümkün olamayacağından ve muhacirin-i merkume bu sene ekin ekmezse gelecek sene dahi tayinata muhtaç olacakları cihetle hiç olmazsa yazlık ... miktar kafi tahinlik zahirenin itasıyla...")

sınıfına mensup olan yahut sanatları ancak şehirlerde geçebilen göçmenlere şehirlerde ve şehir civarında iskân olunmalarına müsaade etmekte idi. Fakat göçmenlerin çoğalması ile köy ve kasabalar yetersiz kaldı. Birçok kunduracı, marangoz ve daha diğer bazı küçük esnaf köylerde ve kasabalarda barınamaz hale geldiler. Bundan başka ziraat ile meşgul olmayan göçmenlerin köy ve kasabalarda yerleştirilmeleri bir fayda sağlamıyordu. Şehir hayatına ve küçük ticarete alışmış bulunan bu göçmenler yerleştikleri yerlerde kalmıyorlar ve şehirlere göç etmek istiyorlardı. Vilayetlerden gelen bu haberler üzerine, Babiâli 14 Haziran 1878 tarihinde çıkardığı talimatın 35. Maddesinde “*Muhâcîrin-i merkumenin kâffesinin kura-ı kadimeye veya müceddeden inşa olunacak köylere yerleştirilmeleri lazım gelmeyip şehir ve kasaba kenar ve civarlarında hali arazi olduğu halde oralara da iskân ve iva ve başlıca yapılan köylere de birer mescit ve birer de mektep inşa kılınacaktır*” hükmünü koymuştur²¹⁷.

2) Muhacir Komisyonları ve Çalışmaları

1859 senesine kadar Şehremaneti tarafından idare olunan muhacir işleri, göçlerin sayısı artınca aksamaya başladı. Muhacirlerin her türlü işleri ile meşgul olmak üzere bir “Muhacir Komisyonu” kuruldu. Bu komisyon gelen göçmenleri misafir etmek, iskân yerlerini tespit etmek, onları iskân yerlerine nakletmek ve gerekli olduğunda muhacirlerin barınma ihtiyaçlarını karşılamakla görevli idi. Teşkil olunacak Komisyonun başkanlığına Trabzon Valisi Hafız Paşa ve komisyon üyeliklerine de ticaret muavini Remzi Efendi, Darüşşuray-ı Askeri Azasından Refik Bey, ulemadan İsmail ve Hacı Pir efendiler tayin olundular ve şehremaneti ikinci muavinlerinden Asım Bey’in gün aşırı komisyonda bulunması ve bu komisyona ayrıca Babiâli’den kâfi derecede memur tayin olunması ve komisyonun her gün toplanabilmesi için de her tarafa ve bilhassa denize yakın bulunması dolayısıyla Hamidiye Vakıf dairesinin tahsis edilmesi 4 Ocak 1860 tarihli tezkere ile padişaha arz olundu ve bir gün sonra da bir muhacir komisyonu kurulması teklifi uygun görülerek

²¹⁷ Eren, a.g.e., s. 82.

karar altına alındı. Bu komisyon Osmanlı Devleti'nde kurulan ilk göçmen komisyondur²¹⁸.

1877-1878 Savaşı ile Müslüman halk memleketini terk edip İstanbul'a doğru akın etmeye başlayınca, ülkedeki muhacirlerin idaresine memur ve mahsus olmak üzere "İdare-i Umumiye-i Muhâcîrin Komisyonu" unvanını taşıyan bir komisyon kuruldu.

a) İdare-i Umumiye-i Muhâcîrin Komisyonu

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin başlamasıyla birlikte, yüz binlerce Muhâcîrin yollara düşmesi, lağvedilen Muhâcîrin Komisyonu'nun yerine yeni bir komisyonun kurulmasını elzem hale getirdi. Sadık Paşa'nın başkanlığında, "*İdare-i Umûmiye-i Muhâcîrin Komisyonu*" adıyla 18 Haziran 1878 tarihinde, kısaca "*Muhâcîrin İdaresi*" de denilen komisyon kuruldu. Bu komisyona bağlı olarak "*İdare-i Umur-ı Hesabiye*" ve "*İdare-i Umur-ı İskâniye*" şubeleri bulunacak, ayrıca belediye daireleri dâhilinde 20 şube açılacaktı²¹⁹.

İdare komisyonu talimatındaki hükümlere göre çalışacaktı. Talimat ahkâmına göre her türlü muhacir işleri yerine getirilecek, Muhâcîrin daireleriyle muhaberede bulunulacak ve gerekli olan tedbirler mütalaa edilerek kabul edilecekti. Komisyon "*Umur-ı Hesabiye*" ve "*Umur-ı İskâniye*" şubeleri ile Vilayet komisyonlarından sual ve istizan olunan işler hususunda karar vermek hususunda görevli idi²²⁰.

Muhacir iskân olunan hanelerde tahribat olup ve tamire ihtiyaç duyulursa ve tamir ettiren hane masrafını ödemekten çekinirse gerekli yardımda bulunulacaktı. Gerekirse bütün masraf komisyona ait olacaktı²²¹.

Talimatname'de muhacirler hakkında bir takım tedbirlerin alındığı görülmektedir. Talimatnamenin 17. maddesine göre iskân için Dersaadet'ten

²¹⁸ Eren, **a.g.e.**, s. 56. Bedri Habiçoğlu, **Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler**, Nart Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 107.

²¹⁹ Yılmaz, **a.g.m.**, s. 590, İpek, **Rumeli'den...**, s. 69.

²²⁰ Eren, **a.g.e.**, s. 98.

²²¹ Eren, **a.g.e.**, s. 103.

bir mahale gönderilen muhacir kendiliğinden olarak yine Dersaadet'e avdet eder ise hane kirası verilmeyecekti.

22. maddede ise muhacir, yevmiye verilmek için tertip olunan dairelere gidecek, idare ve muhasebe azasının mahiyetinde o dairenin defterini tutan efendi ile bir veznedar bulunacak ve yevmiye, muhasebe azası nezareti altında verilecekti²²².

Komisyon, Cuma günü hariç her gün toplanacaktı. “*Dersaadet Muhâcîrin İdaresi Talimatı*”na göre başkan, başkâtip, üç kâtip, evrak memuru ve yeterli sayıda azadan teşekkül edecek olan komisyonun emrine hademe, zaptiye ve çavuş verilecektir. Ancak, uygulamada muhacir işlerinin artmasına veya azalmasına paralel olarak aza ve memur sayısı sürekli değişkenlik göstermiştir²²³.

1881 yılından itibaren başkanlığını Yusuf Rıza Paşa'nın yürüttüğü bu komisyon, çalışmalarını aralıksız 17 yıl sürdürmüştür. Nihayet ülkeye gelen muhacir sayısının azalması yüzünden, 19 Eylül 1894 tarihinde lağvedilmiş ve bu tarihte kasasında bulunan 1.750.000 kuruştan 734.826 kuruş Dâhiliye Nezareti'ne, 534.846 kuruş da Şehremaneti'ne devredilmiştir. Geri kalan 480.328 kuruş ise Hazine ile diğer bazı daireler arasında dağıtılırken, muhaceret işlerini bundan böyle Dâhiliye Nezareti ile Şehremaneti tarafından birlikte yürütülmesi kararlaştırılmıştır²²⁴.

b) Muhâcîrin Komisyon-ı Âlisi

Muhâcîrin Komisyonu gibi daimi bir komisyon olmayıp, ihtiyaç hâsıl oldukça, Devletin, genel iskân politikasını tespit etmek için, Padişah II. Abdülhamid'in başkanlığında kurulan geçici bir komisyondur. Muhâcîrin Komisyonu'ndan en önemli farkı, bir üst komisyon olmasıdır. Böyle bir

²²² Eren, **a.g.e.**, s. 104-106.

²²³ Komisyon başkanlığında 1877-1890 tarihleri arasında sırasıyla Sadık Paşa(1877-1878), Naşid Paşa (1878), Feyzi Paşa (1878), Emin Paşa (1878-1879), İsmail Paşa (1879) ve Rıza Bey (1880-1890) bulunmuşlardır. Bkz. İpek, **Rumeli'den...**, s. 69.

²²⁴ Yılmaz, **a.g.m.**, s. 590.

komisyon kurmakla II. Abdülhamid, devletin genel iskân politikasını denetlemekten başka, göçmenlerin daimi iskân bölgelerine sevkleri veya iskân ve iaşeleri hususunda da bilgi sahibi olmayı amaçlamıştır²²⁵.

II. Abdülhamid'in başkanlığında Yıldız Kasr-ı Hümayûn'unda "*Umum Muhâcîrin Komisyonu*" unvanıyla ilk defa 1878 Mart'ında kurulan bu komisyon on azadan oluşuyordu. Komisyonun başkan yardımcısı Hazine-i Hassa Nazırı Said Paşa idi. Komisyonun her toplantısının zabıtlarını kayıt için iki defter bulunacak, tutulan zabıtlar her gün padişaha takdim edilecek ve ilgili iradeler bu defterlere kaydedildikten sonra defterlerden biri Mabeyn'de bir diğeri de komisyonda kalacaktır. Nisan 1878'de lağvedilen komisyonun azaları II. Abdülhamid tarafından taltif edilmişlerdir²²⁶.

c) İâne-i Muhâcîrin Encümeni (Muhâcîrine Mu'avenet Cem'iyeti)

Muhacir miktarındaki artış nedeniyle Meclis'teki mebuslar harekete geçerek Bursa Mebusu Rıza Efendi'nin riyasetinde 20 azadan oluşan "*Muhâcîrine Mu'avenet Cem'iyeti*" unvanıyla bir komisyon kurdular. Bu cemiyet bir taraftan muhacirler için maddi yardım toplarken, diğer taraftan her gün sırasıyla azalardan dört kişi Sirkeci İskelesi'nde gece gündüz muhacirlere hizmet vermeye çalışıyordu.

Bu cemiyet, meclis kapandıktan (13 Şubat 1878) sonra çalışmalarını II. Abdülhamid'in himayesinde "İâne-i Muhâcîrin Encümeni" adı altında sürdürmüştür. Bu değişiklikle reis vekili Hasan Fehmi Efendi olup komisyon 13 azadan teşkil edildiyse de daha sonra işlerin artması üzerine aza sayısı tekrar 20'ye çıkarılmıştır. 1296 Devlet salnamesine göre bu komisyon, reis, reis-i sani, reis-i sani vekili, muhasebe memuru, muhasebe memuru mümeyyizi, 3 kâtip, 2 müfettiş ve 8 azadan oluşuyordu²²⁷.

²²⁵ Yılmaz, a.g.m, 591.

²²⁶ İpek, *Rumeli'den...*, s. 73.

²²⁷ Mesela, Beşiktaş, Beyoğlu, Kasımpaşa, Kayalar arasında meskûn bulunan muhacirlerle Üsküdar Tophanelioğlu'ndaki muhacirlerin yevmiyeleri bu komisyon tarafından karşılanmıştır. Bkz. İpek, *Rumeli'den...*, s. 74.

Komisyon 27 Nisan 1879 tarihinde İdare-i Umumiye-i Muhâcîrin Komisyonu ile birleştirildi²²⁸.

d) Muhâcîrin İâne Komisyonu

Ahalinin kendi arzusuyla vereceği nakdi ve ayni yardımları toplayıp her hafta idare-i Umumiye-i Muhâcîrin Komisyonu'na teslim etmek ve muhacirlerin hal ve ihtiyaçlarını tespit ederek adı geçen komisyona bildirmek üzere 13 Ağustos 1877'de "*Muhâcîrin İane Komisyonu*" kurulmuştur. Ayan-ı kiramdan Hacı Mehmed Tahir Efendi riyasetinde fahri 10 azadan müteşekkil olan bu komisyon Şehremaneti'ne bağlı olarak çalışacak ve her gün toplanacaktır. Komisyondaki işlerin artması üzerine 1878'de aza sayısı 19'a çıkarıldı ve ayrıca iki kâtip tayin edildi²²⁹.

e) Milletlerarası Muhacirlere Yardım Komitesi

22 Ocak 1878 tarihinde Avusturya-Macaristan konsolosu başkanlığında "Milletlerarası Muhacirlere Yardım Komitesi" unvanıyla bir teşkilat kuruldu. Komite, 83 azadan oluşuyordu. Azaların on ikisi konsolos, yirmisi tüccar, on beşi banker, beşi ecnebi muhabir, geriye kalanlar İstanbul'daki şirket, kurum temsilcileri ve serbest meslek sahibi mensuplarıdır²³⁰.

Komite, 24 Ocak 1878'de İstanbul'daki muhacirlere yardım edilmesi hususunda Dünya kamuoyuna çağrıda bulundu. Bu çağrı neticesinde, özellikle Avrupa ülkelerinden yardım gelmeye başladı. Komite mahalli ve ecnebi gazetelerde bağış verenlerin isimlerini belirleyen ve gönderilen bağışların niteliğini veya değerini belirten yardım listelerini neşretti. Buna göre komite 30.204 lira 61 kuruşluk bir yardım toplamıştı. Elde edilen bu yardım parası ile 14 fırın çalıştırılmış, muhacirlere 3.000.000 tayin dağıtılmış,

²²⁸ Erkan, a.g.e., s. 122.

²²⁹ İpek, Rumeli'den..., s. 75.

²³⁰ İpek, Rumeli'den..., s. 76.

yaralı ve hasta muhacirlerin tedavisi için 770 yatak kapasiteli 9 hastane açılmıştır. Ayrıca muhacirlere nakdi yardım yapılmıştır. Ancak kaynakların kuruması üzerine bu komite 9 Nisan 1879 tarihinde feshedilmiştir²³¹.

f) Sermaye-i Şefkat-i Osmaniye (Turkish Compassionate Fund)

Ünlü İngiliz yazarı Charles Dickens'in tavsiyesi ile büyük bir servete konan Bourdett Coutts adlı zengin bir İngiliz'in basın yoluyla öncülük yaptığı bu yardım komitesi, Şubat 1878'de Londra'da kuruldu. Cemiyet Londra'da topladığı yardımları İstanbul'daki İngiliz Elçiliği aracılığıyla, göçmenlerin ihtiyaçlarına harcanmak üzere gönderiyordu. Cemiyet İstanbul'da da kendisine tahsis edilen fırınlar vasıtasıyla günde 10.000 muhacire tayinat dağıtıyordu. Ayrıca Hilal-ı Ahmer Cemiyeti'nin kurmuş olduğu muhacir kadın hastanesinin de masraflarını bu cemiyet üstlenmişti²³².

B) MUHACİRLERİN İSKÂNİ

1) İskân Yerleri

Karapapaklar genellikle toplu şekilde göç etmeyerek küçük kabileler halinde gelmeyi tercih ettiklerinden Anadolu'da iskânları farklı coğrafyalarda olmuştur. Özellikle Kars, Malatya, Elazığ, Sivas, Mardin, Muş, Ağrı, Tokat ve Yozgat bölgeleri Karapapakların iskânının yoğunluk kazandığı yerlerdi.

Bu illerden Sivas, Karapapakların yoğun olarak iskân edildikleri yerlerin başında gelir. Karapapakların Sivas'a ilk göçleri 1854-55 yıllarına rastlar. Kırım Harbi'nin cereyan ettiği bu yıllarda Kars'ın Rus saldırısına uğraması neticesinde bazı Karapapaklar Sivas'a göç etmişlerdir²³³.

²³¹ İpek, **Rumeli'den...**, s. 76-77.

²³² Erkan, **a.g.e.**, s. 123.

²³³ Bu Karapapaklardan bazıları Karaköse'ye göç etmişlerdir. Karakösedekiler bugün Taşlıçay Kazası'na bağlı köylerde oturmaktadırlar. Ahmet B. Ercilasun, **Kars İli Ağızları –Ses Bilgisi-**, Ankara 2002, s. 45.

Karapapakların Sivas'a göçleri 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra artarak devam etmiştir. Sivas İlinin Kangal Kazası Karapapakların iskân edildikleri yerlerin başında gelmektedir. Örneğin Karapapakların reis ve hamileri bulunan Mihrali ve Kolağası Hüseyin Ağa'ya bağlı olan önemli sayıda Karapapak harbin ertesinde Kangal nahiyesine yerleştirildi²³⁴. Kangal Kazası'nda iskân edilen Mihrali Bey ve beraberindeki Karapapakların ekserisinin göçü Kars ve havalisinden gerçekleşti²³⁵. Mihrali Bey ve akrabalarının Kars'a göç etmeleri 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi esnasına gerçekleşti. Gazi Ahmet Muhtar Paşa komutasındaki Doğu Ordusunda görev yapan Mihrali Bey, Paşa'dan izin alarak Rus sınırında yer alan köyü Darvas'a gitmek suretiyle akrabalarını ve çevrede yerleşik diğer Karapapakları toplayarak Kars civarına göç etmiş, ancak, Kars'ın Rus işgalinde kalması üzerine Mihrali Bey ve beraberindeki Karapapaklar Sivas'a göç etmişlerdir²³⁶.

Sivas'ın Kangal Kazası'nda Karapapakların Ermeni köyleri arasında iskân edilmiş olmaları bir takım sorunları da beraberinde getirdi. Karapapaklar ve Ermeniler arasında yaşanan tatsızlıklardan ve Ermenilerin topraklarını ve bölgelerini paylaşmamak için sürekli şikâyetle bulunmalarından dolayı Mihrali Bey ve Hüseyin Ağaların aileleriyle beraber iskân edildikleri Sivas'tan bir başka bölgeye gönderilmeleri gündeme geldi. Bunun üzerine Hüseyin Ağa, Muhâcîrin Komisyonu'na bir arzuhal göndererek durumu bildirdi²³⁷.

Ancak, 13 Ağustos 1889 tarihinde Sivas Vilayeti Muhâcîrin Komisyonu'na gönderilen yazıda Karapapak muhacirlerinden Mihrali ve Hüseyin Ağaların aileleriyle beraber Sivas'ın Kangal Kazasında kalmalarının uygun olmayacağı belirtildi. Sivas'tan Adana'ya sevk edilmeleri için irade-i seniyye çıkarıldı. Sivas, Adana ve Muhâcîrin Komisyonu malumat verildi.

²³⁴ BOA, DH. MKT 1609/73 -2. (Mesele-i Zaileden sonra Sivas'a gelerek Kangal nahiyesinde iskân edilmiş olan Karapapak muhacirleri...)

²³⁵ BOA, Y.PRK. ASK, 232/23(1). 22 Ağustos 1905 tarihli Dördüncü Ordu-yı Hümâyûnları Müşiriyeti'nden Telgraf.

²³⁶ Doğan Kaya, **Halkbilim Araştırmaları**, İstanbul 2002, s. 393.

²³⁷ BOA, DH. MKT 1609/73-2. (Ermenilerin daima feryat ve şikayatta bulunmakta oldukları cihetle merhum Mihrali ve Hüseyin Ağaların aileleriyle beraber serian diğer uzak bir vilayete nakilleri...)

Adana'dan gelen cevapta, Karapapak muhacirlerinin Adana'ya iskânlarının sağlıklı olmayacağı belirtildi. Ancak Beyrut'a nakil ve iskânlarının uygun olacağı vurgulandı.

Bunun üzerine Beyrut'a gönderilen yazıda Sivas'ın Kangal Kazası'nda ki Karapapak muhacirleri reisi ve hamisi Hüseyin Ağa ve Mihrali Bey'in Sivas'ta daha fazla kalmalarının uygun olmadığı bildirilerek, bunların aileleriyle beraber Beyrut'ta iskân edilmeleri talep edildi. İskân edilirken de gereken tedbirlerin alınması ve herhangi bir taşkınlık durumuna müsaade edilmemesi istendi²³⁸.

Muhâcîrin Komisyonu Riyaseti Celilesi'ne gönderilen yazıda; Beyrut'a gelmeleri kararlaştırılan Karapapakların Akka Sancağı dâhilinde münasip bir mahalleye iskân edilebilecekleri belirtildi²³⁹. Karapapak Muhacirlerinin reisi Mihrali ve Hüseyin Ağa'nın aileleriyle beraber Beyrut'a gönderilecekleri kararı üzerine, Sivas'taki emlak ve akarının miri arazi olarak kaydedilmesi öngörüldüyse de bu duruma gerek kalmadan Mihrali Ağa'nın emlakını tasarruf ve idarede muhtar olduğu ifade edildi²⁴⁰.

Kars'tan hicretle Sivas'ın Alayurt mahaline arazi ve emlak satın alarak yerleşmiş olan Karapapak muhacirleri, oranın havası ve suyu ile uyumlu olmadıkları gerekçesiyle yer değiştirmeye kendilerinden talep olunan dört senelik ağnam-ı resmiye ve öşrü ödememek için ahali vekili Yusuf imzasıyla dilekçe sundular. Sadarete gönderilen bu dilekçe, Muhâcîrin komisyonu ile muhabere yapılarak cevaplandırıldı. Buna göre; Rumeli, Anadolu ve Batum ahalisinden olup Osmanlı Devleti'ne göç edenlerden mükemmel bir şekilde iskân edilenler, daha önce gelip henüz iskân edilemeyenler ve bundan sonra gelecek muhacirlerden iskân edildiği günden itibaren iki sene müddetle vergi

²³⁸ BOA, DH. MKT 1647/91. (Sivas'a tabi Kangal nahiyesinde iskân edilen Karapapak muhacirleri eşkiyasının reisi ve hamisi bulunan ve oralarda bekalari caiz görülemeyen Hüseyin ve yine rüesadan Mihrali Ağalar familyalarıyla beraber li eclil-iskân Adana Vilayetine ...), (familyalarıyla beraber li eclil-iskân Beyrut Vilayetine...)

²³⁹ BOA, DH. MKT, 1667/144. (Beyrut Vilayeti dâhilinde iskân olunmak üzere Sivas vilayetinden Beyrut'a iğramları mukarrer bulunan Karapapak muhacirleri rüesa ve eşkiyasından Hüseyin ve Mihrali Ağaların vürudlarında Akka Sancağı dâhilinde münasip bir mahalleye iskân edileceklerine dair Beyrut vilayetinden tevarüd eden tahrirat cevabına ...)

²⁴⁰ BOA, DH. MKT, 1683/9.

ve ağnam resmi ve daha başka teklifler dâhil herhangi bir ücret alınmayacaktı²⁴¹.

Kafkasya'dan 1865 yılında Kars'ın Taht kazasına göç ederek burada yerleşen Karapapaklar, 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'nin bitiminde Erzurum'a göç etmek zorunda kaldılar. Erzurum'da bir müddet kaldıktan sonra Erzurum'dan aldıkları bir kıta buyruldu ile Sivas'a gittiler. Ancak iskânları hemen gerçekleşmeyince muhacirler bölge coğrafyasında kendi iskân yerlerini belirleyerek çadır kurmak yoluyla ikamet etmeye başladılar. Ancak, bu durum yerel yöneticilerin dikkatini çekmekte gecikmedi. Muhacirlere iskân yeri gösterilerek bir daha bir yerden başka bir yere izinsiz olarak dolaşmaları ve ikamet etmeleri yasaklandı. Muhacirlerin ellerinde tahrirat ve matbu tezkire olmadıkça Muhacir sıfatıyla tanınmayacakları da belirtildi²⁴².

Sivas'ta iskân edilen Karapapak muhacirlerinin nüfusunu bilmek oldukça güçtür. Çünkü belgelerde hane ve kişi sayısı tam olarak verilmemektedir. Bazı belgelerde sadece erkek nüfus verilirken bazılarında ise sagir ve kebir olarak geçmektedir.

Karapapakların göç ettikleri illerden bir diğeri ise Ağrı'dır. Karapapak Salyanoğulları aşiretinden Mehmet Bey ve ailesi 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi esnasında Kars'ın Ruslar eline geçmesinden dolayı Çıldır'ın Urta köyünden Ağrı Tutak'ın Yukarı Derik köyüne gelmişlerdir. Mehmet Bey'in oğlu Hacı İsa Bey'in adını verdiği "İsa Abad" köyünü kurmuşlardır²⁴³.

13 Mayıs 1899'da Erzurum Vilayeti'ne gönderilen yazıda Karapapak kabilesinden olup Rusya'ya tabi Revan'ın Şeril ve Berisor kazalarında 300'den fazla hanede 1000'den fazla erkek nüfusun Diyadin ve Karakilise

²⁴¹ BOA, DH. MKT 1383/25.

²⁴² BOA, DH. MKT 1348 /16. ("muhacirinin bir yerden diğ mahale hodbehod hicret ve nakil hane eylemeleri memnu' olup yedlerinde darsaadette tahrirat ve matbu tezkire bulunmadıkça muhacir sıfatında tanınmamaları...")

²⁴³ Ağrı'da 1877-1878 yılları arasında göç hareketleri bu havaliden batıya doğru yaşanırken savaşın bitimi ile Ağrı ve havalisi Kafkasya'dan gelen muhacirlere ev sahipliği yapmıştır. Kaya, "1877-1878 Harplerinde...", s. 206.

kazalarındaki arazilerde iskân edilmelerine ilişkin bilgi yer almaktadır. Yazıda ayrıca, Beyazıt Hamidiye Mirlivalığı ve 4. Ordu Müşiriyeti'nin bildirmesi üzerine Karapapaklardan alay teşkil edilmesi için gereğinin acilen yerine getirilmesi isteği de yer almaktadır²⁴⁴.

Burada iskân edilen Karapapaklardan alay teşkil edilmesi ile aynı zamanda ordu hizmetinde fayda sağlamak mümkün olacaktı. Karapapaklar ekseri Hamidiye Altıncı Süvari Alayı'nı teşkil etmekteydi.

Karapapak muhacirlerinin göç ettikleri yerlerin iklimi Anadolu coğrafyasıyla farklılık arz edince muhacirler iskân edilmeleri için gösterilen yerleri beğenmeyebiliyordu. Bu durum iskânların hemen gerçekleşmemesine ve muhacirlerin bir müddet göçebe hayat sürmelerine neden oluyordu.

Malatya'da bulunan 70 hane Karapapak ve Dağıstan muhacirlerinin Hazmensur Kazası'ndaki bazı arazilerde iskân edilmeleri tasvir ve teklif edilmiş ise de Karapapaklar oraların havasına uymayacaklarını belirtmişler, Keban Kazası dâhilinde ve Malatya'ya dört beş saat mesafede Yazıhanı adıyla bilinen mahalde iskân edilmeyi talep etmişlerdir. Talep ettikleri arazi gayet geniş ise de susuz bir arazi idi. Ancak iskân için başka arazi bulunmadığından Karapapakların burada iskân edilmeleri kararlaştırıldı. İskân için bir heyet marifetiyle keşif yapılacak ve muhacirlerin ihtiyaçları ve gelecekleri nazar-ı dikkate alınarak Haraphan mevkisinde iki mahalleye sahip bir köy teşkil edilecekti²⁴⁵. Karapapak muhacirleri için yeni bir köy teşkil edilmesi esasen yerli ahali ile yaşanabilecek sorunları önlemeye yönelikti.

Muhacirler, kurulan bu yeni yerleşimin su ihtiyacını, birçok saat uzaklıktaki Hüsn-i Tarik köyüne ait bulunan Ensor çayının bahar zamanında ve sonrasında kendilerine ait olmak üzere bir hark* vasıtasıyla kullanacaklar ve muhacirlerin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla kuyular oluşturulacaktı.

²⁴⁴ BOA, DH. MKT 2202/58.

²⁴⁵ BOA, A.MKT. MHM 516/9- 16. ("Keban Kazası dâhilinde ve Malatya'ya dört beş saat mesafede Yazıhanı namıyla maruf arazi-i haliyede iskânlarını talep eyledikleri ve filhakika bu arazi gayet vasi ise de susuz olduğundan ve iskân için başka arazi ...")

* Su akacak yarık yer.

Karapapak muhacirlerinin iskânlarının gerçekleştirilmesi için lazım gelen hanelerin inşasına biran evvel başlanması ve gereken miktarda kereste ve sair malzemeler ile bu işte lazım gelen memurların masrafları için Mamuretülaziz Vilayeti'nin pul hâsılatından 300.000 guruş masraf yapılması hususu Mamuretülaziz Vilayeti'nden merkeze gönderilen mazbatada belirtilmişti. Pul varidatında²⁴⁶ yapılacak masraf hazine-i celilece uygun görülmeyecek ise mahalle bütçesinden karşılanması hususuna acele izin verilmesi için Maliye Nezareti'nden emr ve irade buyurulması Muhâcîrin-i İslamiye Komisyonu Birinci Azası tarafından 26 Mayıs 1902'de Sadarete gönderilen yazıda belirtilmişti²⁴⁷.

Mamuretülaziz Vilayeti'ne gelen 83 hane Karapapak ve Dağıstan muhacirlerinin Malatya dâhilinde Yazıhanı'nda iskânları kararlaştırıldığından bunların iskân masrafları için lazım gelen 350.000 guruşun sarfına izin verilmesi için Maliye Nezareti'ne 26 Mayıs 1902 tarihinde resen ve 4 Haziran 1902 tarihinde zeylen Vilayetçe takdim kılındı. Mamuretülaziz Vilayeti'nden tekrar merkeze gönderilen telgrafnamede *"Muhâcîrin-i merkumenin biran evvel iskân larına teşebbüs olunmak ve ızdıraplarına nihayet verilmek için meblağ-ı mezburun bir an evvel ödenmesi"* hususu arz edilerek ödemenin beklenildiği bildirilmiştir²⁴⁸.

Bu yazıya karşılık Maliye Nezareti'nden 15 Haziran 1902 tarihinde²⁴⁹ ve 7 Ekim 1902'de gönderilen yazıdan; zikr olunan 350.000 guruşun Muhâcîrin İdaresi tahsisatına mahsuben 9 Ağustos 1902 tarihinde Mamuretülaziz Vilayeti'ne gönderildiği anlaşılmaktadır²⁵⁰.

²⁴⁶ Muhacir sayısındaki artış sebebiyle yeni bir kaynak oluşumuna gidildi ve bir irade yayınlandı. Yayınlanan iradede İ'ane Pulu uygulamasının amacı "iskânı teshil edeceğine mebni mesarif-i mezkureye kısmen karşılık tutulmak ve iki seneye münhasır olmak üzere evrak ve senedat-ı mezkure ile saireye derecat-ı muhtelifede pul ılsakı münasip ve muvafık olup" şeklinde ifade edilerek göçmenlerin iskân masraflarını karşılamak üzere yürürlüğe konmuştur. Bu pulların ülke genelindeki "vilayet ve elviye-i gayr-i mülhakaya tebliğinin" sorumluluğu ise Dâhiliye Nezareti'ne verilmiştir. Sarıcaoğlu, **a.g.m.**, s. 606.

²⁴⁷ BOA, A.MKT. MHM 516/9 -16.

²⁴⁸ BOA, A.MKT. MHM 516/9 -12.

²⁴⁹ BOA, A.MKT. MHM 516/9 -15.

²⁵⁰ BOA, A.MKT. MHM 516/9 -11.

Muhacirlerin meskûn oldukları yerlerde emlak ve arazilerini hemen satamamaları sefaletlerinin artmasına sebep olmaktaydı. Hükümet muhacirlerin bu nedenle sıkıntı çekmemeleri için komiserler görevlendirerek emlak ve arazilerinin satışını kolaylaştırmayı amaçlamaktaydı. Çıldır Sancağı'nda meskûn Karapapakların göç arzusunda bulunmaları üzerine Hükümet ahali vekillerine komiserler gelene kadar beklenmesi hususunda uyarıda bulunmuştur. Ancak, Kars ve havalisinden muhacirler peyderpey gelmeye devam ettiğinden muhacirlerin sıkıntı çekmemeleri için Muş ve Beyazıt Sancaklarında haylice arazinin iskân için elverişli olması gerekçe gösterilerek muhacirlerin bu yerlerde iskân edilmeleri konusunda irade verilmesi için Dâhiliye Nezareti'ne yazı gönderilmiştir²⁵¹.

Bitlis Vilayeti'ne gönderilen yazıda; Muş Sancağı dâhiline gönderilen Karapapakların iskân edildikleri halde daha sonra gerekçe gösterilmeden iskân yerlerinden bir başka mahale nakil edildikleri belirtilmiştir. Muhacirler bu nakiller neticesinde perişan olduklarından bu durumun sebebinin araştırılması için 400 hane Muhâcîrin vekili Mehmed İshak mührüyle istida gönderilmiştir. Mehmed İshak'ın istidasına nazaran araştırılma yapılmasına karar verilmiştir²⁵².

Muhacirler, sevk edildikleri bölgelerde iskânlarının hemen gerçekleşmemesine tepki gösterdiler. İskânı hemen gerçekleştiremeyen bazı Karapapak muhacirleri geldikleri yerlere geri dönmeyi bile düşündüler. Sivas'a hicret etmiş olan 137 nüfus Karapapak²⁵³, iskânlarının uzun zaman almasından dolayı Rusya'ya dönmek için yola çıktı; ancak Osmanlı askerleri tarafından Beyazıt'a iade edildi. Tatyib kulübüyle Rusya'ya dönme fikirlerinden vazgeçirildiler. Eğer mümkün ise orada; değil ise münasip bir mahalde iskânları Karapapakların da rızası alınarak uygun görüldü. Bunun için Erzurum Vilayeti ve Sivas Vilayeti ile yazışmalar yapıldı.

²⁵¹ BOA, DH. MKT, 1324/93.

²⁵² BOA, DH. MKT, 1566/104. "Çıldır sancağından ihtiyarı hicretle Muş sancağında iskân edildikleri halde ahiren öteye beriye ne suretle nakilhaneye mecbur olarak perişan olduklarına ve esbabına dair dört yüz hane muhacirin vekili Mehmed İshak mührüyle..."

²⁵³ BOA, A.MKT. MHM. 514/22 -4. ("Geçen sene Sivas'a hicret etmiş olan Karapapak aşireti muhacirlerinden yüz otuz yedi nüfusun ...")

Erzurum Vilayeti'nden alınan cevapta, bunların şimdiye kadar birçok yerler dolaştıkları halde bir tarafta iskân için karar kılmadıkları bildirildi. Sivas Vilayeti'nden alınan telgrafnameden de, geçen sene Amasya'ya gelmiş olan Karapapak muhacirlerinin akrabalarının Beyazıt'ta olmaları sebebiyle oraya gönderilmek istediklerini ve burada iskân edilmeleri için gösterilen arazileri beğenmedikleri anlaşılmaktadır. Bunun üzerine Amasya'da bulunan bu Karapapaklar Tokat'a götürülerek orada iskân ettirmek istenmiştir. Ancak Karapapaklar yine de Beyazıt üzerinde ısrar etmişlerdir. Bu ısrar üzerine nasihat lüzumu Merkez Vilayetten istenmiş ve Beyazıt'a gidemeyecekleri kendilerine uygun bir dille anlatılarak vazgeçmeleri sağlanmıştır. Nihayet Beyazıt'e gitmelerinin mümkün olmadığını anlayınca Koçgiri'de iskân a rıza göstermelerinden dolayı oraya gitmeleri sağlanmıştır. Koçgiri'de bulundukları müddetçe kendilerine tayin verilmiş, iskân mahalleri gösterilmiş ve hatta hane yapılmasına teşebbüs edilmiştir²⁵⁴.

Karapapak Muhacirlerinin göç ettikleri merkezlerden birisi de İstanbul idi. Bu göçler Birinci Dünya Harbi'ne kadar devam etmiştir. Bu göçmenlerin bir kısmı Beyazıt Sancağı'nın Tutak Kazası'ndan gelmiştir. Tutak Kazası Karapapak aşiret reislerinden Binbaşı Kahraman Lütfi Efendi harbin başlangıcında ailesi ile beraber İstanbul'a göç edenlerdendir. Kahraman Lütfi Efendi ve ailesi harbin bitiminde tekrar memleketlerine dönmek için girişimlerde bulunarak akrabalarının yanına gitmeyi arzu etmişlerdir²⁵⁵.

Muhacirlerin memleketlerindeki sıkıntılı günlerin son bulmasıyla birlikte geriye dönmek istemeleri memleketlerine duydukları özlemi göstermekle birlikte aslında nasıl zorunlu bir göçe tabi tutulduklarını da kanıtlamaktadır.

²⁵⁴ BOA, A.MKT. MHM. 514/22 -2. ("Amasya'ya gelmiş muhacirin-i merkumenin Beyazıt'ta akrabaları bulunduğu bahisle oraya gönderilmelerini talep ederek gösterilen yerleri beğenmemeleri ve ikametleri mümkün olmaması üzerine Tokat'a götürülmüş...")

²⁵⁵ BOA, MV. 224/135. ("Harb-i Umumi'de Dersaadete hicret etmiş olan Beyazıt Sancağı'nın Tutak Kazası Karapapak aşireti reisi Binbaşı Kahraman Lütfi Efendi tarafından yedi nüfus ailesiyle memleketine avdeti için üç yüz liranın itası istidasına dair verilen arzuhalin tevdi üzerine bazı ifadatı havi Dâhiliye Nezareti'ne gelen tezkire...")

2) İskân Sonrası Yaşanan Sıkıntılar

Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya kaldığı muhaceret sorunu devletin ekonomik, siyasi, idari ve sosyal yapısı üzerinde etkisini gösterecek birçok sorunu beraberinde getirdi. Bu sorunların giderilmesi, muhacir ihtiyaçlarının karşılanması için komisyonlar kuruldu, memurlar atandı; ancak sorunların çözüme kavuşması uzun zaman aldı. 93 Harbi sırasında ve sonrasında olduğu gibi bunun en önemli sebebi örgütlerin ve tedbirlerin muhacir sayısına karşılık yetersiz kalmasıdır. Diğer bir sebep ise savaşın ani olarak gelişmesi ve kısa zaman içinde büyük toprakların kaybedilmesidir. Toprak kaybedilmesi doğal olarak düşman tarafında kalmış Türk ahalinin bu tarafa geçmesi demektir. Bu da yoğun bir göç dalgasının ve bunun akabinde yaşanacak sorunların habercisi durumundaydı²⁵⁶.

Muhacirlerin karşı karşıya kaldığı sorunların en başında iâşe, ibate ve yerli ahali ile yaşanan sıkıntılar geliyordu. Muhacirler en fazla yerli ahali ile sıkıntı içinde kalacaktı. Diğer iki nokta üzerinde Osmanlı Devleti elinden gelen her türlü yardımı göstermesine rağmen yerli ahali ile muhacirler arasında yaşanan sıkıntılardan her an haberdar olunamaması yüzünden bu sorun muhacirler ve yerli ahali açısından önemli bir sorun olarak gündemini korudu.

Muhacirler ile yerli ahali arasındaki başlıca sorunlardan en önemlisi toprak meselesi idi. Yerli ahali ekip biçtiği toprağını muhacirlerle paylaşmak istemiyordu. Sorunları başlatan tarafın muhacirler olduğu yerli ahali tarafından sık sık tekrarlanıyordu. Ancak Osmanlı Hükümeti durumun aslını araştırmak için inceleme başlatınca sorunun kaynağının yerli ahaliden kaynaklandığı kanısına vardı. Sorunların siyasi ve toplumsal bir yönü de vardı. Muhacirlerin Türk kökenli olmaları ve yerli ahalinin gayri müslüm kökenli olmaları yaşanan sorunların etnik çatışma boyutuna gelmesine yol açabilecek gelişmelerdi.

²⁵⁶ Halaçoğlu, **Balkan Harbi...**, s. 89.

Örneğin, Zor Sancağı'nın Resülayn Kazası'nda iskân edilen Haçın ve Karapapak muhacirleri ile Mardin Sancağı'nın yerli ahalisi arasında buna benzer sorunlar yaşandı. Sadaret'e gönderilen 18 Nisan 1889 tarihli yazıda Haçın ve Karapapak muhacirlerinin Mardin ahalisine yönelik saldırıları olduğu beyan edildi. Mardin ahalisi, muhacirlerin bu hareketlerinden dolayı sürekli şikâyetle bulundu. Şikâyetle bulunanların çoğunlukla Hristiyan olması bu bölgede bir Hristiyan Müslüman çatışmasının yaşanabileceğine işaret idi. Muhacirlerden iki atının Mardin'i alt üst edeceğine dair söylentiler çıkarıldı. Bölgede Müslüman Hristiyan çatışması çıkarılmaya çalışıldı²⁵⁷.

Haçın ve Karapapak muhacirleri, Hristiyan ahalinin sürekli şikâyet etmeleri yüzünden zan altında bırakılmak isteniyordu. Bu durum Osmanlı Devleti yöneticilerinin de dikkatini çekti. Durumun anlaşılması için Mardin Mutasarrıflığı'ndan inceleme istendi²⁵⁸.

Hristiyanlar tarafından Haçın ve Karapapak muhacirleri hakkında verilen dilekçeleri açıklayıcı bir cevap Diyarbakır Vilayeti'ne gönderilen yazıda yer aldı. Buna göre; Haçın ve Karapapak muhacirlerinin şikâyetle konu olmasının uygun olmadığı belirtilmekte ve şikâyetlere bir son verilmesi istenmektedir. Bu muhacirlerin Jandarma suretinde geçici ve uygun miktarda asker yazılması ve istihdam edilmesi için Jandarma Kumandanı ve Musul Vilayeti ile muhabere yapılarak gerekenin yerine getirilmesi buyruldu²⁵⁹.

Yapılan inceleme ve varılan karar, Haçın ve Karapapak muhacirlerinin suçsuz olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Yapılan şikâyetlerin genellikle Hristiyanlar tarafından yapıldığı göz önüne alınırsa, şikâyetlerin nedenlerinin sadece arazi anlaşmazlığı ile açıklanamayacağı ortaya çıkar. Muhaceret hareketinin genel bir sonucu olan demografik değişimi Hristiyanların kabullenmek istememesi en önemli nedenlerdendir.

Osmanlı Devleti, yerli ahali ile muhacirler arasında yaşanan olaylara seyirci kalmadı. Tatsız olayların tekrar etmemesi ve suçluların

²⁵⁷ BOA, DH. MKT, 1617/38.

²⁵⁸ BOA, DH. MKT, 1624/124.

²⁵⁹ BOA, DH. MKT, 1624/124. Diyarbakır Vilayeti'ne verilen takrirler. 25 Mayıs 1889.

cezalandırılması için komisyonlar teşkil ederek, meselenin takipçisi olduğunu göstermeyi amaçladı. Komisyonlarda görev yapan memurlara harcırah bağlanması resmi anlamda bir görevin varlığını açıklaması açısından önemlidir²⁶⁰.

Beyazıt Sancağı'nın Tutak Kazası, Karapapak muhacirleri ile bölgede yaşayan Haydaranlı Aşireti arasındaki mücadeleye sahne oldu. Haydaranlı Aşireti reisi Miralay Hüseyin Paşa ile Tutak'da sakin Karapapak muhacirleri arasında yaşanan tartışmaların sebeplerini irdelemek üzere mülkiye ve askeriyeden bir heyet oluşturularak yapılacak incelemenin sonucu istendi²⁶¹.

İncelemenin yapılması işine memur olan Beyazıt tahrirat müdürü Besim Efendi bu mesaisine karşılık yevmiye 40 kuruş hesabıyla incelemenin devam ettiği 23 gün için 920 kuruş ödeme aldı. Harcırah Kararnamesi'ne göre diğer görev yapan memurlar da haklarına düşen miktarı temin ettiler²⁶².

Osmanlı Devleti'nin bir yandan ekonomik bunalımlarla boğuşurken bir yandan da muhacir sorunlarına bu kadar yakın ilgi göstermesi, devletin muhacir siyasetinin mahiyetini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

İskân edilen muhacirler sadece yerli ahali ile değil aynı zamanda kendileri gibi muhacir olan başka bir muhacir grubuyla da sorunlar yaşadı. Bu sorunların temelinde yerleşilecek alanın paylaşılamaması idi. Muhacirlerden hangi grup erken yerleşirse o daha verimli olan toprağı seçebiliyordu. Daha sonra gelen muhacirler ise bu durumun adaletli olmadığından yakınıyorlardı.

Sivas Vilayeti'nde iskân edilen Çeçen Muhacirleri ile Karapapak muhacirleri arasında yaşanan sorun uzun yıllar devam eden bir hal aldı. Sorunun temelinde arazi paylaşımı konusundaki anlaşmazlık idi. Çeçen muhacirleri vekili Sultan imzası ile Komisyonu Ali'de incelenen arzuhalde anlaşıldığı kadarıyla, Çiftlikviran köyünün arazisi daha önceden Karapapak taifesinden 25 haneye verilmiş; ancak bunlardan 18 hane başka mahallere

²⁶⁰ BOA, DH. MKT, 511/60-2.

²⁶¹ BOA, DH. MKT, 2535/58, Sadarete gönderilen tahrirat.

²⁶² BOA, DH. MKT, 511/60-1. ("Bu işe memur edilen Beyazıt tahrirat müdürü Besim Efendi mesarifi hududiyesine mukabil yevmi kırk gurusu hesabıyla tahkikat-ı mezkurenin devam etmiş olduğu yirmi üç gün için dokuz yüz yirmi gurusu ita kılındığı anlaşıldığından bahisle...")

gitmiştir. Bu 18 hane'nin arazisi Çeçen muhacirlerine tahsis olunduğu halde Kangal ağası tarafından bu duruma müdahale edilmesinden dolayı Çeçen muhacirlerinin mağduriyetlerinden bahisle Sivas eşrafından ve Meclis-i İdare-i Vilayet azasından Mehmed Ali Efendi'nin oraya uğramasıyla verilecek hüküm soruna açıklık kazandıracaktı²⁶³.

22 Eylül 1903'de Sivas Valisi Reşid Akif tarafından acele olarak Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda Çeçen Muhacirleri ve Karapapak muhacirleri arasında yaşanan gerilimin hoş olmayan bir şekilde sonuçlandığı anlaşılmaktadır. Kangal Kazası'nın Aziziye hududundaki Çiftlikviran köyünde iskân edilen Karapapaklardan hafif süvari alayı yüzbaşısı Eyüp Ağa ile oğlunun Çeçenler tarafından öldürülmesi iki kabile arasında zaten var olan husumetin şiddetlenmesine yol açtı²⁶⁴.

Olay yerine incelemelerde bulunmak üzere gelen Kangal Kaymakamı Karapapaklar tarafından tehdit edilerek sığındığı ev muhasara altına alındı. Olayların büyümesi üzerine merkezden ve çevre illerden olayları kontrol altına almak için kuvvet talebinde bulunuldu. Aziziye Kaymakamı mevcut kuvvetiyle olay yerine gitti. Mihrali Bey'in de olaylara karışması meselenin ciddiyetini arttırdı. Sivas Valisi Reşid Akif'e göre ayaklanmanın temel sebebi Mihrali Bey'in Hükümete karşı beslediği düşmanca fikirlerden kaynaklanmakta idi. Ona göre bu ayaklanmanın bastırılmasında Padişah adına icra edilen nasihatler ve tedbirler yeterli olmayacaktı²⁶⁵.

Sivas'ın Kangal Kazası'nda Ser Rahip Agop ve arkadaşları tarafından imzalanarak Meclis-i Mebusan'a gönderilen arzuhal muhacirlerin sıkıntılarının kolay kolay bitmeyeceğine işaret ediyordu. Arzuhal'de; "1293 ve 1295 tarihlerinde Rusya'dan hicret eden Karapapak taifesi, Ser Rahip Agop ve arkadaşlarının mutasarrıfı oldukları 8000 dönüm arazide iskân edildi; ancak Karapapaklar bir müddet sonra iskân edildikleri bu arazinin bir kısmını zabt

²⁶³ BOA, DH. MKT, 1547/67.

²⁶⁴ BOA, DH. MKT. 767/22, Sivas Valisi Reşid Akif'ten Dâhiliye Nezaretine Acilen gönderilen yazı.

²⁶⁵ BOA, DH. MTK, 767/22.

ettiler” iddiası yer alarak Ser Rahip Agop ve arkadaşları arazilerinin kendilerine iade edilmesini istedi²⁶⁶.

Karapapak Muhacirlerinin muhaceret sonrası yaşadığı sıkıntı sadece yerli ahali ile yaşanan sıkıntıdan ibaret değildi. İskân edildikleri yerlerde uzun süre kalamamaları, onları muhacir durumundan kurtaramadı. Çıldır Sancağı’ndan hicretle Muş Sancağında iskân edildikleri halde iskân sonrası yer değiştirme işleminin uygulanması muhacirlerin tepkisine yol açtı. Bu uygulamadan dolayı perişan olduklarını belirten 400 hane Muhâcîrin vekili Mehmet İshak uygulamanın sebebini öğrenmek için dilekçesini merkeze gönderdi²⁶⁷.

²⁶⁶ BOA, DH. MKT, 2790/96-3.

²⁶⁷ BOA, DH. MKT, 1566/104.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükselme döneminde uyguladığı dışa dönük göç politikası, 18. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan toprak kayıplarıyla birlikte boyut değiştirmeye başladı. 19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti içe dönük göç hareketleriyle karşı karşıya kaldı.

Toprak kayıpları ve buna bağlı olarak içe dönük göç hareketlerinin yaşanmasında en önemli etken 19. yüzyılda kendisine uygulama alanı bulan Milliyetçilik hareketleri idi. Siyasi olarak gelişen ve daha sonra askeri bir boyut kazanan Milliyetçilik hareketleri Balkan coğrafyasında yaşayan ulusların bağımsızlıklarını ilan etmelerinde öncü oldu. 1828-29 Osmanlı Rus Savaşı'nın ardından imzalanan Edirne Antlaşması'na göre Yunanistan'a bağımsızlık verildi. Bu bağımsızlık diğer ulusların bağımsızlık umutlarını güçlendiren bir gelişme olması açısından önemli idi.

Yunanistan'ın bağımsızlığını, Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın 1878 Berlin Antlaşması ile bağımsızlıklarına kavuşmaları izledi. Balkan coğrafyasında Osmanlı hâkimiyetini derinden sarsan bu gelişmeler aynı zamanda büyük acıların yaşanmasına sebep oldu. Binlerce Türk, Anadolu topraklarına ulaşmak için göç yolculuğuna çıktı ve yine bu göç yollarında binlerce Türk hayatını kaybetti.

Balkanlarda yaşanan acıların bir benzeri Kafkasya'da yaşanmaktaydı. Rusya'nın Kafkasya üzerinde uyguladığı politikalar burada yaşayan Türk-Müslüman kimliğinin süreç içerisinde bölgeden göç etmelerine neden oldu. Rusya bu sayede Kafkasya'da kendi dininden veya milletinden oluşan bir tebaaya sahip olacaktı. Kafkasya'da yaşayan bir milyona yakın Türk ve diğer Müslüman Kafkas ahalisi Ruslarla ölüm kalım savaşına girmişlerdi.

Rusya, Kafkasya'yı Türk gruplardan arındırmaya çalışırken buna bağlı olarak Ermenilerin bölgeye yerleşmelerini sağlamaktaydı. Bu politika gelecekte kurulacak olan Ermenistan devletinin temellerini oluşturması açısından dikkat çekmektedir. Rus ve Ermeniler bu hedefler doğrultusunda

ittifak halinde iken bölgede yaşayan Türklerden Karapapaklar Ermeni Mezalimine maruz kalmışlardır.

Rus ve Ermeni ittifakı karşısında daha fazla dayanamayan Türk-Müslüman unsur, çareyi Anadolu'ya göç etmekte buldu. Binlerce muhacir Anadolu'ya doğru yola koyuldu.

Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya kaldığı bu durum devletin ekonomik, siyasi, idari ve sosyal yapısı üzerinde etkisini gösterecek birçok sorunu beraberinde getirdi. Bu sorunların giderilmesi ve muhacir ihtiyaçlarının karşılanması için komisyonlar kuruldu, memurlar atandı; ancak sorunların çözüme kavuşması uzun zaman aldı. 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi sırasında ve sonrasında olduğu gibi bunun en önemli sebebi örgütlerin ve tedbirlerin muhacir sayısına karşılık yetersiz kalmasıdır. Diğer bir sebep ise savaşın ani olarak gelişmesi ve kısa zaman içinde büyük toprakların kaybedilmesidir. Toprak kaybedilmesi doğal olarak düşman tarafında kalmış Türk ahalinin bu tarafa geçmesi demektir. Bu da yoğun bir göç dalgasının ve bunun akabinde yaşanacak sorunların habercisi durumundaydı.

Bu yoğun göç dalgası içerisinde Karapapak göçleri de yer aldı. Esasen, Karapapaklar yüzyıllardır meskûn oldukları Kafkasya'dan 19. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Anadolu topraklarına göç etmeye başladılar. Karapapakların Kafkasya, İran ve Osmanlı toprakları dâhilinde cereyan eden göç hareketleri yüzyılın ilk göçleri olarak kabul edilebilir.

1826-28 Rus-İran Harbi sonrası imzalanan Türkmençay Antlaşması gereğince Revan'ın Rusya'ya bırakılması bu bölgede yaşayan Karapapakların göçüne neden oldu. Revan bölgesinin Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle birlikte bu bölgeye göçen Karapapaklar bölgede Rus hâkimiyetinin etkin hale gelmesi sonucu mecburi göçe tabi tutuldular. Miktarı bilinmemekle birlikte Karapapakların bir kısmı İran içlerine ve bir kısmı Osmanlı Devleti'ne göç etti. Osmanlı Devleti'ne göç eden Karapapakların ekserisi Kars Sancağı dâhilinde Şüregel Kazası'nda iskân edildi. Göç edenler Revan'daki Karapapakların bir kısmı idi.

Karapapakların Anadolu topraklarına göçü Osmanlı Devleti ve İran arasında tabiyet tartışmalarına yol açtı. Osmanlı Devleti ve İran arasında mezheplik boyutunda tartışmalar yaşandı. Bu tartışmalar devletlerarası siyasi ilişkileri derinden etkiledi ve bir takım antlaşmalarla çözüme kavuşturulmaya çalışıldı. Sorunun temelinde sınır anlaşmazlıkları vardı.

İran, Karapapaklardan bir kısmının Şii olmasını gerekçe göstererek bunların İran tebaalığında kalması gerektiğini belirtirken Osmanlı Devleti de Karapapakların Anadolu'dan Kafkasya'ya gitmelerini gerekçe göstererek Karapapakların kendi tebaası olduğunu belirtmiştir. Osmanlı Devleti yaptırdığı kapsamlı araştırma sayesinde bu durumu ispatlamış ve İran'ın bu iddialarından vazgeçmesini istemiştir. İran'da bu araştırmanın kesinleşmesinden sonra bu iddialarından vazgeçmiştir.

Rusya, Karapapakların Anadolu'ya göçüne taraftar olmakla birlikte tarımla uğraşan Karapapakların hemen gitmeleri konusunda isteksiz davrandı. Buna gerekçe olarak tarım hâsılatlarının ele geçmemesini gösterdi. Bu nedenle bir yıl gecikmeli olarak göç etmelerini istedi. Göç edenlerin ise tekrar geriye dönmelerini engellemek için her türlü girişimde bulundu. Rusya Ceza Kanunnamesinin 325. maddesinde yer alan *“Asker firarileri ve hükümetten ruhsat-ı lazimeyi istihsal itmeksizin terk-i tabi'yyet etmiş olanlar hukuk-ı medeniyeden iskat ve müebbeden tard olurlar ve bu gibiler tekrar Rusya'ya avdetlerinde Sibiryaya nefy ve icla olunurlar”* ifadesi dönenlerin cezalandırılacaklarını açıkça belirtmekteydi.

Karapapaklardan Anadolu'ya göç edenler toplu şekilde değil de küçük kabileler halinde geldiklerinden Anadolu'da iskânları farklı coğrafyalarda oldu. Özellikle Kars, Malatya, Elazığ, Sivas, Mardin, Muş, Tokat ve Yozgat bölgeleri Karapapakların iskânının yoğunluk kazandığı yerlerdi.

Osmanlı Devleti Karapapak göçleri karşısında başlangıçta temkinli yaklaşırsa da daha sonra Karapapakların göç etmelerini kolaylaştırmak maksadıyla memurlar görevlendirdi. Osmanlı Devleti'nin bu göçleri temkinli karşılamasının temel sebebi bu dönemde Balkanlar, Kırım ve Kafkasya

topraklarından gerçekleştirilen yoğun göçlerdir. Bu göçler neticesinde devletin zaten zor durumda olan ekonomisi daha da çıkmaza girmiştir.

Her şeye rağmen İdare-i Umumiye-i Muhâcîrin Komisyonu, Muhâcîrin Komisyonu Âlisi, İâne-i Muhâcîrin Encümeni, Muhâcîrin İâne Komisyonu, Milletlerarası Muhacirlere Yardım Komitesi, Sermaye-i Şefkat-i Osmaniye gibi kurumların varlığıyla muhacirlerin iskânı gerçekleştirilerek zaruri ihtiyaçlarının karşılanmasına önem verilmiştir.

Ancak, Karapapakların iskân edilecekleri yerlerin bir plan dâhilinde seçilmemiş olması muhacirlerin iskân edildikleri yerlerde sıkıntılar yaşamalarına sebep olmuştur. Sivas bölgesinde Ermeni köyleri arasında iskân edilen Karapapaklar, Ermenilerle bazı problemler yaşamışlardır. Ermenilerin arazilerini paylaşmak istememeleri sebebiyle zor günler geçiren Karapapaklar içerilere doğru göç etmeye devam etmişler. Amasya'ya ulaşan Karapapaklar bir müddet burada kalmışlarsa da daha sonra geldikleri yerlere geri dönme arzusuna girmişlerdir.

Karapapaklardan ne kadarının Kafkasya'da kaldığı ve ne kadarının Anadolu'ya göç ettiğini tespit etmek oldukça güçtür. Kafkasyalı muhacirlerin sayısı hakkında verilen bilgi, Kırım Tatarları hakkında verilen bilgiler gibi çoğunlukla tahmine dayanmaktadır. Tahminlerin değerlendirilmesi, geniş ölçüde, o tahmini yapmış kişinin güvenilirlik derecesine bağlı kalmaktadır. Ancak yapılan sayımlardan ve 1897'de yapılan güvenilir sayılacak İlk Rus nüfus sayımından anlaşıldığı üzere Kafkasya'da göç hadiselerinin oluşturduğu değişim tespit edilebilmektedir. Buna göre; Hristiyanlar, Müslümanların karşısında bire ondan daha yüksek oranda çoğunluğu yakalamışlardır.

Bu çalışmada 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nin başlangıcından 1914 yılına kadar Karapapakların Anadolu'ya göçleri, Osmanlı Devleti'nin iskân politikası bağlamında almaya çalıştığı tedbirler, Karapapak muhacirlerinin gerek göç esnasında ve göç güzergâhında, gerekse iskân edildikleri yerlerde yaşadıkları sıkıntılar elde edebildiğimiz belgeler ışığında aydınlatılmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

ARŞİVLER

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Genel Kurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi

YAYINLANMIŞ ARŞİV BELGELERİ

Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri (1919-1921) II, Ankara 2001.

Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri(1914-1919) I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 2001

SÜRELİ YAYINLAR

Gazeteler

Ati Gazetesi

Tanin Gazetesi

Cumhuriyet Gazetesi

Dergiler

Askeri Tarih Bülteni

Belleten

Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi

Karadeniz Araştırmaları Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi

OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)

Sosyal Araştırmalar Dergisi

Tarih Enstitüsü Dergisi

Türk Dili

Türk Kültürü

Türk Dünyası Araştırmaları

KİTAPLAR

ACAR, Kezban, **Başlangıçtan 1917 Bolşevik Devrimine Kadar Rusya Tarihi**, Ankara 2004.

Ahmed Saib, **Şark Meselesi**, Yay. Haz. Prof. Dr. Saadettin Gömeç, Ankara, 2008.

ALBAYRAK, Recep, **Toponim Teknikleri ve Kafkasya-Borçalı Yer Adları**, Ankara 2004.

ALLEN W.E.D, MURATOFF Paul, **1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi**, Ankara 1966.

ARMAOĞLU, Fahir, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, İstanbul 2006.

ASLAN, Ensar, **Çıldır Aşık Şenlik**, Ankara 2007.

AYDIN, Mustafa, **Üç Büyük Gücün Çatışma Alanı Kafkaslar**, İstanbul 2005.

BABUŞ, Fikret, **Osmanlı'dan Günümüze Etnik-sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskan Siyaseti ve Uygulamaları**, İstanbul 2006.

BEYDİLLİ, Kemal, **1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler**, Ankara 1988.

BİLGE, M. Sadık, **Osmanlı Devleti ve Kafkasya Osmanlı Varlığı Döneminde Kafkasya'nın Siyasi-Askeri ve İdari Taksimatı (1454-1829)**, İstanbul 2005.

BİNARK, İsmet, **Ermenilerin Türkler'e Yaptıkları Mezâlim ve Soykırımın Arşiv Belgeleri**, Ankara 2001.

CEVDET PAŞA, **Tezakir**, Yay. Prof. Cavit Baysun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

ÇİLİNGİROĞLU, Kemal, 'v.d.', **Kars**, İstanbul Yeni Sabah Matbaası, İstanbul 1943.

DAYI, Esin, **Elviye-i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma**, Erzurum 1997.

DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Ankara 1997.

ERCİLASUN, Ahmet B., **Kars İli Ağızları –Ses Bilgisi-**, Ankara 2002.

EREN, Ahmet Cevat, **Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri Tanzimat devri, ilk kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler**, İstanbul, 1966.

ERKAN, Süleyman, **Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)**, Trabzon 1996.

GAZİ MAREŞAL AHMET MUHTAR PAŞA, **Sergüzeşt-i Hayatımın Cild-i Sanisi 1294 (1878) Anadolu'da Rus Muharebesi**, İstanbul 1970.

GÖKÇE, Cemal, **Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti**, İstanbul 1979.

HABİÇOĞLU, Bedri, **Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler**, Nart Yayıncılık, İstanbul 1993.

HALAÇOĞLU, Ahmet, **Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)**, Ankara 1995.

HALAÇOĞLU, Yusuf, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, Ankara 2006.

HAYİT, Baymirza, **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi**, Ankara 2004.

HÜSEYİN RACİ EFENDİ, **Zağra Müftüsünün Hatıraları Tarihçe-i Vak'a-i Zağra**, İstanbul 2007.

İPEK, Nedim, **İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler**, Trabzon 2006.

- İPEK, Nedim, **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri**, Ankara 1999.
- KARAHANOĞLU, Müştak Hatifi -KIRZIOĞLU Fahrettin, **Karahanoğlu Aile Tarihçesi ve Karahanoğlu M. Muhtar'ın Şiirleri-Kitaplığı**, Erzurum 1986.
- KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, Ankara 1983.
- KARPAT, Kemal H., **Osmanlı Nüfusu(1830-1914) : Demografik ve Sosyal Özellikleri**, İstanbul 2003.
- KAYA, Doğan, **Halkbilim Araştırmaları**, İstanbul 2002.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, **“Dede Korkut Oğuznameleri” Işığında Karapapaklar Borçalı-Kazak Uruğu'nun Kür-Aras Boylarındaki 1800 Yılına Bir Bakış**, Türk Ocağı Erzurum Şubesi Yayınları, Erzurum 1972.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, **Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi (1451-1590)**, Ankara 1998.
- MCCARTHY, Justin, **Ölüm ve Sürgün**, İstanbul 1998.
- MEHMED ARİF, **Başımıza Gelenler**, İstanbul 2006.
- MƏMMƏDLİ, Şurəddin, **Gürcüstan Azərbaycanlıları-Gürcüstan'da Azər Türkleri Məskunlaşan İnzibati-Ərazi Vahidləri**, Tbilisi 2006.
- MƏMMƏDOVA, İradə, **Lənkəran Hanlığı Birinci Rusiya-İran Muharibəsi Dövründə**, Bakı 2007.
- MUAHEDAT MECMUASI, C. IV, Ankara 2008.
- ROUX, Jean Paul, **Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl**, İstanbul 2007.
- SARAY, Mehmet, **Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)**, Ankara 1994
- SAYDAM, Abdullah, **Kafkasya'da Bağımsızlık Mücadeleleri ve Türkiye**, Trabzon 1993.
- SAYDAM, Abdullah, **Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)**, Ankara 1997.

SHAW, Stanford J. – SHAW, Ezel Kural, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C. II, İstanbul 2006.

SOY, H. Bayram, **Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere ile Nüfuz Mücadelesi (1890-1914)**, Ankara 2004.

SÜMER, Faruk, **Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkmenlerinin Rolü**, Ankara 1992.

ŞİROKORAD, A. B., **Rusların Gözünden 240 Yıl Kıran Kırana Osmanlı-Rus Savaşları Kırım-Balkanlar-93 Harbi ve Sarıkamış**, İstanbul 2009.

TOKSOY, Nurcan, **Revan'da Son Günler Türk Yönetiminden Ermeni Yönetimine**, Ankara 2007.

TÜRKÖZÜ, Halil Kemal, **Osmanlı ve Sovyet Belgeleriyle Ermeni Mezâlimi**, Ankara 1982.

UÇAROL, Rifat, **Siyasi Tarih (1789-1999)** İstanbul 2000.

URAN, Hilmi, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)**, İstanbul 2008

ÜNAL, Uğur, **Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1861-1876)**, Ankara 2008.

VALEHOĞLU, Fəxri, **Qarapapaqlar və Onların XIX. Əsr Hərb Tarihi**, Bakü 2005.

YILMAZ, Salih, **Türkiye'de ve Kafkasya'da Yaşayan Karapapak (Terekeme) Türkleri Tarihi ve Kültürü**, Ankara 2007.

YILMAZ, İskender, **Gümrü Antlaşması**, Ankara 2001.

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi, Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri, Deniz Harekatı, C. III, Gnkur. Basımevi, Ankara 1980.

ZEYREK, Yunus, **Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri**, Ankara 2001.

MAKALELER

ALPMANSÜ, Yusuf, “**1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nda İlginç Bir Devre**”, **Askeri Tarih Bülteni** Yıl: 9 Sayı 17, Ankara 1984. s.47-59.

ARSLAN, Ali, “Osmanlılar’da Coğrafi Terim Olarak "Acem" Kelimesinin Mânâsı ve Osmanlı-Türkistan Bağlantısındaki Önemi (XV-XVIII. Yüzyıllar)”, **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)**, Sayı 8, Ankara 1997. s. 83-87.

ASLAN, Döndü Sena, “Rusya’ya Göçen Ermeniler Sorunu ve Bu Sorunun Ermeni Milliyetçilik Hareketleri Üzerindeki Etkileri”, **Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler**, C. I” , Ocak 2009. s. 487-500.

AYKUN, İbrahim, “Osmanlı-İran İlişkilerinden Diplomatik Bir Kesit”, **Osmanlı**, C. I, Ankara 2000, s. 689-702.

BALA, Mirza, “Karapapak”, **İslam Ansiklopedisi**, MEB Yayını, C. VI, İstanbul 1955. s. 330-331.

BOZKURT, Giray Saynur, “Gürcistan’daki Etnik Çatışmalar Karşısında Türkiye ve Rusya’nın Tutumu”, **Karadeniz Araştırmaları Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi**, Sayı 19, Güz 2008, s. 1-30.

CAFEROĞLU, Ahmet, YÜCEL, Talip, “Güney Azerbaycan ve İran’da Türkler”, **Türk Dünyası El Kitabı**, Ankara 1976. s. 1111-1120.

DEDEYEV, Bilal, “19. Yüzyıl Ermeni Milliyetçiliğinin Yapılanmasında Rusya’nın Rolü”, **Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler**, C. I, Erciyes Üniversitesi Yayını, Ocak 2009. s. 335-349.

DEMİRAĞ, Yelda, “Ayastefanos’tan Berlin Kongresine Giden Süreç: Batı’nın Osmanlı’ya Yönelik Politikası”, **Fahir Armaoğlu’na Armağan**, Ankara 2008. s. 123-151.

ERDEM, İlhan, “Akkoyunlu Ordusunu Oluşturan İnsan Unsuru”, **DTCFD**, C. XV, Sayı 26, Ankara 1992. s. 85-92.

ERKAN, Süleyman, "XIX. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devleti'nin Göçmenleri İskân Politikasına Yabancı Ülkelerin Müdahaleleri, **Osmanlı**, C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999. s. 612-631.

GAYIBOV, Seyran, "Abbaskulu Ağa Bakıhanov'un "Gülüstan-ı İrem" Eserinde Kırım Tatarları ve Giraylar", **Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 1, Sayı: 4, Yaz 2008, s. 218-229.

HALAÇOĞLU, Yusuf, "Kolonizasyon ve Şenlendirme", **Osmanlı**, C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999. s. 581-586.

KALAFAT, Yaşar, "Gürcistan'da Türk Halk İnançları/Borçalı Bölgesi", **Milli Folklor**, Mart 1998, s. 198-205.

KALAYCI, Ünal, "Posof Fıkralarında Gürcistan", **Karadeniz Araştırmaları Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi**, Sayı 19, Güz 2008, s. 155-161.

KAYA, Erol, "1877-1878 Harplerinde Ağrı Bölgesinde Göç Hareketleri", **Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt-Sayı: 10-1, Yıl: 2008, s. 203-210.

KAYA, Mehmet, "İran Türkleri", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı 180 (Mayıs, Haziran), İstanbul 2009. s. 137-148.

KIRZIOĞLU, Fahrettin, "Sürmeli Çukuru'nda Tuzluca Ayrımluları", **Türk Dili**, Sayı 155, Ağustos 1964. s. 825-830.

KURAT, Yuluğ Tekin, "1877-78 Osmanlı-Rus Harbinin Sebepleri", **Belleten**, C. XXVI, sayı 103 (Temmuz 1962)' den ayrı basım, Ankara 1962. s. 567-592.

MEMMEDLİ, Şürettin, MEMMEDOVA, Gülnara Goca, "Gürcistan Türklerinin Kars'a ve Türkiye'nin Diğer Bölgelerine Göç Hareketleri", **II. Uluslar arası Kafkasya Tarih Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Erzurum 2009. s. 138-150.

MEMMEDOVA, İrade, "İrevan Bir Türk Hanlığıdır (Demografik Araştırma)", **II. Uluslar arası Kafkasya Tarih Sempozyumu Bildirileri Kitabı**, Erzurum 2009. s. 130-137.

NUZA, Fehmi, “1293 (1877/78) Osmanlı Rus Seferi II”, **Türk Kültürü** Sayı 180, Yıl XV, Ankara 1977. s. 732-751.

ORTAYLI, İlber, “Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı 9, İstanbul 1978. s. 343-362.

SARICAOĞLU, Mehmet Esat, “İskân-ı Muhâcîrin İ'ane Pulları (Osmanlı Devleti'nin Göçmen Harcamalarında Uyguladığı Bir Finansman Yöntemi”, **Osmanlı**, C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999. s. 603-611.

TOZLU, Selahattin, “Karapapaklar Hakkında Bazı Notlar -1- ”, **Karadeniz Araştırmaları, Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi**, Sayı 7, Güz 2005. s. 86-95.

TOZLU, Selahattin, “Karapapaklar Hakkında Bazı Notlar -II- ”, **Karadeniz Araştırmaları, Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi**, Sayı 9 Bahar 2006. s. 90-110.

TÜRKOĞLU, İsmail, “Karapapak”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 24, İstanbul 2001. s. 470-471.

URAL, Selçuk, “Türk Basınında Kafkasya (1917-1918 Yılları Arasında Kafkasya'da Yaşanan Gelişmeler)”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Mayıs-Haziran 2009, s. 149-180.

YILMAZ, Mehmet, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Muhaciri İskan Politikası” **Osmanlı**, C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999. s. 587-602.

EKLER

Ek 1: Karapapakların Yoğun Olarak Yaşadıkları Borçalı Bölgesinin Haritası

Ek 2: Gürcistan'da Karapapakların Yaşadıkları Yer Adları

Ek 3: Ermenistan'da Karapapakların Yaşadıkları Yer Adları

Ek 4: Azerbaycan'da Karapapakların Yaşadıkları Yer Adları

Ek 5: Karapapaklardan Anadolu'ya göç etmek isteyen efradın isimleri

Ek 1: Karapapakların Yoğun Olarak Yaşadıkları Borçalı²⁶⁸ Bölgesinin Haritası²⁶⁹

²⁶⁸ Gürcistan sınırları içerisinde, ülkenin güneydoğusunda ve Ermenistan'ın kuzeybatısında yer almaktadır. 1947 yılından itibaren Marneuli olarak adlandırılmaktadır. Şurəddin Məmmədli, **Gürcüstan Azərbaycanlıları-Gürcüstan'da Azər Türkleri Meskunlaşan İnzibati-Ərazi Vahidləri**, Tbilisi 2006, s. 47.

²⁶⁹ (<http://www.borchali.net/?s=xeriteler>)

Ek 2: Gürcistan'da Karapapaqların Yaşadıkları Yer Adları²⁷⁰

Bölge Adı	Yer Adları
Borçalı/Marnauli	Sarvan, Sadahlı, Kızılhacılı, Mescidli, Alget (Gorarlı), Kaçağan, Sabirkend (Mamğallı/Memgelli), Keşeli, Kasımlı, Ağamehmedli, Tezekend, Azizkent (İvanbeyli), Kaş Muğanlı (Büyük Muğanlı), Demye-Görrarlı, Aşağı Saral, Kürtler, Yukarı Kullar, Tekeli, Birinci Kosalı, İkinci Kosalı, Lecbeddin, Şülever/Şülöyür, Daştepe, İmir, Kürüstü Kepenekçi (Demirçihasanlı-Kepenekçi), Kırıhlı, Ambarovka /Ambarlı, Baydar, Mollaoğlu, Kirec Muğanlı, Yukarı Saral, Araplı, İlmezli, Ulaşlı Ahıllele, Ahılmaahmudlu, Hacısekend, Mamay, Aşağı Kullar, Burma Tezekend, Sop, Candar, Seyidhocalı, Kayagocalı (Yenikend), Beyterefçi, Kuşçu, Hancıgazlı, Baytallı, Bala Beyler, Hallavar, Büyük Beyler, Hutor-Lecbettin, Ağgula, Huldere, Şahbuzlu
Lüksemburg/Bolnisi	Fahrallı, Bolus Kepenekçi, Arıhlı, Darvaz, Saracılı, Kolagir (Kolayır), Zol-Göyec (Dzveli Kveşi), İmirhesen, Koçulu, Bala Muğanlı, Deller, Ayorta, Aşağı Koşakılse, Daşlıgullar, Hasanhocalı, Abdallı, Babıkişiler (Musapirian), Aşağı Gülever, İnceoğlu, Yukarı Koşakılse, Ceferli, Mıgırlı, Yukarı Gülever, İnceoğlu, Yukarı Gülever, Sarallar, Arakel, Şemsiöyü, Demirli, Çatah (Poladaur), Beyteker, Esmeler, Karadaş, Karatikan, Mollaehmedli, Seyalioğlu (Sisgala), Seneb, Sarımeahmedli (Kibircik), Ağalar

²⁷⁰ Faxri Valehoğlu, *Qarapapaqlar ve Onların XIX. Esr Harb Tarihi*, Bakü 2005, s. 5

Başkeçid/Dmanis	Yırğançay, Hamamlı, Yukarı Karabulak, Memişli, Yukarı Oruzman, Kızılkilise, Bezekli, Seferli, Kemerli, Dağ Arıhlı, Aşağı Oruzman, Geyliyen, Yagublu (Yavıhlı), Kirovis, Şindiler, Dunus, Armudlu, Gödekdağ, Kamışlı, Kızılhacılı, Şahmarlı, Aşağı Karabulak, Deller, Lök-Candar, Karakilse (Vake), Mahmudlu, Sugala, Örneşen, Engirevan, Bahçalar, Hüseyinçay (Hüseyn-kend), Çopuralılar, Saca, Memişler, Salammelik (Salameleyk), Boğazkesen, Söyüdlü
Karayazı/Kardaban	Karayazı/Kardaban, Nezerli(Nazarlı), Soğanlık, Kosalı, Ağtehle, Karacalar, Sertcala-Muğanlı, Candar, Karatehle, Vahtangis (Voyovka), Tezekend, Birlik, Kalinin, Ahalşen (Botanika), Aşağı Kepenekçi'de

Ek 3: Ermenistan'da Karapapakların Yaşadıkları Yer Adları²⁷¹

Bölge Adı	Yer Adları
Revan	
Gernibasar	Sabunçu, Novruzlu, Sirbagan, Cüvşlük, Purço
Şerur	Garaburun, Ağkend, Tezekend, Dehnekend,
Vedibasar	Horvarab
Zengibasar	Şöllü-Mehmandar
Loru (Dağ Borçalı)'da Daşır(Vorontsovka) Rayonu	İlmezli, Cücekend (Gızıl Şefeg) Gızılkilise (Gızıldaş) Molla Eyyublü (Evli) Demirçiler, Soyugbulak, Sarıyal, Garagala, Garaisa
Loru (Dağ Borçalı)'da Barana (Noyemberyan) Rayonu	Lembeli, Yuharı Körpülü, Aşağı Körpülü, Celaloğlu (Stepanavan) Çubuglu, Gerger
Ağbaba	Sınıh, Mumuhan, Ördekli, Seldağılan, Mustuhlu/Mustoğlu, Bağçalı, Söyüdlü, Yeni Gızıldaş, Köhne Gızıldaş, Gıdaşen, Hançallı, Gızılkilise , Bozgala(Şindiler), Gelli, Delever, Garamemmed, Şiştepe, Balıklı
Ağbaba'da Amasya Rayonu ²⁷²	Güllübulak, Okçuoğlu, Hozukent, Yenyol (Garanamaz), Mağaracık, Büyük Tepeköy, Kiçik Tepeköy, Güllüce, Düzkent, Çivinli, Çaybasar (İlanlı), Ellerkend (Elleroyuğu), Karaçanta, Goncalı, Daşkörpü, Öksüz, Karabulak, Sultanabad (Şurabad), Çakmak, Teze İbiş

²⁷¹ Faxri Valehoğlu, **Qarapapaqlar ve Onların XIX. Esr Harb Tarihi**, Bakü 2005, s. 65-66

²⁷² Amasya, Ermenistan'da Ağbaba bölgesi dahilinde yer almaktadır. Valehoğlu, *Qarapapaqlar...*, s. 65.

Ek 4: Azerbaycan'da Karapapakların Yaşadıkları Yer Adları²⁷³

Bölge Adı	Yer Adları
Kazak Bölgesi	Yukarı Salahlı, Aşağı Salahlı, Orta Salahlı, Daş Salahlı, Birinci Şıhlı, İkinci Şıhlı, Kemerli, Gaymaklı, Elibayramlı, Çaylı, Ferehli, Aşağı Eskipara, Yukarı Eskipara, Alpout, Kuşçu-Ayrım, Barhudarlı, Hanlıklar, Heyrimli, Mezemli, Hılkına, Kolhelfeli, Hüseyinbeyli, Ürkmezli, Ceferli, Bala Ceferli, Demirçiler, Kızılhacılı, Kolayır, Kazakbeyli, Musaköy, Ağköy-nek, Kosalar, Karapapak
Ağstafa Bölgesi	Vurgun ve Büyük Kesik kasabaları, Sadıhlı, Muganlı, Saloğlu, Köçvelli, Zelimhan,Şekerli,Poylu, Soyugbulak, Karayazı, Eynallı, Göyceli, Gırah Kesemen, Dağ Kesemen, Aşağı Kesemen, Pirili, Düzdışlah, Ezizbeyli, Yenikend, Hetai, Köçesger

²⁷³ Faxri Valehoğlu, **Qarapapaqlar ve Onların XIX. Esr Harb Tarihi**, Bakü 2005, s. 7.

Ek 5: Rusyanın Kafkasya Kazası Ahalisinden Hicret Etmek Arzusunda Bulunan Hanelere Meskûn Efradın Esamileri²⁷⁴

Meskun Oldukları Yer Adı	Şahıs Adları
Revan Sancağı'nda Karakovan Karyesi'nde sakin olanlar	Mayil bin Musa Nebi bin Hacı İbrahim İsmail bin Musa Nesib bin Hacı Yusuf İsmail bin İlyas Kurban bin Hacı Can Nesib bin Veli Kurban bin Halil Veli bin Adıgüzel Mehmed İlyas bin Halil Yakub bin Adıgüzel Ali bin İsmet Allahverdi bin Hacı İsmail Bayram bin Ali Mustafa bin İbrahim Sefer bin İbrahim Kıyas bin İbrahim Nesib Kizirali Mayil bin Allahverdi

²⁷⁴ BOA, DH.MKT, 1566/104

	Ahmed bin Firuzali
	Murad Hasıl Hacı Eyüb
	Mehmed binfiruzali
	Murad Hasıl bin Hacı Eyüb
	Mürsel bin Hacı Ali
	Hacı Eyüb oğlu Kayıb
	Hacı oğlu İbrahim
	Allahverdi bin Koçeri
	Veli bin Hacı Ali
	Tanrıverdi bin Koçeri
	Molla İsmail bin Koçeri
	Nebi binMusa
	Namaz bin Tanrıverdi
	Ahmed bin Mustafa Efendi
	Oruç bin Tanrıverdi
	Saru bin Mustafa Efendi
	Bayram binYağır
	Hasan Ali bin Hacı İsmail
	Sofu Kul bin Ali
	Hacı Veli bin Nebi
	İbrahim bin Hacıali
	Sefer Ali bin Mustafa
	Hasan bin Hacı İbrahim
	Karib bin Ali

	Şemsi bin Süleyman Ali bin Oruç Mahmud bin Halil
Şeril Kazası'nda Sıraçlı Karyesinde Sakin Olanlar	Mustafa bin Babo Hacı Ali oğlu İsmail Rahim bin Babo Hacı Kurban oğlu Mehmed Bey Kurban bin Rahim Hacı Ali oğlu Mustafa Mehmet bin Allahverdi Hacı Ali oğlu Mehdi Yolcu bin Allahverdi Mehmed oğlu Veli Ali bin Oruç Nuri oğlu Naki Şemsi bin Süleyman Halil oğlu Hasan İsmail bin Mehmed Kurban oğlu Ali Ali nazır bin Allahyar Gülabi oğlu Molla İbrahim İsmail bin Ahmed Hacı Ali oğlu Kahraman Ali bin Hacı İmam Ali

	İsmail bin Hacı imam Ali Ahmed Ağa oğlu İskender Mustafa bin Hacı İbrahim Şaban oğlu Emrah İbrahim oğlu Musa Allahverdi oğlu İsmail Yusuf oğlu Musa Aga Mehmed oğlu Allahverdi Hüseyin oğlu Hüseyin Timur Emr Arslan oğlu İsmail Yusuf oğlu Yakub Malik oğlu Kul Muharrem oğlu Şirin Kurban oğlu Veli Bayram Ali oğlu Muharrem Molla Ali oğlu Ali Paşa Mustafa oğlu Abdullah oğlu İbrahim
Revan’da Igdır Kazası’nda Saraçlu Karyesi’nde sakin olanlar	Hacı Memmet oğlu Rüstem Mustafa oğlu Ahmed Hacı Mehmet oğlu Kurban Hacı Mehmet oğlu Nebi Kasım oğlu Veli Hacı Mehmet oğlu Ali

	Ahmed Ağa oğlu Mehmed Halil
	Hacı Mehmed oğlu Süleyman
	Mehmed oğlu İlyas
	Hacı Mamo oğlu Ali İskender
	Hacı Veli oğlu Mürşid
	Ali oğlu Abdülkerim
	Hacı Veli oğlu Kahraman
	Hacı Veli oğlu İsmail
	Hacıağa oğlu Mahmud ağa
	Ahmet oğlu Himmet
	Halef oğlu Halil
	İbrahim oğlu Hacı
	Mehmed Ali oğlu Mehdi
	Mehmed oğlu Halil
	İbrahim oğlu Yusuf
	Mehmet Ali oğlu Halil
	Baba oğlu Hüseyin
	Mehmet oğlu Rahim
	Habib oğlu İskender
	Allahverdi oğlu Nebi Bey
	Mehmed oğlu Ahmed
	Dursun oğlu Oruç
	Hacı Bacioğlu İlyas
	Ali Hüseyin Timur oğlu

	Şaban İbrahim oğlu
	Karib Mehmed oğlu
	 İsmail oğlu
	İskender bin Yusuf
	Ali Mehmed oğlu
	Oruç Nesib oğlu
	Nasır Hacı İbrahim oğlu
	Ahmed Yusuf oğlu
	Kara Halid oğlu
	Ali Hacı Mürsel oğlu
	Muharrem Halid oğlu
	Mehmed Paşa Kurban oğlu
	Nesib Mehmed oğlu
	Mustafa Hacı Mehmed oğlu
	Nasır Hacı İbrahim
	Bayram Allahverdi oğlu
	Hüseyin Musa oğlu
	Mehmed Abdullah oğlu
	İsmail Mustafa oğlu
	Ali Mehmed oğlu
	Kurban Halil oğlu
	İsmail Oruç oğlu
	Namaz Halil oğlu
	Mansur Oruç oğlu

	Ağacan Ali oğlu
	Hızır Ahmed oğlu
	Kurban Ağacan oğlu
	Mehmed Hasan Ahmed oğlu
	Ahmed Ali oğlu
	Aşır Ahmed oğlu
	Süleyman Şaban oğlu
	Musa Tanrıkulu oğlu
	Halil Mehmed oğlu
	Pir Mehmed Tanrıkulu oğlu
	İsmail Mahmud oğlu
	Şeyh Ali Mustafa oğlu
	Hüseyin Timur oğlu
	Rüstem Kurban oğlu
	Mehmed Hasan oğlu
	Abdullah Sultan oğlu
	Abdülkerim Kurban oğlu
	Ümid Sultan Oğlu
	Ağakişi Bayram oğlu
	Şakir Ali Sultan oğlu
	Allahverdi Namaz oğlu
	Muharrem Halil oğlu
	Arslan Kasım oğlu
	Hasan Ağa Mehmed oğlu

	Ali Kemal Mehmed oğlu Ahmed Kurban oğlu Hacı Halil Karib oğlu İsmail Oruç oğlu Allahverdi Celil oğlu Ramazan Oruç oğlu İsmail Celil oğlu Bayram Nebi oğlu Mustafa Mehmed Akif oğlu Dursun Ramazan oğlu Halef Kemal Mehmed oğlu
Nev-Beyazıt'a tabi Kızılharabe Karyesi'nde sakin olanlar	Ali Reha Tanrıverdi oğlu Ali Murad Tanrıverdi oğlu Hakverdi Tanrıverdi oğlu İlyas İbrahim oğlu Hasan Allahverdi oğlu İbrahim Halil Kahraman oğlu Ali Ekber İmamkulu oğlu İskender Ali oğlu Yakub Nevroz oğlu Allahverdi oğlu Mehmed İskender Hacı Karib oğlu Ahmed Hacı Karib oğlu Abdülhamid Huda oğlu

	Allahverdi Bayram Kul oğlu Feramuz Tanrıverdi oğlu Himmet Hacı Veli oğlu
Şerir Kazası'nda Kerimbeyli Karyesi'nde sakin olanlar	Yusuf Veli oğlu İsmail Hacı Koçeri oğlu Muhsin Hacı Hasan oğlu Kaffar Hacı Hüseyin oğlu Celil Şah Rıza oğlu Sağır Hacı Hüseyin oğlu Ferc Ahmed oğlu Ali Mehmed Rıza oğlu Veli oğlu Ahmed Hasan oğlu Adıgüzel Hüseyin oğlu Hüseyin Ali İsmail oğlu Şükrü Ali oğlu Hüseyin Hacı Cafer oğlu Ali Ekber Hacı İskender oğlu
Nev-Beyazıt Kazası'nda Abdulrahman Karyesi'nde sakin olanlar	Süleyman Akif Mustafa oğlu Hacı Abdülkerim Mustafa oğlu Hacı Mehmed Abdülkadir oğlu Ali Hacı Abdülkerim oğlu Molla İbrahim Mustafa oğlu İsmail Mansur oğlu

	İskender Celal oğlu Hasan Mansur oğlu Mehmed Celal oğlu Ahmed Celal oğlu Yolcu Yusuf oğlu Molla İsmail Yusuf oğlu Molla Hamid Ali Mansur oğlu Ahmed Hacı Veli oğlu
İğdır Kazası'nda	Dursun Hasan oğlu Halil Ali oğlu Mehmed Ali oğlu İskender Muharrem oğlu Nebi Hacışahgeldi oğlu Ali Hacı Kirko Oğlu Pir hacı Şahgeldi oğlu Aşır Memo Oğlu Muharrem Ahmed oğlu Ağa Rıza Ahmed oğlu Cevad Namaz oğlu
Revan Sancağı Erzine Karyesi'nde sakin olanlar	İsmail Hacı Şahgeldi oğlu Mehmed Hacı Mustafa oğlu Cevad İbrahim oğlu İlyas Hacı Şahgeldi oğlu (İsmail bin Celil) Allahverdi Celil oğlu

	Hamid bin Celil oğlu Kul bin Mustafa Bayram bin Nebi Namaz Halil oğlu Ali Veli oğlu Kurban Halil oğlu Veli Ahmed oğlu İlyas Garib oğlu Musa Garib oğlu Hasan Pirhaydar oğlu
Kars Sancağı'nda Çıldır Kazası'nda Behreşeyn Karyesi'nde sakin olanlar	Hasan bin Kasım Diğer Hasan bin İsmail Hamid bin Kaya bin Kurban Dede bin Memo Mahmud bin Yusuf
Suhara Karyesi	<i>Kerim bin Hüseyin</i>

ÖZET

[TANRIVERDİ Mustafa], [Karapapakların Anadolu'ya Göçü (1877-1914)], [Yüksek Lisans Tezi], Ankara [2009].

19. yüzyılın ilk yarısında yaşanan siyasi gelişmeler, Karapapakların Kafkasya, İran ve Osmanlı toprakları dâhilinde göç hareketlerine sebep olmuştur. 1826-28 Rus-İran Harbi sonrası imzalanan Türkmençay Antlaşması gereğince Revan'ın Rusya'ya bırakılması bu bölgede yaşayan Karapapakların göçüne neden olmuştur. Karapapaklar yoğun olarak Anadolu'ya göç etmişlerdir. Bu göçler Kafkasya'dan Anadolu'ya doğru gerçekleştirilen yüzyılın ilk göç hareketidir. Bu ve bunu takip eden diğer göçler Türk-Rus savaşları ve onun getirdiği değişimin sonuçları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Karapapak göçleri, 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında kitlesel bir boyut kazanmıştır. Bunun en önemli sebebi Rusya'nın savaştan galip çıkması, kurulması muhtemel bir Ermeni devleti ve Kars, Ardahan ve Batum'un Rus işgali altında kalmasıdır. Rus işgali altında yaşamaktansa Osmanlı topraklarına göç etmeyi tercih eden Karapapaklar Anadolu'nun iç kesimlerine doğru yoğun bir göç hareketi gerçekleştirmişlerdir.

Sonuç olarak, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'ne kadar Kafkasya'da ve Elviye-i Selase'de yaşayan Karapapaklar bu tarihten sonra Anadolu'nun iç kesimlerinde yerleşmeye başlamışlardır.

Anahtar Sözcükler:

1. Karapapaklar
2. Göç
3. Osmanlı
4. Rusya
5. Kafkasya

ABSTRACT

[TANRIVERDİ, Mustafa], [Immigration of Karapapaks to Anatolia (1877-1914)], [Master], Ankara [2009].

Political developments in the first half of the 19th Century caused Karapapaks to migrate across Caucasia, Persia and Ottoman lands. Karapapaks migrated from Revan following Iran's leaving Revan to Russia in accordance with the Turkmenchay Treaty signed after the 1826-28 Russian-Persian War. These were the century's first migration movements from Caucasia to Anatolia. This and other migrations were the results of Russo-Turkish wars.

Karapapak migration gained a massive dimension following 1877-78 Russo-Turkish War. This was because following triumph in the war Russia occupied Kars, Ardahan and Batum and of the threat posed by potential Armenian Government. Karapapaks preferred to migrate to Ottoman lands than living under Russian occupation and they migrated in great numbers towards inner parts of Anatolia.

In conclusion, Karapapaks, who had lived in Caucasia and Elviye-i Selase (Kars, Batum and Ardahan) till 1877-78 Russo-Turkish War, began to settle in the inner parts of Anatolia after the war.

Key Words:

1. Karapapaks
2. Immigration
3. Russia
4. Ottoman State
5. Caucasia